

وهرزنامه‌ی

زمانه‌وانی

ژماره (٦) سالی دووهم، پاییزی ٢٠٢٤

❖ بوچی ب به‌هدینی؟

❖ میژگه‌رده‌کا تایبته ب ریژمانیڤه، پیکهاته و دیرۆکا شیوه‌زارن به‌هدینی، ب پشکدارییا:

پ.د.عبدالوهاب خالد مووسا، پ.د.عیماد وهیسی خالد و پ.ه.د.شقان قاسم هه‌سهن.

❖ چهند پاشماییه‌ک ریژمانا کورمانجی (بادینی)، د کوردییا ناشه‌ندی (سۆرانی) دا.

❖ دویشچوونا به‌هدینی: خۆاندنه‌کا بیردۆزی بۆ ره‌هه‌ندی و ئ یین دیرۆکی،

زمانشانی، جفاکی و کهلتووری.

❖ عه‌ره‌ب شه‌مۆ، هه‌یفا گه‌ش یا هونه‌ر و ئه‌ده‌بی.

ژماره ۶-
پاښي
۲۰۲۴

زمانه وانځي

وهرزنامه

گؤڅارځي وهرزي زمانه وانځي
دهزگاي زمانه وانځي كوردې - زانكؤي جيهان دهريدهكات

خاوهني ئيمتياز:

د. نهوزاد يحيي باجگر

سهرپهرشتي زانستي:

پ. د. وريا عومهر نهمين

سهرنووسهر:

د. مؤمن ياسين محمدامين

بهريو بهري نووسين:

عهزير رهؤوف عهبدو لهعزير

بؤردى راويژكاران:

پ. د. هؤشهنگ فاروق جواد پ. د. ئوميد بهرزان برزؤ
پ. د. سهعيد محمهد عهبدو لا پ. ي. بيستون عارف عهزير

كارگيڙي و پهيوهندييهكان: هاوار نهرهدين

هه نهچن: وارهيئل سهرگهلى

ديزايين: شاهؤ عبدالرحمن

Web Site: www.sulicihan.edu.krd
Facebook: Cihan university-Sulaimaniya
Instagram: cihan_university_sulaimanyia
Email: Ling.mag@sulicihan.edu.krd
Mobile: +964 770121 0789 - +964 750121 0789

گۇفارى زمانه وانى

گۇفارىكى وهرزى، رۇشنىبرى و زمانه وانىيه، كه (دهزگاي زمانه وانى كوردى - زانكۆي جيهان) دهريدهكات و له كاتى پيويستدا پاشكۆي دهپيت. په يامى سه رهكى كاركرده له پيناو دارشتنى سياسه تى زمانى بۇ هه ريئى كوردستان.

ئامانچ له دهركردنى ئەم گۇفاره، هه ولدانه بۇ دارشتنى سياسهت و پلاندانانى زمانى بۇ هه ريئى كوردستان و ئاشناكردنى خوينه رى كورده به پرسى زمانناسى و سياسهت و پلاندانانى زمان له هه ريئى كوردستان، هه روهها ده مانه ويئت هاوكارى داموده زگا په يوه نديداره كان بين، سه بارهت به چۇنيه تى مامه له كردن له گه ل زمانه بيانىيه كان له په روه رده و ميديا له كۆمه لگه ي كوردبيدا. گۇفارى زمانه وانى ئامانجىيه تى كۆمه لگه له ئه ركى تاك و كۆمه ل به رامبه ر به پارتيگارى له زمانى كوردى هوشيار بكا ته وه، هاوكات جه خت له وه ده كه ينه وه كه خويندن به زمانى دايك/زگماك و وهك شيرى دايك بۇ مندا ل پيويسته و كارده كه ين بۇ چه سپاندى ئەم بنه ما نيوده وله تىيه.

گۇفارى زمانه وانى به ئه ركى خۆي ده زانپت، كه كۆمه لگه به پيكه اته ي زمانى كوردى، شيوه زار و زار و بن-زاره كانى زمانى كوردى ئاشنا بكات و راي پسپوپان و زمانناسان سه بارهت به پرسى زمان له هه ريئى كوردستان كۆبكا ته وه و هه و ل فراوانكردنى گه نجينه ي زمانه وانى له هه ريئى كوردستان بدات، به شيوه يهك كه بتوانرپت زۆرتيرين وشه ي كوردى بخريته وه ناو پرؤگرامه كانى خويندن و ميديا و رهوتى رۇشنىبريه وه. گۇفارى زمانه وانى وهك وهر زمانه يه كى نه كادىمى و زمانه وانى، گيرانه وه ي شكۆمه ندى بۇ زمانى كوردى له هه ريئى كوردستان كردو وه ته ئه ركى بنه رته ي خۆي و هه و ل فراوانتر ده دات بۇ روونكردنه وه ي زياترى پرسه په يوه نديداره كان به سياسه تى زمان؛ مافى زمانه وانى، ئه لفيي كوردى، زمانى ستاندارد و زمانى فهرمى و نيشتمانى له هه ريئى كوردستان.

گۇفاره كه ده پيئه سه كۆي بابته و بلاوكراوه نه كادىمىيه كان له سه ر سياسهت و پلاندانانى زمان و هه و لى دروستكردنى هه ماهه نكى له گه ل ناوه نده زمانه وانىيه ناوخويى و جيهانىيه كان ده دات سه بارهت به سياسهت و پلاندانانى زمانى بۇ هه ريئى كوردستان.

سه‌رگوتار

۵ پوچى ب بهدينى؟.....پ.د.نوميد رفيق فتاح

ميژگرد

۹ ده‌فوكا بهدينى بوويه زمانې په‌روږده و نيداره‌كړنې ل هه‌رېما كوردستانې و خودان نه‌دهبيات و تيرمؤتولؤزيا خؤبؤيه
پ.د.عبدالوده‌اب خالد موسا

۱۵ شپوه‌زارې بهدينى خودان نه‌دهبه‌كې ده‌ولمه‌ندې بهيژه، هه‌ر ژ سه‌دې هه‌قدې زايينى نه‌دهبيات ب نه‌قى شپوه‌زارى
هاتيه نقيسينپ.هد. شهان قاسم حسن

۱۹ كرنيدان ب كؤفهرې بهدينى و پيشخستا وئ دې ريخوشكر بيت يو پيشكه‌فتنا زمانې كوردى...پ.د. عماد وديسى خالد

گوتار

۲۵ جهنآف د رېژمانا كورمانجيا سه‌رى داپ.د. وريا عومه‌ر نه‌مين

۳۵ پيشازؤيا پيشمه‌جونو زمانې كوردىفهرديدون سامان

۴۳ چهند پاشمايه‌ك رېژمانا كورمانجيه (بادينى)، د كورديا ناهنديې (سؤرانى) دا.....سه‌رخيل جه‌بار

۴۷ شه‌ف چله‌(شه‌فا يله‌دا)..... تاهورا كوردستانى

شه‌كؤلين

۵۱ به‌لاقبونو زاراقين زمانې كوردى و سيسته‌من نقيسين يې كو ل رؤژه‌لات ناهه‌راست دا بكاره‌هيت.....د. كيشى تافادزه

۵۹ زمانې كوردى، خيزان و زاراقين وى.....د. هيواسه‌لام خاليد

۷۷ پلاندانانا زمانى ل ده‌رقه‌ى نشيمانى كه‌يسا زاراقين كورمانجى / كوردىپ.د.سالم ناكين

۹۳ دويچيونو بهدينى: خؤاندنه‌كا بيردؤزى يو ره‌هندين وئ يين دبرؤكى، زمانشانى، جفاكى و كه‌لتوروى ..د. مومن زه‌لى

۱۰۷ ده‌نگې ژبيرگرى نه‌دهبياتا كوردى يا بهدينانى و خه‌باتا وئ ژ يو خؤديار كړند.ياسرئ حسيني

گه‌وه‌رئ زمانه‌وانى

۱۳۷ عه‌ره‌ب شه‌مؤ، هه‌يئا گه‌ش يا هونر و نه‌دهبىپ.ى. د. سه‌عيد محمه‌د به‌رزنجى

فه‌ره‌هنگا زمانه‌وانى

۱۴۱ ساخكرنا زمانىعه‌زبز ره‌نوف عه‌بلعه‌زبز

بوچی ب بەھدینی؟

پ. د. ئومید رفیق فتاح
سەرۆکت زانکۆیا جیھان-سلیمانی

ئەگەر زمان وەك یەكەیهكە جفاکی بیت، ژ لاین دابەشبوون و شیوازئ دابەشبوونئ قە و یەكەیهكە هەبیت ب ناڤی خیزان، نانكو زمانئ دایكئ هەیه و زارئ دایك و زارئ لاهەکی، دیاردەیهكە سەرۆشتیبە و دقیت ب شیوهكئ سادە پویدەت. زیندیوونا زمانئ كوردی سەرەپای هەمی ئەو بزاقین دیرۆکی یین رژیمین ئەڤی دەقەرئ د ریکئ دا سەپاندین و بزاقین كورەكرنا وئ و ژیریرنا وئ ژ یادگارین نقشان، ب پاقژی و زەنگینی یا مای و مل ب ملئ سەرەمپن جودا شیانا خو نوپكرنئ یا هەی.

ئیک ژ هۆكارین مانا بەژ و زەنگینییا زمانئ كوردی هەمووجۆری و هەبوونا زاران وەك ریزمانەكە سەرەکی و زیندیوون و زەنگینییا زاراقان و فەرەهنگا زمانانییه.

ژ ئەگەرئ هندیئ كو ژمارەكە مەزنا خەلكئ كوردستانئ ئاخفتن و نقیسینی ب زارئ بەھدینی دكەن، ئەڤە هۆكارئ سەرەکییه بۆ زیندیمانەڤەیا زمانئ كوردی.

ئەڤە ژبلی وئ نوکە ئەگەر وەك رەسەنایەتی سەحكەینە زارئ بەھدینی، زمانئ هۆزانین گەلەك ژ هۆزانانی مەزنا وەکی: فەق تەیران و ئەحمەدئ خانی و مەلایین جزیری، ئەڤ كاری جوانئ مەزن یین ئەدەبئ زەنگین دگەل خو دا هەلگری رۆلەکی مەزنا د رەگەزئ كەلتوووری زمانی دا، كو مەیدانەكە مەزنا فەرەهنگسازی ئینایە ناڤ ئەنسرۆپۆلۆجیا زمانئ كوردی.

گۆڤارا زمانانی د ئەڤ ژمارئ دا دەسپێشخەریهكە بیوینە یا کری، كو ئەڤ ژمارەیا خو ب زارئ بەھدینی دەرکریه، سەرەپای سوپاسیین مە بۆ سەرنقەسەر و دەستەیا

نقیسه‌ریڻ گۆفاری، هه‌فدهم ب پېژانین فه دا چافخشانده‌نه کئ لسه‌ر نه و پسه‌پورپن به‌ریژ یپن نه‌رکئ خو به‌هینای ب نقیسه‌ریڻ خو گۆفارا خو زه‌نگین کری.

ژ لایه‌کئ دیقه‌ گه‌له‌ک ئاریشه و ئاسته‌نگاین هه‌مه‌ری زاری به‌هدینی هاتینه به‌رچاف کو ره‌نگه نه هاتبنه نیاسین و زانین ژ بارپن زانستی فه، کو خواندن لسه‌ر نه هاتبیته کرن.

لایه‌نه‌کئ دی کو ئارمانجا نه‌ئق ده‌ستپیشخه‌ریڻ بوو، فه‌دیتنا نه و پرا په‌یوه‌نیدیانه دناقبه‌را ره‌وشه‌نییر و نه‌کادیمان کو ب زاری خو فه‌کۆلینان دکهن، داکو نه و دیواری سایکۆلۆژی به‌یته شکاندن یڻ کو جوگرافیایڻ دروستکری.

ته‌وه‌ریڻ نه‌ئق ژماره‌یڻ، ب دیقدا‌چوون بو باه‌تپن وه‌ک لایه‌نیڻ پیکه‌اته‌یپن به‌هدینی و هه‌قبه‌رکنا وان ل گه‌ل زاریڻ دی یپن کوردی و گونجاندنا وی د چارچوو‌فه‌یپن سه‌رده‌مدا دکهن. هه‌روه‌سا هزر د گرنگییا سیاسه‌ت و پلاندانانا زمانی دکهنه‌فه د پاراستنا زاریڻ خو دا وه‌ک به‌هدینی، بو پشته‌راستبوون ژ گه‌شه و پدشکه‌فتنا به‌رده‌وام هه‌تا دگه‌هنه نشپن ده‌یڻ.

هه‌فدهم ب پدشکدشکرنا نه‌ئق ژماره‌یڻ، تیگه‌هسته‌نه‌کا کویرتر بو ره‌ه‌ندیڻ دیروکی و که‌لتووری و جفاکی یپن نه‌وی زاری دئیخه به‌رچاف. کا چه‌وا به‌هدینی ب بو‌رینا ده‌می په‌ره‌سندن کریه و خو گونجاندییه، ب هه‌مان شیوه به‌رسقا پیدقیاتیڻ زمانقانی یپن ناخفتنکه‌ریڻ خو د ده‌ت و ده‌مان ده‌مدا ناسنامه‌یا خو یا کیموینه دپاریت.

گۆفارا زمانقانی ب نه‌رکئ خو دبینیت کو سه‌حکه‌ته هه‌می وان بواریڻ دبنه هۆیڻ ب زیندیمان و زه‌نگینیا زمانی کوردی.

میزگرد

دەھوکا بەھدینی بوویە زمانی پەرورەدە و ئیدارەکرنی ل هەرێما کوردستان و خودان ئەدەبیات و تیرمۆنۆلۆژیا خۆبخۆیە

* لیکۆلەر د واری زمانغانیدا، بەکالریۆس ، ماسنەر، دکتۆرایا خۆ ل دورزمانغانی و زمانێ کوردی ژ کولیژا ئادابێ – زانکۆیا سەلاحەددین وەرگرتنە

* چەندین سالان سەرۆکایا پشکا زمانێ کوردی و سکۆلا ئادابێ ل زانکۆیا دەھۆک کری

* هەر ل دانانا زانیگەھا زاخۆ جیگرێ سەرۆکێ زانکۆیێ بوویە

* بۆ چەندین سالان سەرۆکێ زانکۆیا نەورۆز بوویە

* وەکی کوردۆلۆگێ تیفەدەولەئی هانیە نیاسین

* ژبلی ئەندامەنیا وی د بوردێن زانسیین گۆفارین زانکۆیێن هەرێما

کوردستانیدا مینا دەھۆک و زاخۆ و ئەکادیمییا کوردی، د چەندین گۆفارین

کوردسانا ئورکیا ژیدا ئەندامە، وەکی گۆفارین نووبهاری ئەکادیمی، گۆفارا

مەزۆپۆنامیا یا ئەکادیمی ل زانکۆیا ئارنۆگلو – مێردین .

* ئەندامێ کۆمخەبانا کرمانجیە/ مەزۆپۆنامیا ل ئورکیا و ئسنیۆنا کوردی

یا پارسی

* ژ بلی چەندین فەکۆلیتێن زانسی پەر ژ پیتنج پەرنووکێن چاپکری

هەنە د واری زمانغانی و زمانێ کوردیدا

پ/دێ چاوا شییێن تیگەهشتنا خۆ بەرفەرەتر لیکەین، ل سەر دیرۆکا زاری بادینی؟
دیالیکتا کرمانجییا ژووری، دەیتە بکارئینان ژ لایێ پتیرا ناخفتنکەرین
کوردقە، ل سەر رووبەرەکی مەزنی جوگرافیا کوردستان و دەرڤە ی کوردستان ژ ی و
دەھوکا بەھدینی ژ ی ئیک ژ دەھوکێن گرنگین ئی دیالیکتیە و پتیرا وی دکەڤیتە باشووری
کوردستان و ئەم دشییێن بیژین: سەنتەرێ سەرەکی بەھدینی دکەڤیتە پارێزگەھا
دەھۆک و هەندەک ژ پارێزگەھین مووسل و هەولێر و ل هەندەک دەڤەران پیلین وی
دەرباز دبنە باکووری کوردستان و تیکەل دبیت ل گەل دەھوکا هەکاری و بووتانی و
رۆژئاقایی کوردستان، بەلێ ل فێرێ خالەکا گرنگ یا هە ی کو پیدڤیە ل بەرچاف، بەیتە
وەرگر، ئەوژی: ئەو پێڤەگریدانا دەڤەرین بەھدینان و هەکاریایە "چ وەکی جوگرافیا کو
دەستپیدکەت ژ: چیایی مەقلووبی و لالشی و ب دووماهی دەیت ب باژیرین: جۆلەمێرگ
و گەڤەر و وان و ئۆرمی، ئەڤە ژ ی وەکی دەھوک و هەروەسا فولکلۆر و کەلتۆر و

دابونەرىت و دانەبېرىنا ئەدەب و رەوشەنپېرىيا ھەفېشك، مېژوويا دەفوكا بەھىدىنى و رەسەنايەتيا وئى بۇ ئەگەرەكئى دزفېت كو دكەفېتە نافەندا سەرەكئى جۇگرافيا وەلاتئى كوردستانئى و ھەر ژ بەر ئى، ئەگەرئى كارتېكرنەكا وەسا يا كارېگەر يا زمانئى دەوربەرى كوردستانئى ل سەر ئى دەفوكئى ھەتا رېژەيەكا باش يا كېمتر بوويە نەخاسمە ل سەر ناخفتنا رۇژانەيا خەلكى و فولكلۇرى وئى ب ھەمى رەنگەكېشە وەھەر ئەف ھۆكارە زى بوويە كو ئەف دەفوكە بەرفرەھيا فەرھەنگا خۇيا كوردەواريا رەسەن ب پارېزىت و رەنگدانئى ل سەر مزارئىن جودا جودايئىن ئەدەب و ئەدەببىاتا وئى بكتە.

پ/پىكەتە و دابەشبوونا جۇگرافيا ئاخفتنكەرئىن (بكارئىنەرئىن) زارى بەھىدىنى ل كوردستانئى چاوا گوھورىن ب سەردا ھاتىبە؟

دابەشكرنا كوردستانئى د نابقەرا چەند دەولەتئىن جودا جودا دا، ھەلبەت كو ھەر دەولەتەك ژ وان خودان سىياسەت و پلانئىن خۇيئىن تايبەت بوويە، چ د ناف خۇبخۇدا، چ زى پلان دارئىژئىن ھەمبەر نەتەوھىن كورد و پاشەرۇژا كوردستانئى كو ئەف چەندە دەھىتە ھىژمارتن ب ھۆكارئى ھەرە سەرەكئى دابەشبوونئى و ھەر ئەف ھۆكارە بوويە بنگەھەك كو دىيالېكت و دەفوكئىن كوردى پارچە پارچە بوونەكا زىدەتر بخۇفە ببىن ژ ھەمى روويەكېشە كول قېرى مەبەستا مە زمانە كو ئەف دابەشبوونئى كارېگەرىبەكا ئېكسەر و نەئېكسەر زى يا ل سەر زمانئى كوردى كرى، ھەتا وى رادەى كول ھندەك دەفەران ئەف دياردە گەھەشتىبە قووناغا ھەليان و ئەسمىلەبوونئى.

دەفوكا بەھىدىنى، دەفوكەكا دانەبېرىيە ژ كرمانجيا ژوورى و ب تايبەتى زى ل گەل ھەكارىي و ھەتا راددەيەكا باش ل گەل رۇژئاڧا و بۇتانئى زى، بەلئى دابەشبوونا كرمانجىي چ ل سەر دەمى مېرگەھىن كوردى و چ زى ل سەردەمى دابەشكرنا كوردستانئى "پشتى پەيماننا سايكسپىكۆ كەفتىە ھەمبەر رەوشەكا دى و ئەفان زارافان ھندەك گوھورىن و تايبەتمەندىيئىن فەرھەنگ و رېژمان و دەنگسازىيئىن جودا ب خۇفە دىتېنە كوب ساناهى ھەست ب فان گوھرىنان دەھىتە كرنئى كو چەندە كېم و بچووك زى بن. ل قېرى دەربارەى بەھىدىنئى كو ھۆ سەنتەرى وئى ھەرىما كوردستانئىيە ل عېراقى، ئى دەفوكئى چەندىن تايبەتمەندىيئىن خۇ پەيداكرىنە ژ لايئى فەرھەنگ و دەنگسازىيئىفە، بەلئى ژ لايئى رېژمانئى ھەست ب چ جوداھىيئىن مەزن نا ھىتە كرن ل گەل كرمانجىي ب شىوويەكئى گشتى، ژ لايەكئى دىفە د ئى قووناغىدا دەفوكا بەھىدىنى بوويە زمانئى پەرودە و ئىدارەكرنئى ل ھەرىما كوردستانئى و خودان ئەدەببىات و تېرمۇنۇلۇژيا خۇبخۇيە و د وارىئى نقيسنى زى دا خودان ئەلڧا بىيئا خۇيا تايبەتە..

پ/ کیشن ئه و جیاوازییئن گرنگین پزمانا زارپادییئ زارین دی یئن زمانی کوردی جودا دکهن؟

فره پهنگی زمانی ژ لایه کیشه دهوله مهندی و به رفره هیا زمانی کوردی نیشان ددهت، ئەف چه نده ژ لاین فرههنگ و ناوازا زمانیقه دهیته هژمارتن، ب لایه کئ ئەرینی هه زمانه کی، به لئ ئەگه ر ئەف جوداهیه ژ لاین پزمانیقه پهیدا بوون، ئەف هۆکاره دبیته ناستهنگه کا هه ره سه ره کی بۆ لیکنیزیکبوونا دیالیکتان و د پاشه رۆژیدا دبیته به ره سه ت د پئکا گه هه شتن ب زمانه کئ ستاندهرد و پرۆسه یئن لیکنیزیکبوون و پهروه ده و فیژکرنی و وه رگێران ب زهحمهت دئخیت.

به رچاقتین جوداهییئن پزمانی، د ناقبه را کرمانجیا ژووری (به هیدینی) و کرمانجیا ناقه راستدا، بابه تی هه بوونا (زاینده یی) یه کو د به هیدینییدا دیارده یه کا زمانیا زۆر به لاف و ئاشکه رایه، به لئ د پزمانا کرمانجیا ناقه راستدا، زاینده ناهیته به رچاقت، ههروه سا د کرمانجیا ناقه راستدا بابه تی (جهناقین لکاو) زۆر ب زهقی یئ دیار و ئاشکه رایه، به لئ د به هیدینییدا ناهیته به رچاقت و دیسان نیشانن تایبه تین (ناسیاری) یئ و.. هتد، د کرمانجیا ناقه راستدا دیارن، به لئ ئەف دیارده ب پهنگه کی دی د به هیدینییدا دهیته چاره سه رکرن و ب کورتی، ئەم دشین بیژین: کرمانجیا ناقه راست ژ پزما زمانین (کۆزه تیف) ه و کرمانجیا ژووری ژ پزما زمانین (ئیرگاتیف) ه.

”کرمانجیا ناقه راست ژ پزما زمانین کۆزه تیف) ه و کرمانجیا ژووری ژ پزما زمانین (ئیرگاتیف) ه“

پ/ ئەده بن زهنگینی زاری به هیدینی چاوا دهیته پیناسه کرن و کیشکن ناقین دیارین ئەده بن ئی زاری؟

ئەده بن کرمانجی به هیدینی، ب پشکه کا ئەده بن کوردی یئ په سه ن دهیته هژمارتن، ئەوی دهر پینی ژ رهوشه نیبری و که لتۆری ناخفتنکه رین ده فوکا به هیدینی دکهت، ئەوی سه ر ب دیالیکتا کرمانجیا ژۆری یئ به رنیاسب ده فوکا به هیدینی یئ تایبهت ب ده فه را به هیدینا فه، نانکو ده فه را دکه فیته باکووری هه رما کوردستانا عیراق.

ئەف ئەده به یئ تایبتمه نده ب هه مه جووری و گشتگیریا خو، چونکی ژ چه نددین ژانرین ئەده بیئن شیعر و په خشانن پیکده یئ، وهکی (شیعر و چیرۆک و رۆمان و حیکایهت و سه رهاتی و ئەفسانه... هتد). ههروه سا ژ دیارترین سیما و تایبه تمه ندییئن

ئەدەبىي كرمانچى (بەھدىنى) ل دەربارەى شعرى، ئەوئى كو ب گرنگترىن جورئى دەربېرىئى دەھىتە ھژمارتنى، دابەشى جوران دبىت، وەكى: (شعرا كلاسىكى، شعرا نوئى، شعرا نوپخاز) و ھەرتىك ژ فان جورانژى ب ئەركى خۇ؛ چەندىن تايبەتمەندىيان بخۇفە دگرىت. ھەر بۇ نمونە: ژ ديارترىن سىمايىن شعرا كلاسىكى؛ دەربېرىنە ژ ژىنگەھ و فەلسەفەيا سۇفىگەرىيا ئىسلامى يا نمونەيى و پاقر و بىگەرد، ھەر وەسا شعرا نوئى ھەلگرا سىمايىن بەرگى و خۇراگرى و شۆرەشگىرى و ھىشاريا چقاكىنە و شعرا نوپخاز ھندەك تىگەھىن ھزرى يان ئايدۇلۇژىپ سەردەم بخۇفە دگرىت.

دەربارەى ئەدەبىي پەخشانكى، ئەوژى دابەشى (چىرۇك و رۇمان و كورته چىرۇكى .. ھتد) دبىت. ھەر دىسا ژ ديارترىن سىمايىن بەرھەمىن پەخشانكى- فەگىركى ئەو: كو ھەلگرا ھندەك بەيائىن پىرۇزە وەكى (ھارىكارى و ھەفكارى و رۇمەتى و خۇراگرى) زىدەبارى ئەفچ چەندى ژ لايى شىوازى زمانى و دارىشتنا ئەدەبىي پە تايبەتمەندە ب دەولەمەندىا فەھەنگا خۇيا زمانى كو خودانا ھندەك پەيقىن خۇماليە ل گەل چەند دەربېرىنە خوازەيى زىدەبارى بكارھىنانا چەندىن پەيف و دەستەواژە و چەفەنگىن سىمبۇلى يىن خودان مۇزىك و رىتمەكا جوان و دارىشتىدا كو ب شىوازەكى سادە و ساكار ژ پىخەمەت دەربېرىن ژ ھەست و مەبەست يان مەرھەمىن فەھاندنى بكارھاتى.

ژ نافدارترىن ھەلبەستفانين كلاسىكىن دەفوكا بەھدىنى: (ئەھمەدى نالبەند، سىخ مەمدووچى بريفكانى، مەلا خەلىلئ مشەختى و حوسنى بامەرنى) و ژ ھەلبەستفانين نوئى: (بەدرخان سەدى، عەبدلرەحمان مزىرى و موئەيەد تەيب) و يىن نوپخاز وەكى: (موحسن قۇچان، شوكرى شەھباز و سەلمان كۇقلى) و د بياقچى چىرۇك و رۇماننقىسىنىدا يىن سەر ب قى دىيالىكت و دەفوكى، وەكى: (ئەنوەر مەھمەد تاھر، فازل عومەر، ئىسماعىل ھاجانى، سەبرى سلىفانەى و تەھسىن ناقتىكى).

پ/ چاوا بەپزكرنا زارى بەھدىنى دى خزمەتا بەپزكرنا سىياسەتن و پلاندانانا زمانى كەت؟

ئەگەر ژ ھەردوو لايىن دىرۇكى و ھۇژىفە ئانكو (دىاكرۇنى و سىنكرۇنى) لىكۇلىن ل سەر بەھدىنىي بەپنەكرن دى دياربىت كو ئەف دەفوكە گەنجىنە و بنگەھەكى زۇرى گرنگى زمانى كوردىيە ژ ھەمى رۇيانقە؛ چ فەرھەنگ بىت، چ فولكلۇر و ئەدەبىيات بىت، چ ژى پزىمان بىت، ب شىوہەيەكى گشتى دەفوكەكا پاقر و بەرفرەھا تايبەتمەندىين زمانى كوردىيە، لەورا خورتىيا قى دەفوكى، خورتىيەكى ددەتە تەفايا زمانى كوردى و د ئەنجام ژىدا؛ دبىتە بنگەھەكى موكتى زمانى كوردى بۇ لىكۇلىن جودا جودايىن ل سەر زمانى كوردى و ئەفەژى دەرگەھەكە بۇ دانانا سىياسەت و پلاندانانا زمانى كوردى و پاشەرۇژا

زمانی کوردی و نه خاسمه ژى د ژن قووناغیدا، به هیدینی پشکه کا گرنکه ژ پرۆسه یا زمانى کوردی ل هه رێما کوردستانا عیراق و دهرفه ته کا نازاد یا هه ی بو پتر گه شه سه ندى و پره کا هه ره سه ره کیه د ناچه را کرمانجیا ناچه راست و کرمانجیا ژووریدا.

**” لیکۆلین ل سه ر به هیدینی بهینه کرن دى
دیاریت کو ئەف ده فوکه گه نجینه و بنگه هه کى
ژۆرى گرنگی زمانى کوردیه ژ هه می رۆیانشه “**

پ/ کیشکن ئەو مژارین گرنگ یین ده رباره ی زاری به هیدینی کو پیدفیه گرنگیه کا زنده تر پى بهیته دان؟

ب پهنگه کى گشتی، پیدفیه پتر لیکۆلینین زانستی د بوارین ریزمان و زمانى ب گشتی، ل سه ر به هیدینی بهینه کرن، ههروه سا ژى د بیا قین فولکلور و ئەدهبی ژیدا، لیکۆلینین باشتەر بهینه کرن و ئەو فه رهه نگا دهوله مه ند یا زمانى کوردی کو د به هیدینییدا تایبه تمه ندیه کا خو یا تایبه ت هه یه، دقیت هه می ب پهنگه کى هونه رى و زانستی بهیته تۆمار کرن و پاراستن.

به هیدینی کو ئەفرۆ زمانى ئیداره کرن و پهروه رده و په وشه نبیری و ئەده بیاتییه، دقیت جهی خو یی درست بگریت و پیدشکه قیت و گرنگی پى بهیته دان و گه شه ب تیرمۆنۆلۆژی د هه می بواراندا بهیته دان و وه رگپرانژی پى بهیته کرن و چاپ و وه شانین ب به هیدینی ژى هیز و ئەفراندنه کا نوی و سه رده مانه ب خو فقه ببین و ئارێشه یا هه ره سه ره کییا ئەلفا بیی ژى، چ ب تیپین عه ره بی و چ ژى ب تیپین لاتینی، بهیته چاره سه ر کرن و ئیکلا کرن.

شپوه زارن به هدينى خودان نه ده به كښ دهوله مهندين بهيزه، هر ژ سهدن هه قدين زاييني نه ده بيات ب نه شى شپوه زارى هاتيه نقيسين

* سال ۲۰۰۲ ل به شى زمان و نه ده بې كوردى ل كوليژا په روه ده،
زانكويآ دهوكى هانويه وهرگرڼى و ل سال ۲۰۰۶، باوه رنامه يا به كالوريوس
ب زمان و نه ده بې كوردى وهرگرڼيه.
* سال ۲۰۱۱ باوه رنامه يا ماسنه رى ب نه ده بيانا كوردى، ل كوليژا نادابن
ل زانكويآ دهوكى ب ده سنخو قه ټينا يه.
* سال ۲۰۱۹ باوه رنامه يا دكتوراين ب نه ده بيانا كوردى، ل كوليژا زمان ل
زانكويآ سه لاهه دين ب ده سنخو قه ټينا يه.
* ل سال ۲۰۲۲ ناسنا قې پروفيسو رى هاريكار ب بسپوريا نه ده بيانا
كوردى ل زانكويآ زاخو ب ده سنخو قه ټينا يه.
* سه رو كى به شى زمانى كوردى، كوليژا په روه ردا بنيات - نيقاران ل
زانكويآ زاخويه.
* خوداين نه فان به ره مېن چاپكړى ب نقيسين و وهرگرڼا ټيبه:
۱) رولن ده قى د نفاقارنا دراما يا كورديدا - نقيسين - ۲۰۱۲.
۲) سمكويى شكاك (رپه رى نه قه را رزگارخوازا گه لن كورد) -
وه رگرڼان - ۲۰۱۳.
۳) شاهنشينا نادايينى - حه دياب - وهرگرڼان - ۲۰۱۷.
۴) رپياز و مزارين نه ده بى - نقيسين - ۲۰۱۸.
۵) به رجه سنه بوونا مللانا هيزين هه قدين دراما نيكي د داسنانا "شبخن
سه نعان" يا (فه قين نه يران) د - نقيسين - ۲۰۲۱

پرسىار/ دى چاوا شين تيگه هشتنا خو به رفره متر ليكه ين، ل سه رديروكا زارى
بادينى؟

به رسف/ هه لبه ت گرن گترين و با شترين رنك ژبو به يركرن و به رفره هكرنا
ناستى تيگه هشتنا مه، به رامبه رى شپوه زارى كرمانجيا ژوروى و گو قه را به هدينى ب
تابيه تى، پي كها تيبه ژ دانوستان دن و گوهداريك رنا مه ب وى شپوه زارى، نه قجا چ ب
رنكا راسته وخو لگه ل ناخفتنكه رين نه قى شپوه زارى بيت، يان ب رنكڼ دى ين وه كى
راگه هاندن ب گشتى؛ به لن ب ديتنا مه رنكا راسته وخو با شتر و گونجا ييتره؛ چونكى
گه له ك بابيه ت و زاراف و شپوه يين دركاندنا دهن گ و په يقان ده ينه بكره ينان، كو
ديت د رنكڼ ديترا نه بيت و تيكه لى و په يوه نديك رنا راسته وخو دى با شتر بيت.

پرسىار/ پي كها ته و دابه شبوونا جوگر افيا ناخفتنكه رين (بكارنينه رين) زارى
به هدينى ل كوردستانى چاوا گوهورين ب سه ردا هاتيه؟
به رسف/ سه باره ت دابه شبوونا جوگرافيا شپوه زارى كرمانجيا ژوروى و گو قه را

به هیدینی، ب پله نیک ل دویف گوهورینین جوگرافی یین وهکی دهفهرین ئاڤی و سرۆشتی جوگرافی، وهکی دهشت، چیا و زۆزانان، بوویه ئەگه ری سهره کی ژ بو ئەڤی گوهورین، دیسان جوگرافییا سیاسییا کوردستانێ ژێ و دابه شبوونا کوردستانێ ژلاین نه خشه یین جوگرافییا سیاسیقه کو بو سهر ههر چوار پارچه یین (ترکیا، ئیران، عێراق، سووریا)، هوکاره کی دیتری گرنکه بو ئەڤان گوهورینان.

پرسیار / کیشن نه و جیاوازیین گرنکین ریزمانا زارنبا دیتێ زارین دی یین زمانی کوردی جودا دکهن؟

به رسف / ژ نه وان جیاوازیین سهره کی یین ریزمانی، د شیوه زاری به هیدینیدا، نه وین نه ڤی شیوه زاری ژ شیوه زارین دیتری زمانی کوردی جودا دکه ت ئەڤین ل خوارینه:

- ۱- هه بوونا نیشانه یین نیر و م، وهکی تایبه تمه ندیبه کا ریزمانی بو ناڤی ب گشتی.
- ۲- هه بوونا هه ردو جوړین تاڤی نه و و داها تی، ب رنکا نیشانه یان مۆرفیمین تایبه ت ب هه ردو تافان.
- ۳- نه بوونا جهناقین نیدیای د شیوه زاری کرمانجییا ژووری و گوڤه را به هیدینیدا.
- ۴- هه بوونا دو کۆمه له یین جهناقین سهر به خو د نه ڤی شیوه زاریدا، کو هه ر نیک ژ نه وان کۆمه له یان ل دویف ده م و هیژین کاری ده یته بکاره یینان.

”شیوه زاری به هیدینی، هه ر ژ قووناغا کلاسیکا کوردی به رهه م پیشکیشتی ئەده بیاتا کوردی کرینه، تاکو قووناغا نویکرن و نویخوازییا ئەده بیاتا کوردی و هه تا رۆژا ئەڤرۆ ژێ به رده وامییا هه ی“

پرسیار / ئەده بن زهنگیئی زاری به هیدینی چاوا ده یته پیناسه کرن و کیشنک ناڤین دیارین ئەده بن ڤی زاری؟

به رسف / شیوه زاری به هیدینی خودان ئەده به کی ده وله مه ندی به یزه کو هه ر ژ سه دی هه ڤدی زایینی ئەده بیات ب نه ڤی شیوه زاری ها تیبه نقیسیانندن، زهنگینیا ئەده بیاتا نه ڤی شیوه زاری چ ژلاین ئەده بن فۆلکلۆر و سه رزاریشه و چ ژێ ژلاین ئەده بیاتا نقیسیکیشه، جهه کی به رچاڤ و گرنک د ناڤا ئەده بیاتا کوردیدا هه یه. کو هه ر ژ قووناغا کلاسیکا کوردی به رهه م پیشکیشتی ئەده بیاتا کوردی کرینه، تاکو قووناغا نویکرن و نویخوازییا ئەده بیاتا کوردی و هه تا رۆژا ئەڤرۆ ژێ به رده وامییا هه ی. ژ به رچاڤترین و به رنیاسترین شاعرین ئەده بیاتا به هیدینی ژێ نه م دشین ناماژیه ب ئەڤان ناڤان بده یین: شیخ شه مسه ددیئی قوتبی ئەخالاتی ل سه دی هه ڤدی، شیخ نوره ددیئی بریفکانی سه دی

نوزدئ، شیخ مه مدووحی بریفکانی سه دئ بیستی، نه حمه دئ نالبه ند سه دئ بیستی. و د قووناغا هه فچه رخ و نویخواز دا ژئ: موئه یه د ته یب، صالح یووسفی، نافع ئاکره یی، به درخان سندی، سه لمان کؤقلی، هزرخان عه بدوللا، محسن قوچان، ته حسین دؤسکی.

پرسیار / چاوا به یزکونا زارئ به هیدینی دئ خزمه تا به یزکونا سیاستی و پلاندانانا زمانی که ت؟

به رسف / ۱- هه لبت پیدقییه نه ف شیوه زاره جوره فه رمییه ت و سه ره کیبوونی د پرؤگرامین په روه رده و فیوکر نییدا بو خو ته رخا بکه ت.

۲- ژلاین فه ره نگی و زاراقانقه ژئ، د هه می بوارین دی یین زانستی و نه ده بی و زمانیدا، په یف و زاراقین هه بی و نوی و چالاک، به یینه چی کون.

۳- ب به رده و امی ژلاین سازی و رپنکخراوه و دامه زراوه یین نه کادمیقه، پالپشتی لئ به یته کون.

۴- گپران کونفرانس و ورکشوپین تایبه ت ب نه فی شیوه زاریقه ژلاین سازی و ده زگه هین نه کادمیقه.

۵- به لافکون و چاپکونا به ره مه یین زانستی و ره وشه نییری، هه روه سا ژئ ژلاین راگه هاندنیقه، هه ول و بزاقین به یز به یته دان.

”زه نگینیا نه ده بیاتا نه فی شیوه زاری چ ژلاین نه ده بی فؤلکلور و سه رزاریقه و چ ژئ ژلاین نه ده بیاتا نفیسکیقه، جه کی به رچاف و گرنگ د ناقا نه ده بیاتا کوریدیدا هه یه“

پرسیار / کیشکن نه و مژارین گرنگ یین ده ربه ری زارئ به هیدینی کو پیدقییه گرنگییه کا زنده تر پئ به یته دان؟

به رسف / نه و پرسین گرنگین کو پیدقییه پویته و بایه خه کی زورتر پئ به یته دا، نه قین ل خوارینه:

۱- ب فه رمیکونا نه وی شیوه زاری ب گشتی د هه می بواراندا.

۲- پيشقه برنا نه فی شیوه زاری وه کی شیوه زاره کن فه رمی ب رپکا داموده زگه هین میری و رپنکخراوین تایبه ت ب بلندکونا ناستئ هشیارییا تاکین جفاکی، نه فه هه می ب رپکا به لافه کونا به ره م و به لافوکان ب رپیا په رتووک، رپوژنامه، گوشار و میزگه ردین ره وشه نییری و هونه ری.

گرنگیدان ب گۆڤه رښ به هدی نی و پېشخستنا وښ دښ ریخوشکهر بیت بو پېشکهفتنا زمانښ کوردی

* به کالۆریۆس ب زمان و ئه ده بښ کوردی، زانکۆیا سه لاهه ددین ۱۹۹۷
* ماسنهر ب ئه ده بی کوردی، زانکۆیا دهۆک ۲۰۰۳ دکتۆرا ب ئه ده بی
به راوردکاری، زانکۆیا دهۆک ۲۰۰۸
* ژ به ره می وی بښ چاپکری: جه فه نگ د هۆزانا ریالیسنیکا کوردیدا - ده فه را
به هدی نان (۱۹۷۰-۱۹۹۱) و (ئه ده بښ به راوردښ کوردی)

پرسیار: کیژکن ئه و جیوازی بښ گرنگښ رښمانا زاری بادینی ژزارښ دی بښ زمانښ کوردی جودا دکه ن؟

به رسف: هه رچه نده جیوازی کرمانجیا سه ری ب گشتی و گۆڤه را به هدی نان ب تایبه تی
و دیالیکتا کرمانجیا خوارښ د ئاستی زاره کان دایه و هه ر دوو زارښ زمانښ کوردینه،
لښ ب حوکم کیمبوونا په یوه ندییا دناڤه را واندا، یان فه قه تیانا د هنده ک قووناغښ
میژووی د ناڤه را واندا په یدا بووی، هیدی هیدی ئاستی جیوازی د ناڤه را واندا زنده
بوویه، لښ پستی سه ره لدانښ و چیبوونا ده لیفه کا باشترا په یوه ندییا ننه فه جیوازی به
به ره ف کیمتر چوویه، لښ هه ر هنده ک خالیښ سه ره کیدا به رچاڤ دبیت وهک:
۱- د گۆڤه را به هدی نیدا، ره گه ز ده یته بکاره یان و گه له ک بښ توخه و هه می تشت (ب
زندی و نه زندی) ل سه ر نښ و مښ ده ینه دابه شکر و ئه ف چه نده د کرمانجیا
خوارښدا به رچاڤ ناکه فیت.

۲- جیوازی به کا به رچاڤ د بکاره یان جهنافښ نیسیای د ناڤه را هه ر دو دیالیکتاند
هه یه.

۳- د ئاستی ده نگسازیدا، جیوازی به کا بنچینه بی نینه و ب تنی هنده ک جیوازی هه نه.

۴- د ئاستی مۆرفۆلۆژیدا و چیکرنا په یشان خالیښ هه فپشک پترن ژ جیوازیان.

۵- دئاستی سینتاکسدا نژیکی گهلهك پتره و ب روونكرنا خالین جیاوازی لیكتیگه هشتن ب ساناهی دروست دبیت.

پرسیار / نه ده بی زهنگیئی زاری بادینی چاوا دهیته پیناسه کرن و کپژکن ناقین دبارین نه ده بی فی زاری؟

به رسف / ژ بهر گرنگینه دان ب دهفهرا به هیدینان، ژ لایح دهسته لاتین ئیک ل دویف ئیکین عیراقی و دهسته لاتاریا عوسمانی ژی گرنگیدان ب زمانئ کوردی و گوڤهرا به هیدینی درهنگ دهستپیکر لئ ئەف چهنده نه بوو ئەگەر کو ئەف گوڤه ره بهیته پشتگوهخستن، به لکو ژماره کا زؤرا شاعر و هؤزانفان و ئەدیبان ده رکه فتن کوبه ره مین خو ب فی گوڤه ری ئافراندنه و پيشکەشی ئەدهدؤستان کرینه و بووینه پشکهک ژنه ده بی کوردی.

۱: ژماره کا هؤزانفانان به ره مین خو ب فی گوڤه ری فه هاندینه، وهک: مه لا مه نسور کپژگاشی، خالد ئاغا زبیری، به کر به گئ ئەرزى، شیخ نووری بریفکانی، شیخ تاها مای، حوسنی بامهرنی، شیخ غیاث الدین نه قشه به ندى، مه لا ئەنوه ری مای، تهری شووشی، ئەحمه دی نالبه ند، تهر روشدی و شیخ مه مدووح بریفکانی و ده هان هؤزانفانین دی کو هه ر ژ سه دین به ری نوکه " به ره مین خو ب فی گوڤه ری نقیسینه و ب لیگه ریان ل وان به ره مان " ناقین ده هان هؤزانفان و ئەدیبان ناشکرا بوویه و به ره مین که فتنه به رده ست و ب ماندیوونا مامؤستایین وهک " ته حسین ئبراهیم دؤسکی " و هندهک فه کؤله ری ئه ده بیاتان ل زاخو " کؤمه کا وان دیوانان بو ئیکه مجار روناهی دیت و که فتنه بهر ده ستی خوانده فانان و بوونه که رسته بو فه کؤلینین نه کادی، ل زانگؤیین ده فه ری، ب تایبهت زانکؤیین دهوک و زاخو.

”پشتی سهرهلانی رۆمانقیسین بهیتر کهفت و چه ن دین رۆمانقیس هاتنه مهیدانا ئەده بی“

۲: گهلهك ژ هؤزانفان و نه دیبین ده فه ری ژ بهر نه بوونا چاپ و چاپه مه نی ل ده فه ری به ره مین خو ل که فارین نه ده بی ل سووریا چاپ دبوون به لاف دکرن.
۳: پشتی به یانا یازده هی ئادارا ۱۹۷۰ ده لیقه کا باش بو ئەدیبین ده فه را به هیدینان پهیدا بوو و دئه نجامدا هؤزانا کوردی ل ده فه ری به ره فنیو بیو نیقه چوو و هؤزانفانین پشکدار د نوکرنه هؤزانا ده فه ری ئەف که سه بوون: فه یسه ل مسته فا، عه بدله رحمان مزویری، محسن قوچان، خه لیل دهوک و کؤمه کا هؤزانفانین گه نجین وی ده می.

- ۴: نقیسینا چیرۆکین نوی ده‌ستپیکر و کۆمه‌کا چیرۆکان ب شیوازی نوی هاتنه نقیسین.
- ۵: ره‌خنه‌یا ئەدهبی، ل سەر لاپه‌رین گۆفار و رۆژنامه‌یین وی ده‌می ده‌ستپیکرن و هه‌تا نوکه ئەف بزافه‌یا به‌رده‌وامه.
- ۶: پشتی سه‌ره‌لدانی قووناغه‌کا گه‌شا پێشکه‌فتنه‌ گۆفه‌را به‌هدینی ده‌ستپیکر وب هاریکاریا حکومه‌تا هه‌رێما کوردستانی ئەف پێشکه‌فتنه‌ خورتتر بوو و ب قه‌بوونا زانکۆیا ده‌ۆک ئی بزافێ قالبه‌کێ زانستی و ئەکادیمی ب خۆفه‌گرت.
- ۷: ل سالا ۱۹۸۶ئ، بزافا نویخوازی ل ده‌ف هنده‌ک هۆزانه‌نێ ده‌فه‌رێ ده‌ستپیکر، ئی ژ به‌ر کاودانی سیاسی کوردستانی بۆ پشتی سه‌ره‌لدانی هاته‌ پاشخستن و پاشی د قالی گروپێ نویکرن هه‌ر و هه‌ر دا ده‌رکه‌فت و هه‌روه‌سا ل ئاکرێ گروپێ نویخوازی ده‌رکه‌فت.
- ۷: سه‌باره‌ت رۆماننقیسی قووناغا ده‌سپیکا وی بۆ به‌ری سه‌ره‌لدانی و رۆمانا بۆه‌ژین یا نافع ئاکره‌یی دزفیرین، ئی پشتی سه‌ره‌لدانی ئەف بزافه‌ به‌یتر که‌فت و چه‌ندی رۆماننقیس هاتنه‌ مه‌یدانا ئەده‌بی، وه‌ک: چه‌سه‌ن ئیبراهیم و ته‌حسین نافشکی و چه‌ندی نقیسه‌رێن دی.

”پشتگوه‌خستنا چ گۆفه‌ر یان دیالیکتان د به‌رژه‌وه‌ندی زمانێ کوردی نابیت“

پرسیار/ چاوا به‌یترکنا زاری بادیی دی خزمه‌تا به‌یترکنا سیاسه‌تی و پلاندانانا زمانێ که‌ت؟

به‌رسف/ د راستیدا، پشتگوه‌خستنا چ گۆفه‌ر یان دیالیکتان د به‌رژه‌وه‌ندی زمانێ کوردی نابیت و گرنگیدان ب گۆفه‌رێ به‌هدینی و پێشخستنا وی دی رێخوشکه‌ر بیت بۆ پێشکه‌فتنه‌ زمانێ کوردی ژ به‌رفان ئەگه‌ران:

- ۱: گۆفه‌را بادیی خالا پیکفه‌گریدانا د ناقبه‌را کرمانجیا سه‌ری و کرمانجیا خواری یه.
- ۲: گۆفه‌را بادیی یا زه‌نگینه‌ ب فه‌ره‌نگه‌کا بیسنوو یا په‌یقین ره‌سه‌نێ کوردی دیشیت بیته‌ سه‌روکانی بۆ زمانزانان بۆده‌وله‌مه‌ندکرنا زمانێ کوردی.
- ۳: ژ به‌ر دویربوونا ئی گۆفه‌رێ ژ کارتیکرنا زمانێ فارسی و تورکی یاسایین وی یین رێزمانی دیشین وه‌ک بنه‌ما بۆ زمانێ ئستانده‌رێ کوردی به‌ینه‌ بکارهینان.
- ۴: کۆمه‌کا به‌ره‌مه‌ین ئەده‌بی و زمانین کوردی ب ئی گۆفه‌رێ هاتنه‌ نقیسین و گرنگیدان ب ئی گۆفه‌رێ دی رێخوشکه‌ر بیت بۆ زه‌نگینه‌رتبوونا ئەده‌ب و زمانێ کوردی و گه‌هشتنا په‌یاما وان بۆ پێشخستنا ره‌وشه‌نیریا تاکن کورد و کۆمه‌لگه‌ها کوردی.

پرسیار/ کیژکن ئەو مژارین گرنگ یین سه بارهت زاری بادینی کو پیتقیه گرنگیه کا زیده ترپن بهیته دان؟

به رسف/ ب گشتی نابیت گۆفه را بادینی بهیته پشتگوه خستن " چونکی پشکه کا نه فه قه تیا به ژ زمانن کوردی کو پتر ژ ١٠٠٠٠٠٠٠ کهس پئ دئاخفن و دنقیسن و داهینانی پئ دکهن.

لایه نن زمانی دبیت بهیته بهرچا فوه رگرتن و وهک پشکه ک ژ زمانن کوردی ل سیسته می پهروه دئ گرنگی ب فیروونا وی بهیته دان.

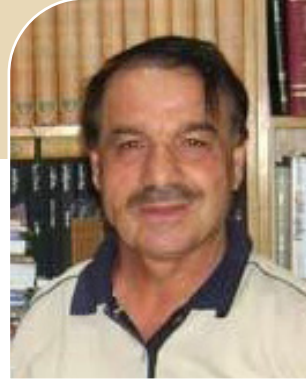
لایه نن ئە ده بی: دبیت ئەو به رهه مین ب ئی گۆفه ری هاتینه نقیسن، بگه هنه دهستی هه می خوانده فانان و ده لیفه بو تیگه هشتنا ئی گۆفه ری بهیته خو شکرن.

خواننا زمانیا ئی گۆفه ری، ل هه می قوتابخانه و زانکۆ پین کوردستانن و دبیت مل ب ملی کرمانجیا خواری بهیته فیژکرن و کار پئ بهیته کرن و چ مفایه ک ژ پشتگوه خستن وئ نابیت.

گۆتار

جهناق د رېزمانا کرمانجیا سهری دا

پ. د. وریا عمر آمین

- * ۱۹۴۷/۲۱۵ ل بازارې کۆبه ژدایک بوویه .
- * ۱۹۷۱ئ به کارلیۆس ب زمان و ئهدهب کوردی ل زانکۆیا به غدا ب پلهیا ئیکئ نامکریه .
- * ۱۹۷۲-۱۹۸۰ئ، ل زانکۆیین مۆسکۆ و لهندهن خواندییه و باوه رنامه یین: به کارلیۆس و دبلۆم و ماجستیر و دکنۆراین وه رگرنیه ۱۹۹۲ئ، پلهیا پرۆفیسۆری وه رگرنیه، ئیکهه کهسه پلهیا پرۆفیسۆری ب زمان کوردی ئینای .
- * ۱۹۹۲ئ، پلهیا پرۆفیسۆری وه رگرنیه، ئیکهه کهسه پلهیا پرۆفیسۆری ب زمان کوردی ئینای .
- * ۲۰۰۴ئ، دکنۆرایا دووی ب دیرۆکئ وه رگرنیه .
- * پرۆفیسۆری زمانفانییه ل زانکۆیا به غدا و پرۆفیسۆری وانه بیژه ل زانکۆیین؛ سه لاهه ددین، سلیمانین، کۆین، گهرمیان و راپهرین

پتیرا ئه وین فه کۆلین د رووین رسته سازین (سینتاکسی) دا یا جهناقین کرمانجیا سهریدا کری سنووری شروقه کرنین وان سه بارهت بکه ری ئه فان جهناقان رهت نه بوویه و سرۆشتئ په یوه ندییین وان ب پشکین دی یین رسته یی فه نه هاتینه ده سنیشان کرن، ئه فجا کیموکاسیه کا مه زن که قتییه ئه وان بۆچوون و یاسایین دارێژتین. ئه وا دئی باری دا هاتبته گۆتن ژ چارچوو فه یی وئ دهرناکه شت ئه وا دبێژیت: د کرمانجیا سهریدا دو کۆمپن جهناقین جودا (سه ره خو) و کۆمه کا جهناقین نیسیای یا هه ی وه کی د نه ئی وینه یی دا ل دویش کهس و ژماره هاتینه رۆنکرن.

جهناقین نیسیای	جهناقین سه ره خو		کهس	ژماره
	2	1		
م	ئهز	من	1	تاک
ی	تو	ته	2	
-، ت/هت	ئهو	وی/وئ	3	
ین	ئه م	مه	1	کۆ
ن	هوون	وه	2	
ن	ئهو	وان	3	

کۆما ئیکین دگهل کارئ بوورین تیپهر دهردکه‌فیت، دئی حاله‌تی دا کار جهناق نیسیای وهرناگریت، نمونه‌یین ئی بابه‌تی:

من کر.

ته‌کر وی / وی کر.

مه‌کر .

وه‌کر .

وان کر.

کۆما دوین دگهل تیپهرئ بووری و تیپه‌پهر داهاتی دهردکه‌فیت، دئی حاله‌تی دا کار جهناق نیسیای وهردگریت وه‌ک:

داهاتوویی تیپه‌پهر

ئمز دنقم.

تو دنقی.

ئهو دنقت.

ئهم دنقین.

هه‌ون دنقن.

ئهو دنقن.

داهاتوویی تیپه‌ر

ئمز دکهم.

تو دکهی.

ئهو دکه‌ت.

ئهم دکه‌ین.

هه‌ون دکهن.

ئهو دکهن.

بووری تیپه‌پهر

ئمز نفستم.

تو نفستی.

ئهو نفست.

ئهم نفستین.

هه‌ون نفستن.

ئهو نفستن.

شروقه‌کرن دیار دکه‌ت کو گه‌له‌ک لایه‌نین دیتره‌نه ل باره‌ی ئه‌رک و چاوانیا دهرکه‌فتن و کارکرنا ئه‌فان جهناقان نه‌هاتینه به‌حسکرن. ئه‌ف فه‌کولینه بزافه‌که بو ده‌ستنیشانکرنا هنده‌ک ژ وان لایه‌نان.

ژی‌پۆرۆنکرنا چاوانیا درکه‌فتن و ئه‌رک و په‌یوه‌ندییا جهناقان ب پشکین دی یین رسته‌ین، سه‌حکه ئه‌فان رسته‌یین خاری کو پشکین بنه‌رته‌ی (بکه‌ر، به‌رکای راسته‌وخۆ، به‌رکاری نه‌راسته‌وخۆ....هتد) ب جهناق هاتینه دهربرین:

أ-

۱. ئمز دنقم.

۲. تو دنقی.

۳. ئهو دنقیت.

۴. ئهم دنقین.

٥. هوون دنقن.

٦. ئەو دنقن .

ب-

١. ئەز دىينم.

٢. تو دىينى.

٣. ئەو دىينيت.

٤. ئەم دىينين.

٥. هوون دىين.

٦. ئەو دىين.

ج-

١. ئەز تە دىينم.

٢. تو من دىينى.

٣. ئەو وى دىينيت.

٤. ئەم وە دىينين.

٥. هوون مە دىين.

د-

١. ئەز تە ژ بو وى دهنيرم.

٢. تو من ژ بو وان دهنيرى.

٣. ئو وى ژ بو من دهنيريت.

٤. ئەم وان ژ بو تە دهنيرين.

٥. هوون وى ژ بو مە دهنيرن.

ه-

١. ئەز تە دىينم.

تو دهيينه ديتن.

٢. تو من دىينى.

ئەز دهيمه ديتن.

٣. ئەو وى دىينيت.

ئەو دهيتە ديتن.

٤. ئەم وە دىينين.

هوون دهينه ديتن.

٥. هوون مە دىين.

ئەم دەھینە دیتن.
 ۶. ئەو وان دبینن.
 ئەو دەھینە دیتن.

۹-

۱. ئەفە کچا منە.
 ۲. ئەفە کورئ تەپە.
 ۳. ئەفە دایکا وئپە.
 ۴. ئەفە خۆشکا مەپە.
 ۵. ئەفە براین وەپە.
 ۶. ئەفە کچا وانە.

ئەف رستەپین سەری کارین وان هەمی دەم داھاتی دا نە.
 د (أ) دا کار تپنە پەرە، بکەر و کار د کەس و ژمارئ دا ریککەفتینە. ئانکو کاری جەنەفە کئ
 نیسیای سەر ب هەمان کەس و ژمارا بکەری وەرگرتیە.
 د (ب) دا کار تپنە پەرە. وەک (أ) بکەر و کار د کەس و ژمارئ دا ریککەفتینە.

د (ج) دا بەرکاری راستەوخۆ دەرکەفتیە. ئەوا سەرنج دیکشیت ئەفەپە، ئەو جەنەفین
 بۆ دەورئ بەرکاری دەرکەفتن سەر ب کۆمەکا دینە و د جودانە ژ ئەوین بو دەورئ
 بکەری دەرکەفتن.

د (د) دا بەرکاری نە راستەوخۆ دەرکەفتیە. ئەو جەنەفین ئەف دەوری دبینن هەر ئەون
 پین دەورئ بەرکاری راستەوخۆ دبینن.

د (ه) دا رستە پین کرینە بکەرئ نە دیار. جەئ سەرنج ئەو کورستە پین هاتینە گهورین
 بۆ بکەرئ نە دیار ئەو جەنەفین دەورئ بەرکاری وەرگرن ب جەنەفین کۆما بەرامبەر
 هاتینە جیگیرکرن.

د (و) دا کۆما ((من، تە، وی... هتد) د حالەتی زیندەکرن و هەمی دا دەرکەفتینە.

نوکه سەحکە ئەف رستین ل خاری کو دەم کاری وان د بووری دا یە و پاشی لگەل
 ئەوین سەری بەراورد بکە.

ز-

١. ئەز نڧستم.
٢. تو نڧستى.
٣. ئەو نڧست.
٤. ئەم نڧستىن.
٥. هوون نڧستىن.
٦. ئەو نڧست.

ح -

١. من دىت.
٢. تە دىت.
٣. وى / وى دىت.
٤. مە دىت.
٥. وان دىت.

ط -

١. من تو دىتى.
٢. تە ئەز دىتم.
٣. وى ئەو دىت.
٤. مە هوون دىتن.
٥. وە ئەم دىتىن.
٦. وان ئەو دىتن.

ى -

١. من تو ژ بو وى هنارتى.
٢. تە ئەز ژ بو وان هنارتم.
٣. وى ئەو ژ بو مە هنارت.
٤. مە هوون ژ بو وى هنارتىن.
٥. وە ئەم ژ بو وى هنارتىن.
٦. وان ئەو ژ بو وە هنارتىن.

ك -

١. من تو دىتى.
- تو هاتىيه دىتن.
٢. تە ئەز دىتم.

ئه‌ز هاتمه دیتن.

٣. وی ئه‌و دیت.

ئه‌و هاته دیتن.

٤. مه هه‌وون دیتن.

هه‌وون هاتنه دیتن.

٥. وه ئه‌م دیتین.

ئه‌م هاتینه دیتن.

٦. وان ئه‌و دیتن.

ئه‌و هاتنه دیتن.

ل -

١. ئه‌فه خووشکا من بی.

٢. ئه‌فه کوپۆ ته بی.

٣. ئه‌فه دایکا وی بی.

٤. ئه‌فه براین مه بی.

٥. ئه‌فه کچا وه بی.

٦. ئه‌فه بابۆ وان بی.

دقان رسته‌پین سه‌ری دا کو ده‌مێ کارپن وان هه‌می د د بووری دانه:

د (ز) دا کار تینه‌په‌ره، بکه‌ر دگه‌ل کارۆ ب که‌س و ژماره‌ ریککه‌فتینه.

د (ح) دا کار تپه‌ره، ئه‌و کۆما جه‌نفا وه‌ک بکه‌ر ده‌رکه‌فتیه جو‌دایه ژوئی یا د (ز) دا و

ئه‌وه کو به ده‌ورۆ به‌رکاری دگه‌ل کارۆ ده‌مێ داها‌تی ده‌رکه‌فت (سه‌حکه) ح.

د (ط) دا به‌رکار ده‌رکه‌فتیه... ئه‌و جه‌نفا به‌ ئه‌و ده‌وری ده‌رکه‌فتین ئه‌ون که بو ده‌ورۆ

بکه‌ری ده‌رکه‌فتین دگه‌ل کارۆ ده‌مێ داها‌تی تپه‌ره. (سه‌حکه) ب و (ج).

د (ی) دا به‌رکارۆ نه‌ راسته‌وخۆ ده‌رکه‌فتیه. ئه‌و کۆمپن ئه‌ف ده‌وره دیتی هه‌ر ئه‌فه‌نه

کو هه‌مان ده‌ور دگه‌ل کارۆ ده‌مێ داها‌تی دبیین (سه‌حکه) د.

د (ک) دا رسته‌ کرینه بکه‌رۆ نه‌دیار. ئه‌و جه‌نفاپن ده‌ورۆ به‌رکاری دیتی ب جه‌نفاپن

کۆما به‌رامبه‌ری وان نه‌ هاتینه‌ جیگیرکرن وه‌ک ئه‌وا دگه‌ل ده‌مێ داها‌تی روویدای.

((سه‌حکه) ه).

د (ل) دا کۆما (من، ته، وی...هند) د حاله‌تی زنده‌کرن و هه‌ی داده‌رکه‌فتیه... وه‌ک

دهمی داھاتی ((سه‌حکه و.)).

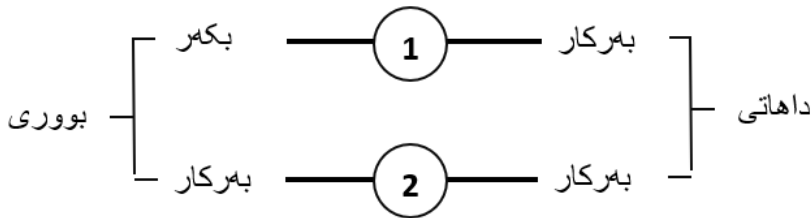
ب به‌راورد کرنا ئەف رسته‌یێن سه‌ری کو دهمی کارئ وان د بووری دایه دگهل ئەوین به‌ری نوکه کو دهمی کارئ وان د داھاتی دایه، دهرده‌که‌فیت:

١. ئە‌گەر کار تینه‌پەر بوو.. هه‌می ده‌ما کۆما دوئ (ئەز، تو، ئەو، ئەم، هوون، ئەو) وه‌ک بکه‌ر دهرده‌که‌فیت.

٢. ئە‌گەر کار تپپەر بوو:

أ- کۆما ئیکئ (من، ته، وی / وئ، مه، وه، وان) ده‌وئ بکه‌ری د بووری و ده‌وئ به‌رکاری د داھاتی دا دبینیت.

ب- کۆما دوئ (ئەز، تو، ئەو، ئەم، هوون، ئەو) ده‌وئ بکه‌ری د داھاتی دا و ده‌وئ به‌رکاری د بووری دا دبینیت. (أ) و (ب) دئی وینه‌یدا هاتیه‌ روونکریه:

١. هه‌می ده‌ما حوما نیجئ بو ده‌وئ به‌رکاری نه‌راسته‌وحو و زنده‌هرن هه‌ی دهرده‌که‌فیت.

٤. کار هه‌می ده‌ما دگهل کۆما دوئ ب که‌س و ژماره‌ ریکده‌کن. ئانکو ئە‌گەر کۆما دوئ

ده‌وئ بکه‌ری دیت کار دئ دگهل بکه‌ری ریککه‌فیت. ئە‌گەر ده‌وئ به‌رکاری دیت کار لگهل به‌رکاری ریکده‌که‌فیت.

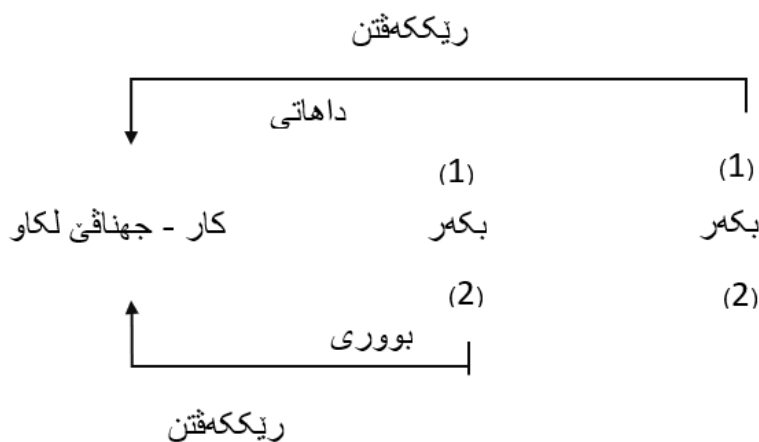
ده‌وئ جه‌ناقین سه‌ربه‌خو (جودا) دشیاندايه دئی وینه‌یدا به‌یتته روونکرن.

هه‌می حاله‌تین دیتر	به‌رکار	بکه‌ر		
1	2	1	تپپەر	بووری
	-	2	تینه‌پەر	
1	1	2	تپپەر	داھاتی
	-	1	تینه‌پەر	

نه نجام:

۱. نه گهر بکهر و بهرکاری رستی ب جهنافی هاتبنه دهربرین ب گهورینا دهمن کارئ رستی ژ بووری بۆ داهاتی یا بهروفاژی یه:
- أ- دفتت کۆما چهنافان بهیته پیگگوهارتن... نانکو نه گهر بکهر یان بهرکار سهر ب کۆما ئیکئ بیت دفتت بهیته گهورین بۆ کۆما دوئ یا بهرامبهه و بهروفاژی.
- ب- دفتت ریککهفتن دگهل کاری دناقبههرا بکهر و بهرکاری دا بهیته گهورین. نانکو نه گهر ریککهفتن دناقبههرا بکهری و بهرکاری دا بوو... دفتت بهیته گهورین بۆ دناقبههرا بهرکار و کاری دا بهروفاژی.

وهک د رسته یا:

نه ز ته دینم.

(ئه ز): بکهره سهر ب کۆما دوئ فه.

(ته): بهرکار سهر ب کۆما ئیکئ فه.

دهمن کارئ داهاتی. د گهل بکهری دا د کهس و ژماره دا ریککهفتیه. نه گهر دهمن وئ بکهینه بووری:

أ. (ئه ز) دئ بیته (من)

ب. (ته) دئ بیته (تو)

ج. کارئ د گهل بهرکاری دا ریککهفتیه و جهنافة کئ نیسیای لدویف کهس و ژماره یا بهرکاری وهردگریت و دئ بیته (ی). رسته دئ بیته:

من تو دیتی.

ئه‌گه‌ر ده‌م بووری بیت و بکه‌ینه داها‌تی:

من هوون دیتن.

ئه‌ز وه دبین-م.

۲. ئه‌گه‌ر رسته‌کا ده‌م داها‌تی یا بکه‌ر دیار، بکه‌ینه بکه‌ر نه‌دیار ئه‌و جه‌ناق‌ئ ده‌وری

به‌رکاری دبینیت دئ هیته‌ گهورین بۆ جه‌ناق‌ئ کۆما به‌رامبه‌ر.

ئانکو (من) دئ بیته (ئه‌ز)، (ته) دئ بیته (تو) ... هتد.

وه‌ک د‌قان رستان دا.

تو من دبینی. (بکه‌ر دیار)

ئه‌ز ده‌یمه‌ دیتن. (بکه‌ر نه‌دیار)

هه‌روه‌سا به‌روف‌اژی ئه‌گه‌ر رسته‌یه‌کا بکه‌ر نه‌دیار یا ده‌م داها‌تی بکه‌ینه بکه‌ر دیار

ئه‌و جه‌ناق‌ئ ده‌وری بکه‌ری دیتی ده‌یته‌ گهورین بۆ جه‌ناق‌ئ کۆما به‌رامبه‌ر. وه‌ک:

ئه‌م ده‌یننه‌ دیتن. (بکه‌ر نه‌دیار)

تو مه‌ دبینی. (بکه‌ر دیار)

۳. داپشک‌رنا ئه‌و دو کۆمپن جه‌ناق‌ان ل دویف ره‌وشا وان یا شاشه‌ چونکی هه‌ردو

کۆم ره‌وشا راسته‌وه‌خۆ (فعلی) یان (مفعولی) د دوو ده‌مپن ریزمانی یپن جودا دا دبینین.

۴. ئه‌و ئه‌رکین جه‌ناق‌ین جودا یپن کرمانجیا سه‌ری چه‌وانیا گهورینا ئه‌رکان ب هه‌لگرتنا

ده‌م کارئ رسته‌یپ... د کرمانجیا خۆاری دا د جه‌ناق‌ین نیسیای دا به‌رچا‌ف دبیت.

۵. شیوه‌یپ کرمانجیا سه‌ری سه‌ر ب وان جووره‌ په‌یره‌وانه‌ کو د زانستی زمانان دا ب

ئیرگه‌تیف Ergative ده‌یته‌ بنا‌فکرن.

پیشقەچوونا زمانى كوردى

* سەرنفيسەرى كۆفارا زمانناسىيى زمان و زار
* سەرۆكى ناهەندا خانى ژ بۆ ليكۆلينيىن ھزرى.

فەرەيدون سامان

زمانى كوردى ژ چەند پيشقازويين گرينگين دىروكى و سياسى رە دەرياز بوويه،
وھك ئافاكرا چاپخانا و پەرورەدەيا كوردى د دەما هاتنا ئنگليزان دە ل سلیمانیج و
دەستھلاتداریا نەمر شیخ مەحموود د ساللا ۱۹۹۱ دە و مەر یەك ژ وان کاریبوو ببه
خالا زفرینا دیروكى و فی زمانى ژ مەترسیا مرن و وندابوونى رزگار بکه و دەریازی پیلا
پۆلیتیکیاین پاقرکرا چانديين دەوله تانين ب پرسگریکا کورد قە ببه.
فی زمانى. ژ بەر فی یەك، مەر چەندی کو زمانى كوردى نها د بن مەترسیا مرنى دەیه
ژى، ئەو مەوا تەقلههف، پر پاشقەمايیه.

بى گومان، گۆتارا نەتەو پەرەستیا نەتەو هیا سەردەست، ستوونا سەرەکیا رزگارکرا
فی زمانى ژ تليين نەخراين ژنافرنا چاندييا حکوومەتین دیکتاتور و ئۆتۆریتەرە کو
بەرى خەونا ئافراندا نەتەو هیهک پاک و یەگرتى دحەسباندن. لی نها پەیکەرى قان
خووستەکین نەمرۆفانە ب تەمامى هاتیه روخاندن و ئەف حکومەت نەچار مانە کو
ئاراستەیا سياسەتا خوہ بگوهرين و بکن سياسەتا برايه تی و رازیبوونا ئەشکەرە.
چاوا کو د ساللا ۲۰۰۵ ان دە، زمانى كوردى ل گەل زمانى ئەرەبى د دەستورا ئیراق دە
ب فەرمى مات پەژراندن، رەوشا زمانى كوردى، ل رۆژاقایى كوردستانى ژى، د ئاستا
پەرورەدەيى و كانالین پاگھاندن دە، پیشکەتنەکە بەرچاڤ دیتیه. مەرىم و زمانى

کوردی، یه‌ک ژ زمانین زندییه کو هه‌تا نه‌بوونا ده‌وله‌ته‌که کوردییا سه‌ریخوه ژی، خوه‌دیی قاده‌که سیاسی و چاندییا به‌رفره‌هه و نای ئینکارکرن. هه‌لوه‌ستا زانستییا ل هه‌مبه‌ر زمان، تی وی واته‌یی کو هه‌ر که‌س ل گۆری هه‌ستا خوه یا نه‌ته‌وه‌یی، خوه ده‌سته‌لاتداریا زمان نابینه و د نه‌بوونا بنگه‌هین پپووستین خوه‌ندن، خوه‌په‌روه‌ده‌کرن و خوه‌په‌روه‌ده‌کرنا زانستی ده، هه‌وون بیزار بوونه ئەف زمان، یانی بریقه‌برنا فه‌رمییا زمان ژ نالیی که‌سایه‌تی و ده‌زگه‌هین زانستیین خوه‌دی نه‌زمه‌وون و بریقه‌برنا بریارین وان، نانگو سه‌فه‌ریه‌رکرنا راسته‌پاستا زمان د زانستی ده و ده‌سته‌کەفتین نه‌رتینیین شۆره‌شین مه‌زین زمانین دیرۆکی و فه‌کرنا هه‌موو پرسگریکین زانستیین گریدایی زمان، ل دلج زمان کوردی و فه‌کرنا وی ده‌ریی فی زمانی ژ بو هه‌موو زمانین زندییین جیهانی، دووری هه‌ر جوړه نه‌فره‌تی و ته‌نی ب ئارمانجا دانوستاندن، پيش‌خستنا تیکلیین مروّفی و ده‌وله‌مه‌ندکرنا زمانه‌ مه‌یه.

بئ گومان، ئەم زمان وه‌کی شانیه‌که مه‌ستی ئان نافگینه‌که پپوه‌ندییا د ناقبه‌را مروّقان ده، چ وه‌کی دیارده‌یه‌که دیرۆکی و چ ژی وه‌کی په‌رگالا نیشانان به‌سه‌بین، ئەم نکارن فی راستی فه‌شپرن کو زمان و پامانا مروّف راسته‌راست ب هه‌فقه‌گریداییینه. زنده‌ترن، د واته‌یه‌کیده دویه‌م، زمان نافگینا پامانییه و پامان بنگه‌ها زمینه.

پاستیین ئیدۆلۆژیک

بئ گومان، یه‌ک ژ وان خه‌ته‌رانه کو دکاره تیکلییا راسته‌پاستا د ناقبه‌را پامان و زمان ده قوت بکه. ئیدۆلۆژی، وه‌که سازیه‌که په‌وشه‌نییرییا سیاسییا ژ به‌ری ده دیارکری و پیروزکری، ئاراسته‌یا پیشکه‌ته‌نا زانستییا زمان دگوه‌رینه و سیسته‌مه‌که نیشانا هه‌شک و بسینۆر ده‌ردخه هۆلی. کو ده‌ریی زمان ل به‌ر گه‌شبوون و نووبوون دگره. د ده‌مه‌که وها ده، ب دووپاتکرنا دوروشمئ وه‌ک "چ دبه بلا ببه کورده" زمان دبه چارچوو‌فه‌یا بیئه‌زموونئ و مه‌تنئ قه‌لس ده‌ردخه. میناک پستی سه‌ره‌لدانئ، د بن باندۆرا ناکۆکیین سیاسی، ئابووری و چاندیین د ناقبه‌را پارتییین سه‌ره‌کی یین باشووری کوردستانئ ده، کو بوو سه‌ده‌ما دامه‌زراندنا ب ده‌هان سازی و ریخستین زمان، ویژه و وه‌رگه‌را کوردی، وه‌رگه‌ره‌که مه‌زن ل کوردستانئ داگیرکر. هه‌موو قادا زمان و پامانا کوردی دکه کو مخابن د نه‌بوونا مه‌کانیزمایین زانستی و شوپاندنا راست ده ژی به‌رده‌وام دکه. د سه‌دسالییا ده‌ریازبووی ده، ب هیژمونا نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ستی، ده‌وله‌تین دیکتاتور و فاشیست ب نای پاستا یه‌که‌تیا نه‌ته‌وه و خاکئ، چاند و ئۆلین دن ته‌پساندن و هه‌تا قهرکرن کر. قهرکنا نه‌رمه‌نیان ب ده‌ستی ترکان و نه‌فالا کوردان. هه‌روه‌ها گۆتاره‌که پاراستن و گه‌اندنا نه‌ته‌وه و چاندین بنده‌ستی دیرۆکی ژ مه‌ترسییا تنه‌بوون، مرن و

ژبیرکرنی. ب گۆتته که دن، مه م زالم کریارپن خوه یین نه مرۆفانه ب هزر و ههستی نه ته وهی رهوا دکه، مه م ژێ ئالیی بندهست ب هلائینا هزر و ههستی نه ته وهی مه بوونا خوه دپارزه. لیبه ئی؛ ل گۆری پرانیئا نه زمونین دیرۆکی.

ژ بهر چه ند سه ده مان، مه تا نها زمانێ کوردی د هه موو ده زگه هیئ هه رسێ ده سته یین حکومه تی، یاسادانین، دادوهی و جیبجیکرنی ده و ل سه رانسهری سینوورین ئیداریین حکومه تا هه رێما کوردستانی ده، ب ته مامی پیکنه هاتیه. لی هه بوونا زمانێ فه رمی ل هه رێما کوردستانی و ناسکرنا وی د ده ستورا ئیرا ق ده، ده سته که فه ته که دیرۆکیا گرنگه، هه ر چه ندی کو زمانێ کوردیی ستاندارد، نها د ره وشه که نه باش ده یه.

یین وه لاتین نه ته وه یین سه ره ده ست، د قرکرنا چاندی و ئاسیمیله کرنا زمانێ مه ده، ژ بهر کو مه به ری ژێ د چه ند گۆتار و سیمینه ران ده به حسا وی کریوو، لی ژ بهر سه ده مین نافخوهی ژ سیاسه تمه دار و ره وشه نیپرین کورد ب خوه، کو مخابن! برینین خوه کوورتر دکن. نه و گه له ک جاران بانگه شه دکن کو زمانێ کوردی نه بوویه زمانێ ستاندارد ژ بو هه موو جفاکین کوردین په رچه یین کوردستانی، کو ل گۆری من، دپارده یه که خوه زاییا هه ر زمانه کی زندییه. ملله تین به خته وار ژێ مه نه کو خوه دی سازی و ده زگه هیئ سیاسی و ده وله تین سه ریخوه نه، لی زمان و ستاندارده که خوه یا هه قپار نین، زمانه کی بیانی کرنه زمانێ خوه ی هه قپار و فه رمی. قه ده را وه لات ب هه ق قه گیدایی نه و د داوین ده هه مان ناسنامه یا نه ته وه یی هلدگرن.

”رهوشا زمانێ کوردی، ل روژا قایی کوردستانی، د ئاستا په ره ورده یی و کانالین راگهاندنی ده، پیشکته که بهرچا ف دیتیه“

زمانێ کوردی د ده ستورا ئیرا ق ده

زمانێ کوردی د ده ستورا نوویا ئیرا ق ده، ب فه رمی هاتیه ناسکر، لی د پراتیک ده، هیئا زمانێ مه ب پلان و ئازاندایین تاییه ته ره روو برویی ئاسیمیلایسیونییه، نه مازه ل نافچه یین کوردستانیین قه قه تاندی وه ک: ده شتا نه ینه وا، که رکوک و خانه قینی، نه خاسم ل نافه راست و باشووری ئیرا ق. زمان و چاندا کوردی ب ته قاهی هاتیه بچوو کخستن، ئیهمالکرن و هله وشانندن.

پشتی دوانزده سالان ژ ده سته لاتداریا هه ریعی، زمانێ کوردی د جۆتمه ها ٢٠١٤ ئ ده، ل پارلامه نتویا کوردستانی وه ک زمانێ فه رمیی هه رێما کوردستانی هات راگهاندن و د

سالای ۲۰۰۶ ئی ده ژی ده ستورا ئیراق ده و د شباتا ۲۰۱۴ ئی ده ژی، ل جفاتا نوونه‌ران یا ئیراق، لگه‌ل زمانێ عه‌ره‌بی کو ب فه‌رمی هات ناسکر، زمانێ کوردی وه‌ک زمانێ فه‌رمیئ مه‌رئما کوردستانێ هات راگه‌اندن. پشتی عه‌ره‌بی، فارسی، ترکی و عیبری، پینجه‌مین زمانێ مه‌ری زنده‌ ل پۆژمه‌لاتا ناهین تی ئاخافتن.

یاسایا ئیداره‌یا ده‌مکییا ۲۰۰۴ ئی و ده‌ستورا بنگه‌هینا ئیراق یا ۲۰۰۵ ان، ژ بو یه‌که‌م جار هه‌بوونا فه‌رمییا زمانێ کوردی، ل سه‌رانسه‌ری ئیراق ناسکر، به‌ره‌فاژی ماکه‌زاگۆنپن به‌رئپین کول سه‌ر ئی پرسنی بیده‌نگ بوون، ئان ژی ب قاده‌که‌ ته‌نگ (وه‌ک په‌روه‌ده‌میی) ناسکر، زمانێ کوردی ته‌نی د نا‌فا مه‌رئما خوه‌سه‌را کوردستانێ ده‌یه.

ل گۆر خالا ۱۴ ده‌ستورا ئیراق یا سالای ۲۰۰۵ ئی، یاسایا زمانپن فه‌رمی ل ئیراق و مه‌رئما کوردستانێ هات ده‌رخستن، لئ نا‌فه‌رؤکا وی ب ئاویه‌کی باش نه‌هات جیبجیکرن.

زمانێ کوردی، د چارچوو‌فه‌یا کۆمارا ئیراق و مه‌رئما کوردستانێ ده، وه‌ک زمانه‌کی فه‌رمی خوه‌دی پشتگه‌ریا ده‌ستووری و یاساییه.

زمان وه‌ک به‌شه‌ک ژ ناسنامه‌یا هه‌ر نه‌ته‌وه‌یه‌کی، خوه‌دی گه‌رنگیه‌که‌ تابه‌ته‌ و به‌شه‌که‌ ژ چاندا چانددیا نه‌ماددییه، کو له‌هه‌فکر و داخوینایی نا‌فنه‌ته‌وه‌یی ته‌که‌زی ل سه‌ر پاراستنا وی دکن.

د قانونا زمانپن فه‌رمی ده، ژ بو بجیئانینا نا‌فه‌رؤکا ئی قانونی و شوپاندنا پیکانینا وی، مه‌کانیزمایپن به‌ره‌ره‌م و گونجای، نه‌هاتنه دامه‌زراندن.

”ملله‌تین به‌خته‌وار ژی هه‌نه‌ کو خوه‌دی سازی و ده‌زگه‌هیپن سیاسی و ده‌وله‌تین سه‌ربخوه‌ نه“

زمانێ کوردی ناسنامه‌یا کوردایه‌تییه

ل مه‌رئما کوردستانێ، رۆژا ۸-۳-۲۰۱۷ ب سه‌ره‌رشتیا وه‌زیری به‌ری بی خوه‌ندنا بلند و لیکۆلینپن زانستی و ب ناماده‌بوونا نه‌ندامپن نه‌جوومه‌نا وه‌زاره‌تی، جقینه‌ک ژ بو پۆلا ۱۲ یان ل زانینگه‌ها ده‌مۆکی هات لدارخستن. ده‌رچووین ده‌ما سه‌ریلیدانا زانینگه‌هپن زانستی (پزیشکی و نه‌ندازیاری) زمانێ کوردی ب دلخوازیه. هاتیه ئیسپاتکر کو زمانێ مه‌یپن زکماکی د هینبوون و په‌روه‌ده‌میا نوو ده‌ رۆله‌که‌ گه‌رنگ، بنگه‌هین و ساخله‌م دلپزه، هه‌رچه‌ند ئه‌ف بریار ژ ئالیئ کۆمه‌ک مامۆستایان فه‌ خه‌له‌ت هات شروقه‌کر و ل دژی وی هات نیشانندان، سه‌رؤکوه‌زیر فه‌رمانا به‌تالکرني دا، لئ د نووچه‌بی ده‌ هاته راگه‌اندن کو به‌رده‌فکی وه‌زاره‌تا خوه‌ندنا بلند و لیکۆلینپن زانستی گۆت: 'مه‌تا نها ئه‌ف بریار نه‌هاتیه به‌تالکرني'. لئ به‌لئ ئه‌ف ره‌وش خوه‌دی گه‌له‌ک ئالیپن خوه‌یه و ئه‌ز

ناخوازم هه‌موو ئالیین ئێج خه‌مساری، بێ پلان و دژبه‌ریا زمانێ کوردی کو د ئاقاهیه‌که فه‌رمی ده‌ تی کرن، بکم، لێ ئەم دخوازن میناکه‌که هێسان بدن. دلێ که‌ سین ئاخافتان و هه‌تا هن نفیسکاران ژێ، مه‌ پازی دکه‌ کو د هینکرنا چه‌وت، بێ پلان و خه‌مساری ده‌ چ ده‌سته‌ک بلند و بودجه‌یه‌ک مه‌زن هه‌یه‌.

ل فر، ئەز دخوازم به‌حسا چه‌ند فاکتۆرین گشتی بکم کو گه‌ف ل زمانێ کوردی کره‌: - نه‌بوونا سازین فه‌رمی و سیاسی کو قیমে‌تی بدن زمان و ناخێقه‌رین وی. خه‌رابکرنا ئاقاهیه‌یا خوه‌زایی و شه‌کلێ زمان (ب تایبه‌تی ل فان ده‌فه‌ران) ژ به‌ر سه‌ده‌مێن سیاسی و چانیدیین کو ژ گۆتارا سه‌رده‌ستا نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ستی و ئۆلییا حکومه‌تا نافه‌ندی ده‌ردکه‌فه‌.

- مه‌روه‌ما کورد ژ ئاقاهی و خوه‌زایا زمانێ خوه‌ (نه‌مازه‌ل ده‌فه‌رین فه‌قه‌تاندی - ناکوکی - ژ به‌ر جوداهیا زارو بزارین خوه‌یین ب زمانێ (کوردیا نافه‌ندی) دوور که‌تنه‌.

- نه‌بوونا به‌رنامه‌یین په‌روه‌رده‌میا ب زمانێ دایکێ د فان سالین داوی ده‌ل فان ده‌فه‌ران، مه‌ر یه‌ک ژ ئاویین سه‌رده‌ستین بیانبوونێ ل سه‌ر جفاکین کو نه‌چارن زمانێ نه‌ته‌وه‌یا سه‌رده‌ست قه‌بوول بکن، تی فه‌رز کرن، ژ به‌ر کو مه‌ر که‌س و کۆمه‌ک ژ فان جفاکان داخفن. زمانێ گوند و عه‌شیرا خوه‌، ئەف نای و ئی مانه‌ی کو ئەو ب زمانێ دایکێ دزانن.

- زمانێ کوردی شیری کو دژمنین گه‌لێ مه‌ ب ئاویه‌کی شو‌قه‌نیستی ل دژی وی ده‌ردکه‌فن و دخه‌بتن، ب قه‌ده‌خه‌کرنا زمانێ کوردی ژ بو ئاخافتانین وی د ئاستا په‌روه‌رده‌هی، چاپه‌مه‌نی، رۆژنامه‌فانی و میدیا جفاکی ده‌ و مه‌روه‌ما هه‌ولا ناسکرنا هه‌نه‌ک جفاکین کوردی وه‌ک نه‌ته‌وه‌ و زمانه‌کی سه‌رخوه‌ و پلانکری.

” د پراتیکێ ده‌، هینا زمانێ مه‌ ب پلان و ئازاندایین تایبه‌ت ره‌ رووبرووی ئاسیمیلاسیۆنییه‌“

ئهم دکارن به‌حسا چه‌ندان حاله‌تین فان کیشه‌یان ژێ د ئاف هه‌رێما کوردستانێ ده‌ بکن، کو مه‌ر یه‌ک ژ وان ل گۆری قادا سیاسی-دینی چانده‌که‌ ته‌حریفکرن و داگیرکرنا زمانێ کوردی چێکریه‌، مه‌ر چه‌ندی کو ره‌وشا باشوورێ کوردستانێ جودایه‌. ته‌فی کو حکومه‌تا هه‌رێما کوردستانێ و وه‌زاره‌تا په‌روه‌رده‌ و خوه‌ندنا بلند هه‌یه‌، لێ مه‌ری کیم، مه‌م ل سه‌ر ئاستا خوه‌ندنا گشتی و یا سه‌ره‌تایی و مه‌م ژێ ل سه‌ر ئاستا بلند، تایبه‌ت و زانینگه‌هان، گرینگی تی دایین.

چاندا ئۆل و زمانى دۆژهه

بنگه‌ها زمانى كوردیى شیرین، زمانى پیرۆز ئاویستا، زمانى سهره‌نجام و مه‌سحه‌فا ره‌ش، زمانى بابا تامیرى هه‌مه‌دانى، خانا قوبادى، مه‌وله‌وى تاوه‌گۆزى و بیسارانى، زمانى فه‌لسه‌فه و سووفیزما مه‌لا جه‌زیرى، نه‌حه‌دى خانى...تد، مخابن! د سهرده‌ما گلۆبالبوونى، میدیایا جفاكى ده، د بن درووشمه‌یپن مافین مروڤان و دیمۆکراسی ده گه‌فا تونه‌کرنى ل وان تی خوارن، ژ به‌رکو د ڤان رۆژین داوى ده، ل سهر مه‌دیایا جفاكى ده‌نگه‌دا، بلیشکرنا زمانى دۆژهه‌ی وه‌ک تیگه‌ه ب زانستی خه‌له‌ته. نه‌ته‌وه‌یا سهرده‌ستا کو کوردستان تی ده‌هاتیه‌ دابه‌شکرن، هین ژى ب شوڤینیستی ل سهر ناسکرنا زمانى کوردی وه‌ک نه‌ته‌وه‌یه‌ک جودا وه‌ک فه‌لسه‌فه‌یا نه‌ته‌وه‌یې دڤکره. بزانن ئان نه‌زانن، د ناف هه‌ولدانین خوه‌یپن دژبه‌ریا زمانى کوردی ده.

ژ به‌ر ڤی یه‌کى، ژ سه‌ده‌ساله‌کى زنده‌تره، زمان و ناسنامه‌یا ملله‌ته‌کى ئینکار دکن. مه‌خووور بوون و نه‌گه‌یشتن مافین خوه‌یپن بنگه‌هینین زمانى دایکى. پرسگریکا زمانى کوردی و ناسنامه‌یا کوردی ل هه‌رچار په‌رچه‌یپن کوردستانى، هه‌ر چه‌ندى گه‌له‌ک تیگۆشین و قوریانى هاتنه‌ دایین ژى، د بن باندۆرا نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ستیا ده‌وله‌تین کو کوردستان پارچه‌کرنه، بوویه سهرده‌ست و باندۆرى ل سهر گه‌لى کورد کریه. ناسکرنا فه‌رمییا زمانى کوردی، ل ڤان پارچه‌یپن کوردستانى، لى د ده‌ستووړین ڤان وه‌لاتان ده‌ ژى، زمانى کوردی وه‌ره ناسکرن، دا کو کورد د پاشه‌روژى ده، جار هه‌که دن ب فرکرنا چاندى ره‌ روو بروو نه‌بن، ته‌ڤى کو تیگه‌ها نه‌ته‌وه‌-ده‌وله‌تان هه‌به‌ واته‌یا وى نینه، دڤى نه‌ترسن کو د چارچۆقه‌یا ڤان ده‌وله‌تان ده‌ ب ره‌مه‌تى و ب روومه‌ت بژین.

” ل نافه‌راست و باشوورى ئیراقى.

زمان و چاندا کوردی ب ته‌فاهى هاتیه بچوو‌کخستن، ئیه‌مالکرن و هله‌شاندن“

پرسگریکا زمان و زاراڤایان

د داویع ده، پپویسته ل سهر مژارا زارین کوردی، ته‌ڤى لیکۆلینین زانستیپین د ڤى وارى ده، ب شه‌رتى کو خوه‌سپارتن چاڤکانینین بیانى بۆ نموونه: کۆما گۆران-زازاکى، ئان ژى هه‌لبه‌ت ب له‌کى و لور ره، هه‌له‌هسته وه‌ره گرتن، قه‌ناعه‌تا کو ژ ئالیج ئاکاده‌میسیه‌ن و زمانزانین کورد فه‌ره‌دکرنا ڤى رامانا نه‌زانستی، باشترین ده‌لیله ژ بۆ به‌رسڤین مه. کو پشتی رووخاندنا ریژیما به‌عسا ئیراقى، ب به‌رنامه و ئاژاندا یا وه‌لاتین هه‌ریجى و نافه‌ندیپن شوڤه‌نیست د وارى مافین مروڤان ده، نه‌ڤ جفاکین گه‌لى کورد کو د درئژاهیا دیرۆکى

ده ژ ئالیخ دهستهلاتدارین نه ته وه یا سهردهسته هاتنه ته په سه رکرن. ژ بو پاراستنا زمان و چاندا خوه یا ل سه ر فان جفاکان فه رز بکن و ب ئاوایه کی چاندى وان ئاسیمیله بکن، تشتهک نه کریه. ئاشکه رهیه کو ئارمانجا بنگه هینا نه ته وه یا سهردهسته گوهرتتا دیمۆگرافیا کوردستان و ته ننگرنا ئه ردنیاگاریا وه لاتن مه و ده رختنا فان کۆمان ژ ناسنامه یا خوه یا کورده واری و د داویخ ده، وهک کو من به حس کر، وان وهک نه ته وه و زمانه کی سه ریخوه ناس بکه.

پرسگریکا زمان و زاراڤایین کوردی، پرسگریکین ئه تنیکی و مافین وان د ئی د ماکه زاگۆنپن پاشه رۆژنیین وه لاتین کو پارچه یهک ژ کوردستان هاتنه پارقه کرن ده بی ناسکرن، ناسنامه یین دنپن هاتنه فه رزکرن نه یین ژناڤرن.

” زمانى كوردى؛ پشتى عه ره بى، فارسى، تركى و عیبرى، پینجه مین زمانى هه رى زیده ل رۆژهلانا ناڤین تى ئاخافتن.“

ئیدۆلۆژی، زمان و پیرۆزی

هه ر چه ند پشتی په یمانا لۆزانى، دو به شین نه ته وه یا کورد که تنه بن سینۆرین هه ر دو ده وله تین کۆلۆنیالیستین عه ره یین ئیراق و سوورپ، ژ به ر ئی یه کئ؛ د سه دسالا بۆری ده ل پرانیا هه ریمین کوردییین هه ر دو وه لاتان، په روه رده و ده زگه هین گشتی ب زمانى عه ره بى ب فه رمی. هه له به ت عه ره بى ژى خوه دین پاشخانه یه که ئیدۆلۆژیکا ئۆلییه، زمانى قورانی و ئۆلا پیرۆزا مسلمانانه.

چیدبه کو جفاکا که فنه شوپیا کوردی، ب هیسانی زمانى خوه پیرۆز بچه سینه و هه ول بده کو زمانى خوه یی دایک ژ بیر بکه، د بن باندۆرا پرۆپاگاندا یی ده یا هن نژادپه ره ستین نه ته وه یا سه رده ست و ژ بو دژبه ریا زمانى کوردی، هندهک ب ناڤن پرۆپاگاندا یا ژینا کۆله تیج دکن.

ژ به ر کو زمان یهک ژ دیارده یین هه رى هه ستیارین نه ته وه یه کییه و ده ما کو د ئی چارچوه یی ده وه ره ده ستگرتن. ده ربیین وئ ژ مۆده رنیته، زانست و چاندى دن ره گرتینه و ناخپه رین وئ ژ جیهانا ده رقه ره لالین. ده م ده ما ئازادکرنا زمانى کوردی ژ زه نجیره یین پیرۆزی و ئیدۆلۆژییه، نه ف نا یی وئ مانه یی کو نه حه وجه یه کو بالا خه لکین نه ته وه یی یین ئی زمانى بکشین ژ بو فیروونا زمان و پاراستنا ناسنامه یا خوه. گۆتارا نه ته وه په روه رى هه تا هه تاین، هه رچه ند د ناڤه را هه ردو که فان ده، نه ژى

(گۆتوبیژا نه‌ته‌وه‌په‌ره‌ستیا کوردی نه‌ته‌مامه..).
 نزانم ئەف هه‌لبه‌ست ژ ئالیئ کئ فه هاتیه نقیسین، لئ ژ میژفه د هزرا تاکین فان
 ملله‌تانه، وه‌ک هه‌نه‌ک ب کوردی هاتیه وه‌شانندن.
 فان ئینکار و به‌رته‌کان راسته‌راست باندۆره‌ک ل سهر سه‌رده‌ستیا هه‌ست و رامانین
 گه‌لئ کورد، ل سهر ئاسیمیله‌کرنا ناسنامه، چاند و زمانئ خوه‌ کره، نه‌حه‌وجه‌یه
 کو ناڤین ئارتیشا ره‌وشه‌نیرین کورد کو د درێژاهیا دیرۆکئ ده‌خزمه‌تا زمان و چاندا
 عه‌ره‌بی کره، وه‌ره‌گۆتن.

” ل ناخه‌راست و باشوورئ ئیراقئ. زمان و چاندا کوردی ب ته‌قاهی هاتیه بچوو‌کخستن، ئیهمالکرن و هلوه‌شاندن“

هه‌له‌وه‌ستا زانستییا ل هه‌مبه‌ر زمان، تی وئ واته‌یی کو هه‌ر که‌س ل گۆری هه‌ستا
 خوه‌یا نه‌ته‌وه‌یی و د نه‌بوونا بنگه‌هین پیویستین خوه‌ندن، خوه‌په‌روه‌رده‌کرن و
 خوه‌په‌روه‌رده‌کرنا زانستی ده، خوه‌ده‌سته‌لاتداریا زمان نابینه. برێقه‌برنا زمان ژ ئالیئ
 که‌سایه‌تی و ده‌زگه‌هین زانستیین خوه‌دی ته‌جرووبه و برێقه‌برنا بریارین وان، ئانکۆ
 سه‌فه‌ریه‌رکرنا راسته‌راستا زمان، د زانستئ ده و ده‌ستکه‌فتین ئه‌رنییین شو‌ره‌شین
 مه‌زنین زمانییین دیرۆکئ هه‌موو شاخین زانستیین گریڤای زمان، د دلئ زمانئ کوردده.

چەند پاشمايىيەك رېزمانا كورمانجىيە (بادىنى)، د كوردىيا نافەندىيە (سۆرانى) دا

سەرھاتىن جەبار

* سالا ۱۹۹۰ ل سلىمانىيە ژ دايك بووييه، سالا ۲۰۱۵ زانىنگەھا
سلىمانىيە، پشكا راگەھاندنن ئەمام كرىيە.
* ھەزىكەرى زمانن كوردىيە.

كوردىيا نافەندى، كو كورمانج ژ وانرە دىئە: "سۆرانى"، لەك و لوپ و كەلھورژى
ژىپرا دىئە: "جافى" ھەروسا خەلكن كوردىيا نافەندىيە ب زاراقەين خوە دىئەن: "كوردى".
زاراقەين ھەر بىە ختا كوردىيە، سەربارى ژ زووقە بوويە زمانن خوەندن و نقىسىنن،
ھەروسا جوگرافىايا وى كەتییە نافەندا ھەمى زاراقەين كوردى، ژ باكوورئە كورمانجى،
ژ باشوورئە لوپ، لەك، كەلھور، گووران
كورمانجى باندۆرە كاگەلەك مەزن لەسەروى زارى ھەيە، ب تايبەتى ژ ئالىيە پەيقەسازىيە،
نەم دشىين بىئىن: كورمانجى ژ ھەمى دەفوكين دن يين كوردى زىدەتر باندۆر لەسە
سۆرانى ھەيە.

نەم دخوازن بەحسا ھن پاشمايىيەن رېزمانا كورمانجىيە بكن كو د رېزمانا سۆرانىيەدا
جەين وان نىنە، لئ ھەتا ھەمى لەسەر زارەين خەلكان مايىيە. ئەف رەوش ل باكوورى
سلىمانىيە دەستپىدكە ھەيا ھەولپۆر و موكرىانى.

ھن پاشمايىيان:

۱- نامرازا بانگكەرنن بۆ نېر و مئ:
گوئى وەرە. شېرۆ بچە.

(ئ، ق) نامرازین گازیكریننه بۆ نیر و می، د ریزمانا ستانداردا سۆرانییدا بۆ نیر و می ب (ه). تین بانگكرن.

۲- چه ماندنا بکەر د ده‌ما بۆرییا تپه‌پرئدا:

محهمه‌دی نانی خوارد. د سۆرانییا ستانداردیدا (محهمه‌د نانی خوارد).

۳- ته‌واندنا به‌رکارئ د ده‌ما پانه‌بۆرییدا.

محهمه‌د نانی ده‌خوات. د سۆرانییا ستانداردیدا (محهمه‌د نان خوات).

۴- نامرازا دانه‌پالا نیر (ئ)، هه‌رچه‌ند گه‌له‌ک کیم دیت بکارنانین: بابی من. د سۆرانییا ستانداردی (بابی من).

۵- جیناڤا که‌سا سیی یه‌که‌ه‌ژمار (ئ) کو رۆلا هه‌فالکاری دلیره:

گه‌یشتیئ، خواردمه‌وانئ، چووئیئ، ...

د سۆرانییا ستانداردی (گه‌یشتین، چووین، خواردمه‌وه) یه.

هه‌ر وسا چه‌ماندنا هن نافیئ می. (ئیواری، شه‌وئی، مه‌هابادی، هه‌ولپیری، ...)

۶- پاشماییا ریزمانا کورمانجی د گۆتین پششیاندا:

(ئه‌گه‌ر زانیت ئەزم، ئەگه‌ر نه‌تزانئ دزم). ئانها (ئه‌ز) د سۆرانییدا نه‌ماییه.

۷- دو ده‌سته جیناڤا سه‌رکی د سۆرانییدا هه‌ر وه‌کی کورمانجی:

من -ئه‌من (من - ئەز)

تۆ - ئەتۆ (ته - تو)

ئه‌وی/ئه‌وئی - ئەو (وئی/وئ) "ئه‌وی/ئه‌وئی" - ئەو

ئه‌مه - ئەم (مه - ئەم)

ئه‌نگۆ - ئەوه (هه‌وون "هنگۆ" - وه)

وان - ئەو (وان - ئەو).

د ستانداردا سۆرانییدا یه‌ک ده‌سته جیناڤا سه‌ره‌کی هه‌یه:

(من، تۆ، ئەو، ئیمه، ئیوه، ئەوان).

” نه‌ب ته‌نئ باندۆرا کورمانجی لسه‌ر سۆرانیییه، لی

که‌له‌وری، له‌کی و گۆرانیی ژێ باندۆرا خوه

لسه‌ر سۆرانیی چیکرنه“

نه‌ب ته‌نئ باندۆرا کورمانجی لسه‌ر سۆرانیییه، لی که‌له‌وری، له‌کی و گۆرانیی ژێ باندۆرا

خوه لسه‌ر سۆرانیی چیکرنه، ب تایبه‌تی ده‌قه‌ریپن باشووری زاراقه‌یی سۆرانیی.

ئه‌گه‌ر ئەم هه‌نک بالا خوه بدنئ دبیین، گه‌له‌ک عه‌شیرین بادینی، له‌کی، گۆرانی و

که له هوری بهرێ خوه دانه زارێ سۆرانێ، گه له ک سه ده م هه نه ژبو ته قلیبوونا فان عه شیران بو ئی زاراقه یی، سه ده ما هه ری گرنک؛ هیسانیا فی ده فوکییه، هه روسا سه ده مین ئوئی، ره وشه نبیری، رامیاری و چفاکی ئی. میناک نه و عه شیرین کو نیفا وان یارسان و شیعه نه، (ب تایبه تی گۆران و له ک و که له ور) نیقن دن یین وان سونینه، یین سوننی راسته راست بهرێ خوه دانه سۆرانی.

**” گه له ک سۆرانان ب ئه سلێ خوه کورمانجن
و ده ما نه و کورمانج ته قلی زاراقه یی نوو یی
سۆرانێ بوونه، دگه ل خوه دا رێزمان
و په یقین خوه ژێ ئانینه نافا سۆرانێ “**

سه ده ما نێزیکبوونا فی زاراقه یی ل هه می زاراقیین دن، میناک کورمانجی و سۆرانی ژ ئالیین په یفسازیقه گه له ک ژ هه قنێزیکن ژ سه دی نوت و پینجی زنده تری رێزمان و په یقین کورمانجی د سۆرانیدا هه نه بو وان نه گرانه نێزیک سۆرانێ ببن، ژبه رکو گه له ک سۆرانان ژێ ب ئه سلێ خوه کورمانجن و ده ما نه و کورمانج ته قلی زاراقه یی نوو یی سۆرانێ بوونه، دگه ل خوه دا رێزمان و په یقین خوه ژێ ئانینه نافا سۆرانێ.

تیبینی: من بو زاراقه یی کوردیا نافه ندی، (سۆرانی) بکارئانیه، وه کی کوردی باکور و رۆژا و بادینانی کو وسا بناقکرنه، هه رچه ند من ئه فه بکارئانیه، لێ ب نێرنا من: نافه کێ نه گونجاییه، ب یا من (کوردیا نافه ندی) دروسته. هه روسا ب رایا من خه لکی باژیرێ سۆرانی و میرنشینا سۆرانی ژێ بخوه کورمانجن و ته قلی زاراقه یی نووی کوردیا نافه ندی بوونه، (عه لی حه ریری) شاعیرێ کلاسیکا کورمانجی ژ وانه.

شەف چلە (شەفا يەلدا)

- * ژدايکبووی سالآ ۱۹۹۳
- * بەکالۆریوس ل بەشچ زمان و ئەدەبچ کوردی_زانکۆا سلیمانی
- * ۲۰۱۴ - ۲۰۱۵، ماسنەر ل ئەدەبیاتی کوردی ۲۰۲۳، زانکۆا سلحەدین.
- * رۆژنامەنقیس_ و دیسان سەرپەرشنا چەندین پڕۆژە و چالاکي
- * و فیسنیفالیٹ ئەدەبی و رۆشیری کریه.
- * و دنهادا ل وهزارهنا دارایی و ئابوری یا حکۆمهنا هەریم وردبینی
- * ل نقیسارین فەرمیی و هزارهئ دکم ژلای رینقیس و ریزمانچ.
- * ههروهسان خۆدانچ چەندین بابەئین بەلافکریمه ل ناف گۆفار و
- * رۆژنامەیاندا ب پلا سەرنقیسەر من کارکریه.

ناهورا کوردستانی

شەفا يەلدا، ئیک ژ دیرینترین جهژنێن کوردەواریه، لئ مخابن! ههتا نها ئەف جهژنه وهک بۆنهیهکا کوردی ژ لای خه لکئ کوردستانی و جیهانی نه هاتییه ناسکردن، سالانه ل وهلاتین جوداجودا و ژ لای نه ته وه یین جودا د شهفا ۲۰ لسه ر ۲۱ ی هه یفا دوازه دهیته پیرۆزکرد، ژ تۆمارا میراتین نه دیتیدا یا سه ر ب یونسکو ژیدا، ئەف جهژنه وه کئ بۆنهیهکا هافیشک دناقبه را ههردو وهلاتین (ئیران و ئه فغانستان) هاتییه تۆمارکردن، لئ گه له ک به لگه و دوکیۆمینت هه نه کو کوردی بوونا ئەف جهژنی پشتراست دکهن.

د نافا کلتۆرئ کوردیدا، ئەف جهژنه د داوی شهفا پاییزی و ئیکه م دهستپیکا وهرزئ زفستانی دهیته پیرۆزکردن، پستی ف شهف، هیدی هیدی شهف دی کورت بن و رۆژئی ههتا بیٹ درێتر دبن، ئەف روودانه د نیفه گۆیا باکوور یا نهردی (زهفچ) روو ددهت، کورتبوونا شهفان و درێژبوونا رۆژی، په یوهندییهکا راسته راست ب زیندیپراگرتنا ف شهف ههیه، لئ ژلای کوردان فه، فه لسه فه و هزرینهکا تیر بو ف مه سه له ی ههیه،

کو پیدئیییه ئەم ب گرنگییه کا مه‌زن ل وی هزری بنیڕین، دیرۆکا شه‌فا یه‌لدا ئان (شه‌ف چله) دناف وه‌لاتی مه‌دا ژبو به‌ری ۶۰۰۰ سالان فه‌دگه‌ریت، بو چاخ ئۆلا (مه‌پر) ئان (میترا ئیسم) فه‌دگه‌ریته‌فه، ژ لاین فه‌لسه‌فی و جه‌مانبینی ئەف شه‌فه دیارخه‌را هزری نییا مروۆتی کورده بو ژیان و خودی و ده‌ردۆرا خو. ب باوه‌را پیدئینیان؛ شه‌ف چله ئەو شه‌فه کو خودا وه‌ندی رۆناهیی (میترا) تیدا ژ دایک دبیت، ژبه‌ر هه‌ندی پیرۆزییه کا زنده ل نک وان هه‌یه.

-چما رۆژا ۲۰ لسه‌ر ۲۱ ئەف شه‌ف تیتیه پیرۆز کرن؟

جه‌ئ خۆیه، ئەم پیرسین: چما د ئی شه‌فیدا نا هه‌نگ و چالاک تینه ل دارخستن؟ چما شه‌فه کا دی نینه؟ د به‌رسفدا دیژین: ژبه‌ر کو د رۆژژمیرا کوریدا، شه‌فا ۱۲ی ۲۰ی ۱۲ د به‌رامبه‌را ۳۰ی هه‌یفا (سه‌رما وه‌رزه) و سپیده ژی دبیت ۱ی به‌فرانبار و ده‌ستپیکا وه‌رزی زفستانیییه و ئیه‌که‌م رۆژا چله‌یا زفستانیییه، کو د کورده‌وار پیدئا هه‌ردو وه‌رزی هه‌فین و زفستانئ ژی، دو چله هه‌نه: چله‌یا بچیک و چله‌یا مه‌زن، رۆژا پاش شه‌فا یه‌لدا، دبیته‌ رۆژا ئیه‌که‌م ژ چله‌یا مه‌زن یا زفستانئ. ژبه‌ر هه‌ندییه کو ئەف شه‌فه د زمان و چاندا کورده‌وار پیدئا ژبلی شه‌فا یه‌لدا (شه‌ف چله‌یه).

ل ئی شه‌فیدا، مالبات لدۆر هه‌فدو کۆم دبن و سفه‌یه‌کا رازایی ب خوارن و فه‌ خوارن پئ سرفشتی ده‌یته‌ ئاماده‌کردن، هه‌لکنا ئاگری ژی ئیکا دبیه ژ وان رپوره‌سمین شه‌ف چله‌یه، ته‌فاهیا خوارن و فه‌ خوارن کول سه‌ر سفه‌یه‌ ئی شه‌ف ده‌ینه دانان، ته‌فاهی سرفشتینه و به‌ره‌م رهنج و ماندی بوونا خه‌لکییه و په‌یامه‌که ژ بو ئاسمانئ کو دبیزتن هه‌رجه‌ند دنیا سار و به‌فر ژی بیت، ئەم پئ مروۆف دکارین بژین، دکارین خوارنان کۆم بکه‌ین و ل هه‌ق سه‌ختییین زفستانئ فه‌رتیین. ژبلی خوارن و فه‌ خوارنان، خه‌لک د ئی شه‌فیدا ب گۆتینن بالکیش و فه‌گیرانا چیرۆک و سه‌رگوزه‌شتا خو، دی شه‌ف بۆرین، ژبیر نه‌که‌ین: کو (هنار) ئیک ژ سه‌ره‌کیترین فیق و پیکه‌اته‌یین ئی شه‌فیییه، ژبه‌ر کو هه‌نار دنافا دیرۆکا مه‌ کورداندا، هه‌لگرا واتایه‌کا مه‌زنه، د سه‌رده‌ما ئیمپراتۆریه‌تا (مادد) دا، هنار په‌مز و سیمبولا ده‌وله‌ت و ده‌سه‌لاتی بوویه، دندکین وی، ب واتایا ئیکبوون و ئیکریزی و یه‌کسانیا وه‌لاتین ئی ده‌وله‌تی بوون، په‌رده‌یین سپی ب واتایا سنووران دناقه‌ه‌را ده‌فه‌ر و هه‌ریمین جودا دناف ئیمپراتۆریه‌تا ماددی بوون، نوک ئان سه‌رئ هناری، ب واتایا تاجا پادشاهی بوو، ره‌نگ سوور ژی ب واتایا هیماپی یه‌ ژ بو ناگر و روناها تاف.

ل پاش ئۆلا میتراپی، ئەف جه‌ژنه‌ هاته د نافا ئۆلا زه‌رده‌شتیدا و هه‌تا نه‌ال ده‌فه‌ر و ناچه‌یین جودا جودای یین کوردستانئ ده‌یته‌ پیرۆز کرن، د چاند و نه‌ریتین ئۆلا

زهردهشتیدا، رۆژا پشتی شهفا یه لدا، دهیته نافرن ب رۆژا (ئیکسانیی) دئی رۆژیدا هه می ئیکسان دبن شا و وهلاتییین ئاسایی وهک هه قهو دبن، پیدقیه هه رکهس خوارن باش بو خو و زاروکین خو چیکهت و جلو به رگین پاقر و نوو بکه نه به رخو، کوشتن و سه برینا ئازه لان دئی رۆژیدا قه دهغه یه، ب ئاههنگ و دیلان رۆژا خو تزی شادی و که یفخو شی بکه ن.

“هنار، ئیک ژ سه ره کیتیرین فیقئ و پیکهاته یین شهف چله یه”

-دهربارا په یفا (یه لدا) ئەف په یقه چهوا هاته د ناف زمانئ کوردی دا؟
په یفا (یه لدا) د ئەسلئ خو دا په یقه کا سریانیه، ب واتایا (ژ دایکبوونئ) دهیته، مه بهست زی ژ دایکبوونا چه زهتا عیسا مه سیحه، لئ د ئەسلدا ئەف جهژن ب هه لکه فتا ژ دایکبوونا خوداوهندا رونا هئ (میترا) یئ دهیته گیران، د سه رده می دهسه لاتداریا ئیمپراتوریه تا رومادا، ئولا مه ر دگه هیته ئه وروپا و ژ بهر ئەقلانیبوون و لوژیک و بنه مایئ بهژین ئولئ، گه له ک باش دهیته پيشوازیکرن و میترائیسم دبیته ئولا فه رمی د گه له ک ژ وهلاتین بن دهسه لاتا ئیمپراتوریه تا روماییدا. هه تا نه ئی ره مز و سیمبولئ ئئ ئولا زاگروسی ل سه رتاسه رئ ئه وروپادا ماینه. گه له ک نیشان هه نه کو باندورا ئولا مه ر لسه ر ئولا کریستیان دهر دئینخ، ئیک ژ وان ئه وه؛ کو ژ دایکبوونا چه زهتا مه سیح د 25 ی هه یقئ، دهینینه 21 ی هه یقئ، ژ بهر کو وه کهه فییه ک چیببیت دگه ل ژ دایکبوونا چه زهتا مه سیح و میترادا، هه روه سا زالبوونا رهنگئ سوور زی، ئیکا دییه ژ فان نیشانئ وه کهه فیئ دنافه را هه ردو ئاییناندا، رهنگئ سوور د شهف چله یا کورده واریدا، لسه ر سفره یا شهف و د خوارنئ رهنگ سووردا خو نیشان ددهت، د ئولا کریستیان زی دا، د رهنگئ جلو به رگین بابا نوئلدا دیار دکه فن، هه روه سا چه ند رپوره سمئ هه فپشکئ دی زی هه نه، وهک رهنگکرنا هیکان و بلافکرنا خوارن فه خوارنان ب سه ر دؤست و جیرانان دا. نیرینه کا دی زی دهرباره ی په یفا (یه لدا) هه یه، کو دیژیت: ئەف په یقه، په یقه کا کوردی یا لوریه، واتایا (دایکا مه زن) ددهت، هه لهت دنافه را سالین 1100-1124، 1170-سه دا بیست. دهوله تا لوری کوردی هه بوونه.
مایه بیژین: ئئ جهژنئ، ره هه نده کا دیرۆکی و چاندی و ئولی دگه ل کورده واریدا هه یه، جهژنه کا ب ته فاهی کوردیه و جهئ سه ره لدا نا وی چیا یئ زاگروسییه، ژ به ره هه ندئ ل ستویا هه ر وهلاتیه کییه ییکو خو ب کورد بزانیته، پاریزگارئ ئئ میراتئ ب قه در بکهت و د کوردستان و جهمانیدا فه خر و شانازئ پیکهت.

قەكۆلین

بهلاقبوونا زاراڤين زمانى كوردى و سيستمى نقيسينى يى كولى رۆژهلات ناقهراسى دا بكاردهيت

د. گيشى تافازجه
گ: گهيلا نەسكەنەر عزیز

* سەرۆكى لژنەيا زانسنیە ل پشكا جوگرافيايى ل زانكۆيا ئىبليس، ل جوڤيا. فەكۆلەرە و فەكۆلینان د بياڤين: دبرۆك، جوگرافيا، زمان و كەلنورى دا بەلاڤدكەت. ئافادزى پشكدارىيەكا كارئيەكر ب فەكۆلين و پاراسنا بياڤين گرنگيدان ب لايەتتە ناوچەي و كەلنورى هەبە.

كورتى

زمانى كوردى سەر ب گروپى زمانناسى يا هندی-ئىرانىيە يە، كو د بەرامبەر دا پشكەكە ژ خيزانا زمانناسى يا هند-ئەوروپى، ب سەدەهان سالان ل ناوچەيەن رۆژهلاتا ناقهراسى ژباينە، كو ژينگەهەكا فيزيكى-جوگرافى و سياسى يا سەخت تيدا زال بووى، ئيك ژ ئەگەرئىن سەرەكى يىن دابەشبوونا زمانى كوردى بو چەند زاراڤين جوادا: ئەف زاراڤە بەردەوام بوون د دابەشبوونى دا، ژ ئەگەرئى دەركەفتنا زاراڤين لاوهكى يىن جيواز، ژبلى سى گروپين سەرەكى يىن زاراڤان (باكوور يان كرمانجى؛ ناقهراسى يان سۆرانى-كوردىيا باشوور)، دو زمان يان زاراڤين دىتر هەنە - زازا(زازاكي) و گورانى. ل دوورترين ناوچەيەن كوردستانى بكاردينين و ژمارەيەك ژ شارەزايين رۆژناڤا و كوردان وەسا دادنن كو پەيوەندى ب زمانى كوردىيە نينە، دگەل هندیيا، ئەوين زازاكي و گورانى دئاخفن خو ب كورد دادنن، سى زاراڤين ئەدەبىياتا خو پيشقەبرينە و دو ژوان كرمانجى و سۆرانينە، هەفركييى ژبو سەرورەيى دكەن. ئەف بەريكانە يە زیدەتر ئالۆز بوو، چونكى هەردويان سيستمى نقيسينى يى جيواز بكارديننا، دگەل هندیيا، هەفركى دناقبەرا گروپين ئاكنجىيەن دەولەتەن جيوازا روونادەت، بەلكى ل دەفرين نيمچە-دەولەت، هەريما كوردستانى-عيراقيدا، كو بو ئيكەمجار د دىرۆكا نويدا بدەستقەينا، هەفركييەكا وەكى ئى پيڤكەكاركرنا مەزنترين كيمينەيەن رۆژهلاتا ناقهراسى ئالۆزدكەت.

زار افین سهره‌کی: کرمانجی، سۆرانی، کوردیا باشوور، گورانی، زازاکی

گه‌لی کورد، ل رۆژه‌لاتا نافه‌راستدا، ل ده‌قه‌رین نافه‌راست یین هه‌رینجی دژیت و نه‌و خه‌لکی ره‌سه‌نن. ده‌قه‌رین نه‌ته‌وه‌یا کورد/کوردستان، نیزیکی 350,000 کیلۆمه‌ترین دوجار هاتینه داگیرکرن(1)، کو پشکه‌ک ژ تورکیا یا سه‌رده‌م (مودرین) بوو، ئیران، سووریا و عیراقی فه‌دگرت. ژبلی ده‌قه‌رین نه‌ته‌وه‌یی، ده‌قه‌رین گرنج یین کوردان ل رۆژه‌لاتا نافه‌راستا ده‌قه‌رین سنووری یین ئیران و تورکمانستانه، پشکا باکووری یا باکووری خوراسان و خوراسانا په‌زای ل ئیرانی، کورد ل باژێرین مه‌زن یین رۆژه‌لاتا نافه‌راست دژین و ره‌فه‌نده‌کا (ره‌فه‌ند -Diaspor): دیاسپۆرا په‌یقه‌کا یونانی یا که‌فنه، که‌سانین وه‌لاتی خۆ ده‌یلن یان ژێ ده‌ربه‌ده‌ر دبن بۆ وه‌لاتین دی یین جهانی و که‌لتۆری خۆ یی ره‌سه‌ن ل وان وه‌لاتان به‌لاف دکهن، دیژنه‌ وی خه‌لکی و وی جهی) مه‌زنیا کوردی ل هنده‌ک وه‌لاتین رۆژه‌لاتا نافه‌راست و ئیکه‌تیا سوقیه‌ت، نه‌وورپا و ئەمریکا باکوور هه‌یه.

زانیا ریپن هه‌قدژ ده‌رباره‌ی ژمارا خۆجه‌پن کورد ل رۆژه‌لاتا نافه‌راست هه‌نه‌کو ته‌خمین دکهن: دناقه‌ره‌را 25 بۆ 40 ملیۆن که‌سا بن. ل پپی هنده‌ک زانیا ریان: ل دووماهیا سه‌ده‌یی بیستید 12-13 ملیۆن کورد ل تورکیا بوون، هه‌مان ژنده‌ر پشتراست دکه‌ت؛ کو 5-6 ملیۆن کورد ل ئیرانی، 3.5 ل عیراقی و 0.8 ل سووریا یین دژین، ده‌هه‌مان دم دا. (1: 308).

به‌لافیونا زار افین زمانی کوردی و سیسته‌م نقیسیی یی کول رۆژه‌لات نافه‌راست دا بکار ده‌یت

ده‌ریاچه‌یا نۆرمیه (ل ئیرانی) ژلاین رۆژه‌لاتی فه، هه‌فسنووره‌ لگه‌ل ده‌قه‌رین نه‌ته‌وه‌یا کورد، هه‌لجه‌زیره (ل سووریا و عیراق) ل باشووری؛ ریزبه‌ندی رۆژه‌لاتی تاورس (ل تورکیا) ل رۆژناقیه. سنووری باکووری ده‌قه‌رین نه‌ته‌وه‌یا کورد ل نه‌ناتۆلیا رۆژه‌لاتی تورکیا تاراده‌یه‌کی گه‌له‌کا پوون نینه و سنووری فیزیکی-جوگرافی ژ یی پوون نینه. ل تورکیا زوربه‌یا کوردان ل ده‌قه‌رین پارێزگه‌هین باشووری رۆژه‌لاتا نه‌نادول و ده‌قه‌رین نانا تۆلیا رۆژه‌لات دژین، کو ب شیوه‌کی ئاسایی نوینه‌راتیا پتیا یان هه‌قه‌بارکنا خوه‌جه‌پن ده‌قه‌ری دکه‌ت، زنده‌باری پشکه‌ک ژ خۆجه‌پن کورد ل ده‌قه‌رین نه‌نادۆلا نافه‌راست و دناف باژێراندا دژین.

ل ئیرانی، ده‌قه‌را سه‌ره‌کی یا کورد لی دژین، پشکا رۆژناقیی وه‌لاتیه. کو زۆریه‌یا پارێزگه‌هین (ئوستان) کو سنووری تورکیا یه، پشکا باکووری عیراقی (هه‌رێما کوردستانی). هنده‌ک ژ کوردان ل سه‌ده‌یا 17ی دا، ل ده‌قه‌را خوراسانا ئیرانی خۆجه‌ بوون.

د عیراقی دا، کورد ب شیوهیهکی ئیکگرتی ل باکووری رۆژههلات دژین، کو تیدا سهربه خویبیا راستهقینه بدهستفهئینایه ژ لاین حکومهتا هه ریمما کوردستانه فه (چار پارێزگه ه/ پارێزگه ها دهوکن، هه ولیر، سلیمانی و هه له بجه نیژیکی 47 هزار کیلومه ترین چارگوشه فه دگریت).

کورد ل باکووری رۆژههلات و باکووری رۆژئافا سووریا خوجه ببوون، به لئ پشتی سه رکه فتنا وان د شه ری دژی تیرۆریستین داعش دا، نیژیکی تمامیا پارێزگه ها حه سه که و باکووری پارێزگه هین په ققه و حه له ب بدهستفه ئینان و ل ویری ناوچه یه کا نۆتۆنۆمی دامه زران ب نافی "رۆژئافا" (3).

زمانی کوردی سه ر ب گروپی زمانناسیا هندی-ئیرانییه، کو د به رامبه ر دا، پشکه که ژ خیزانا زمانناسیا هندی-ئه وروپی. ب درێهیا سه دان سالان ل ده قهرین به رفره هین ل رۆژهه لاتا نافه راست دژیان، کو ژینگه هه کا جوگرافی و سیاسی یا سه خت تیدا زال بوو، ئیک بوو ژ هۆکارین سه ره کیین دابه شبوونا زمانی کوردی بو چه ند زاراف یان گروپین زارافان: باکوور (کرمانجی)، نافه راست (سۆرانی) و باشووری. دو زمانی دی یین کوردی یین هه یین: زازاکی و گورانی، کو ب کوردی نا هینه هژمارتن ژ لاین گه له ک ژ فه یله سوفین ئه وروپی و کورد فه، به لئ ئه و که سین بقی زمانی دئاخفن، باوه ردکه ن کو کوردن. له و ما دشیین ییژین: کو زمانی کوردی یی دابه ش بووی بو "1+1+3" پشکان.

” گه لی کورد، ل رۆژهه لاتا نافه راست دا، ل ده قهرین نافه راست یین هه ریمی دژیت و ئه و خه لکی ره سه نن “

سه ره پای هندی کو پشکا هه ره مه زنا ده قهرین کوردستان چیا یینه و په یوه ندی دگه ل ده قهرین خوجیه یین کوردان یا سنوورداره، خه لکی د ماوه یی نیژیکی تمامه تیا دیرۆکی دا د دو ئیمپراتوریان یان زنده تر دا د ژیان و نه هیزا جه سه تی و نه یا سیاسی هه بوو بو ئیکگرتین و دهستفه ئینا سه ربه خویب. ژ ئه گه ری فان هه می هۆکاران. ئه و که سین کو ب هه مان زمان دئاخفتن، ل ده قهرین نیشته جیبوونا خو ئاسی بیون و گه له ک تایبه تمه ندییین که لتوری (زمان و ئاین... هند) ژ لاین ناوچه ییقه جیواز ببوون. گروپین زاراقین نافه راست (سۆرانی) و باشوور ل عیراقی و ئیرانی به لاقببوو، گروپین

زاراڤین باکووری (کرمانجی) زنده‌تر به لاقیبوو. ل ده‌قه‌رین باشوور-رۆژه‌لاتی ئەناتولیا تورکیا و رۆژه‌لاتا ئەناتولیا تورکی، ل هه‌می ده‌قه‌رین کورد لی خۆجه‌یه‌ن سووریا و ل پارێزگه‌ها ئەریلی – عیراق، ژبلی هندئ، ئەو زاراڤین ئاماژەپیکرین، ژلای کوردین دیاسپۆرا (Diaspor) یێن باشوورئ قه‌فزازئ ده‌یته‌ دناخفتن، د ده‌مه‌کی دا زازاکی ب تخی ل تورکیا بکاردهات. زۆرتین دیاسپۆرا کوردان ل باشووری قه‌فزاز ل ئەرمینیا دژین- نژیکی ٥٠-٦٠ هزار که‌سان بوون ل دووماهیکا سه‌ده‌یه‌ بیستیدا (١:٣٠٨).

کرمانجی ئەو زارافه‌یه‌ کو گه‌له‌ک ده‌یته‌ بکارئینان، کو پتریا کوردین تورکیا (نژیکی ١٠ ملیۆن که‌سا) و هه‌می کوردین سووریا (دبیت نژیکی ١،١-٥ ملیۆن که‌س)، پشکه‌ک ژ جفاکئ کوردی-عیراق (نژیکی ١،٥-١ ملیۆن که‌س) و پشکه‌ک ژ کوردین ئیرانی (نژیکی ئیک ملیۆن که‌سا)، هه‌روه‌سا چفاکئ کوردی ل باکوور و رۆژه‌لاتئ ئیرانی پئ دناخفتن. کرمانجی ژلای کوردین دیاسپۆر یێن ل باشوورئ قه‌فزازا قه‌ ده‌یته‌ بکارئینان و ل نافه‌ندا باژێرین رۆژه‌لاتا نافه‌راست وه‌ک سته‌نبۆل و دیمشق به‌ لاقیبوو. ژبلی هندئ، کرمانجی ژلای هنده‌ک کوردین دیاسپۆر قه‌ ل ئیکه‌تیا ئەوروپا (فره‌نسا، ئەلمانیا، سوید) ده‌یته‌ بکارئینان، ئەف زارافه‌ ژلای نژیکی ٦٥٪ ژ کوردان قه‌ ده‌یته‌ بکارئینان [٢. پ. ٣١].

کرمانجی ب سه‌ر دو گروپین زاراڤین لاوه‌کی دا دابه‌شکره‌:

١. بادینی: ل پارێزگه‌ها هه‌ولێرئ (عیراق) و پارێزگه‌ها هه‌کاری (تورکیا) و باکوور-رۆژئاڤای پارێزگه‌ها ئازربایجانا رۆژئاڤا (ئیران)، ل ده‌وره‌یه‌رین قه‌زایا ئۆرمیه‌ و باکوورئ وی بکارده‌یت.

٢. گروپ دووی یێ زاراڤین لاوه‌کی دابه‌ش دبن ل سه‌ر: “کرمانجیا نافه‌راست” (ل میردین، باتمان، دیاربه‌کر، پارێزگه‌ها هه‌سه‌که‌ ل سووریا و خوه‌جه‌پن ئیزدی ل پارێزگه‌ها نه‌ینه‌وا- ل قه‌زا شنگالی، رۆژه‌لاتا میسل) به‌ لاقیبوو، “کرمانجیا رۆژئاڤا” (ل سووریا، باکوورئ هه‌له‌ب؛ غازی عه‌نتاب، ئەدیمان، که‌هرامانماراس و مالاتیا) به‌ لاقیبوو، “کرمانجیا باکوور” (ل تونجه‌ل، بینگۆل، موس، ئاگری، ئەرزهروم و قهرس، هه‌روه‌سا ل ئیرانی، باکووری ده‌ریاچه‌ ئۆرمیه‌ و ره‌وه‌ندا کوردان ل جۆرجیا و ئەرمینیا) به‌ لاقیبوو.

گروپه‌کئ ناینی یێ ئیزدی ب کرمانجی دناخفتن، کو خۆ ب گروپه‌کئ جیواز ددانن- ئیزدی. سوورانی ب تخی ل عیراق و ئیرانی به‌ لاقیبوو. ده‌یته‌ خه‌ملاندن کو به‌ری ٢٠٠ سالان ب سوورانی هاتیه‌ نه‌قیسین، پشتی هینگی کرمانجی و گورانی، دگه‌ل هندئ دا، سوورانی وه‌ک گروپه‌کئ زاراڤین ئەده‌بی یێن سه‌ره‌کی سه‌روه‌ریا خۆ بده‌سته‌ستقه‌ئینا. سه‌ره‌رای هندئ کو کرمانجی دینساسا “renaissance” خۆ دا ده‌ریاز ببوو، سوورانی هیشتا گروپه‌کئ

سه‌ره‌کی یێ زاراڤین ئەده‌بی یێن رۆژنامه‌فانیی، رادیۆ، په‌روه‌رده و ئیداریه. سه‌روه‌ری پشته‌فانیا ئەوێ راستی دکه‌ت؛ کو سۆرانی ل هه‌رێما کوردستان-عیراق بکارده‌ییت. وه‌کی کرمانجی، سۆرانی ب سه‌ر دوو گرۆپێن زاراڤین لاوه‌کی دابه‌شکریه. "بابانی"، کو ل سلیمانی (عیراق) و ل ناوچه‌یێن نێزیک بکارده‌ییت. "هه‌ولێری" ژێ هه‌روه‌سال عیراق، پارێزگه‌ها هه‌ولێری، نێزیکه‌ زا ره‌واندز و ده‌وره‌یێن وی بکارده‌ییت: موکریانی ل حه‌مه‌دان ئۆستان، ئێران، ل ناوچه‌یا ناسیار "هه‌ریی موکریان" بکارده‌ییت. "ئه‌رده‌لانی" ل ئێران، ل قه‌زایا سننداج و ناوچه‌یێن نێزیک بکارده‌ییت. لگوره‌ی ئەفان پێزانینان، هه‌ردوو زاراڤین لاوه‌کی یێن ده‌ستپێکی ل عیراق بکارده‌یین و هه‌ردووکیان دووماه‌ی ل ئێران بکارده‌یین. به‌لێ سه‌ره‌رای وان هه‌می هۆکارێن ناماژه‌پێکری، ئەو زاراڤین لاوه‌کی یێن کو ل ناف ئیک ده‌وله‌ت دا بکارده‌یین، وه‌کی ئیک نین. دده‌مه‌کی دا بابانی" و "ئه‌رده‌لانی" وه‌که‌ه‌قیه‌کا به‌رچاف نیشان دده‌ن، چونکی باکوورینه و "موکریانی" و "هه‌ولێری" وه‌ک ئەوێن باشوورن. "بابانی" و "موکریانی" ژێده‌رێن ستاده‌ردن بۆ بنه‌مایێن سۆرانی.

”گه‌له‌ک که‌سین ب گورانی دئاخفن، ژ په‌یره‌وین ”یارسانیزم“ن“

وه‌کی سۆرانی، گرۆپێ زاراڤین کوردییا باشوور، ب تنێ ل عیراق و ئێران به‌ربه‌لاقه. ئەف زاراڤه، وه‌کی کوردییا باکوور و کوردییا نافه‌راسته یا نه یا چالاکه، به‌لێ پا هه‌تا نوکه ژلای سۆشیال میدیای و رۆژنامه‌فانانقه ده‌یته بکارئینان. کوردییا باشوور، چار زاراڤین لاوه‌کی هه‌نه: "کرماشانی"، کو یا به‌ربه‌لاڤ ل باژێری کرماشان و ده‌وره‌یێن وی، "گارووسی" کو ل قه‌زایا بیجار و ده‌وره‌یێن وی بکارده‌ییت. "له‌کی" ل به‌شی باشووری کرماشان و ئیلام ئۆستان و ل به‌شی باکووری لوپستان و ستان پێ دئاخفن. "فه‌یلی" ل هنده‌ک به‌شین ئیلام و کرماشان و وه‌ستان هه‌روسال به‌شی باشووری کوردستانا عیراق به‌ربه‌لاقه.

بۆچووین سه‌باره‌ت نافکرنا گورانی دابه‌شکرنا سه‌ره‌رای ئەوێ راستی کو ژلای هنده‌ک فه‌یله‌سوفین رۆژناڤا و کوردقه، گورانی نا هێته هژمارتن ب زمانه‌کی کوردی، ئەو که‌سین پێ دئاخفن دوی باوه‌ریی دان؛ کو ئەو

کوردن. ئەف زمانه ل به‌شئ باشوور و روژئاقای کوردستان، ئیران و قه‌زا هه‌له‌بجه ل عیراق ده‌یته بکارئینان. گورانی خودانا که‌فنترین ئەده‌به دناف هه‌می زمانین کوردی دا یاکو دزفیرته فه بۆ سه‌ده‌یا شازده، زمانئ سه‌ره‌کیئ میرنشینا ئەرده‌لان - نیمچه ده‌وله‌تا پاشایه‌تیا کوردی بوو، ل سه‌ده‌یا نافه‌راست دا. گه‌له‌ک که‌سین ب گورانی دناخفن، ژ په‌یره‌وین "یارسانیزم"ن.

زمانه‌کی دی یئ کوردی "زازاکی" کو نافین جیواز هه‌نه و لده‌ف هنده‌ک ژ زانایان ب کوردی ناهیه‌ته دانان، به‌لئ ئەو که‌سین ب گورانی دناخفن، هه‌روه‌سا ئەو که‌سین ب زازاکی دناخفن دیژن ئەم کوردین. نژیکی ۲-۳ ملیۆن که‌سان ل تورکیا ب زازاکی دناخفن.

زمان دابه‌شکره‌یه بۆ سئ زاراڤین لاوه‌کی: باکوور، نافه‌راست، باشوور. زاراڤین لاوه‌کی یئ باکوور ل تونجه‌ل و ئیززینجان، نافه‌راست-ل بینگول و دیاربه‌کر، باشوور-ل دیاربه‌کر و پشکه‌کا ئورفا یئ به‌لاقبویه. ژ سالا ۱۹۸۰ز، زازاکی ب زمانه‌کی لاوه‌کی ده‌ستپێکر بۆ پێشقه‌برنا زمانئ ئەده‌بی و دروستکرنا فه‌ره‌نگ، په‌رتوو‌کخانه، روژنامه‌فانئ، ته‌له‌فزیۆن و سۆشیال میدیا، هه‌روه‌سا مالپه‌رئین ئینته‌رنیٲی.

به‌لاقبونا زاراڤین زمانئ کوردی و سیسته‌مئ نفیسیئ یئ کول روژه‌لات نافه‌راست دا بکارده‌یٲ.

زاراڤین زمانئ کوردی دوو سیسته‌مئ نفیسیئ بکارده‌یٲن: کوردین خوه‌جپئ ل تورکیا و سووریا، ئەلفویٲیا لاتینی بکارده‌یٲن، دده‌مه‌کی دا پتریا کوردین خوه‌جپئ ل عیراق و ئیران، ئەلفویٲیا فارسی-عه‌ربی یا ده‌ستکاریکری بکارده‌یٲن. ئەف راستیه‌ ریگره ژبو پروسه‌یا ئیکگرتنا نه‌ته‌وه‌یئ کوردی، هه‌روه‌ک نه‌بوونا ئەلفویٲیه‌کا هه‌فیشک، کیشه‌یئ زیده دروستدکه‌ت، ئەگه‌ر خو که‌سه‌کی بریار دا کو فی‌ری زاراڤه‌کی نوی بیٲت، دڤیٲ فی‌ری رینقیسه‌کا نوی بیٲت.

ب درٲژاهیا دیروکئ، کوردان هه‌ولددان کو سیسته‌مئ نفیسیئ یئ جیواز بکاربین، ژ سه‌دی ۱۵ هه‌تا ۱۹۲۰ز، سیسته‌مئ نفیسیئ ب زمانئ فارسی-عه‌ربی بکارده‌یٲن. هنده‌ک ژ کوردان (ب شیوه‌یه‌کی بنه‌ره‌تی کوردین ئەرمینیا و ئیزدی) هه‌ولددان ئەلفویٲیا ئەرمینی بکاربین، ل سالیئ ۱۹۲۰ز دا، پتریا کوردان ل سالا ۱۹۲۷ ده‌ست ب بکارئینانا ئەلفویٲیا لاتینی کر، ئەفه‌ ژئ ئەگه‌ری ضاکسازیا لاتینی یا تورکیا بوو کو ژلایئ "مسته‌فا که‌مال ئەتاتورک"ی فه‌هاتییه‌ ئەنجامدان. دیاسپۆر کوردی یا جوورجیا و ئەرمه‌نستان، ل سالا ۱۹۴۵ئ، هه‌ولددان رینقیسا سیریلیک بکاربین، به‌لئ ئەف بیروکه‌ ب شکه‌ستی هاته‌ دانان و ل سالا ۱۹۹۱ئ کیٲتر کار پئ هاته‌ کرن، ل ده‌می کو

کورد و ئێزدیان دهست ب کوچکرنی کری بو ئه‌وروپا روژئاڤا، ئه‌لفوبییا لاتینی ل تورکیا و سووریا و هه‌روه‌سا فارسی-عه‌ری ل عیراق و ئیرانی، ل دووماهیا ١٩٢٠ ئ دامه‌زراند. مملانییپن په‌یوه‌ندی ب پرسیا هه‌لبژارتنا ئه‌لفوبییه‌کا وه‌که‌ه‌ف، ل سالا ١٩٦٠ ئ ده‌سپیکر، هه‌رچه‌نده‌ره‌وش د عیراق دا زیده‌تر ئالۆز دیاردکه‌ت، هیشتا دو هه‌لوئیستین سه‌ره‌کی "لایه‌نگرین لاتینی" و "لایه‌نگرین فارسی-عه‌ره‌بی" هه‌نه. هه‌لوئیستی ئیکێ کو ژلاین ناخفتنکه‌رین کرمانجیقه‌ پشتگری ل هیتته‌ کرن، چونکی ئه‌ف ئه‌لفوبییه‌ بو فی گرۆپ زاراڤان بکارده‌یت. ژلاین کوردین خوه‌جه‌پن ل تورکیا و سووریا و هنده‌ک ژ کوردین ئیرانی، هه‌ره‌سا باشووری قه‌فقا‌ز و پشکه‌ک ژ دیاسپۆر ئیکه‌تیا ئه‌وروپا، پشته‌فانی ل ده‌یتته‌ کرن. ئه‌و نێزیکه‌ سی-چار ذ سه‌رجه‌م کوردان پیکدینن. بو‌چوونین دیتر ژلاین گرۆپه‌کی بچیکه‌ پشته‌فانی ل ده‌یتته‌ کرن، پتیا کوردین عیراق و ئیران و پشکه‌ک ژ دیاسپۆر ئیرانی و عیراق و خوه‌جه‌پن ئه‌وروپا و ئه‌میکا باکوورن.

” مملانییپن په‌یوه‌ندی ب پرسیا هه‌لبژارتنا ئه‌لفوبییه‌کا وه‌که‌ه‌ف، ل سالا ١٩٦٠ ئ ده‌سپیکر “

ل سالا ٢٠١٢ ئ دا، ٤٧١ نفیسیه‌ر، شاعر، ئه‌کته‌ر و مامۆستایین کورد، داخووزیا خو ئیمزاکر کو بو په‌رله‌مانن کوردستان- عیراق هنارت بو داخزکرن په‌سه‌ندکرن ئه‌لفوبییا فارسی-عه‌ری، وه‌ک رینفیسا فه‌رمی یا هه‌رئما کوردستان-عیراق، به‌لای پا ب به‌رسف ما، چونکی داخزیه‌کا دی هاته‌ ناماده‌کرن بو هه‌لواشاندنا یا ئیکێ، داخزیه‌کا دی ژلاین ٤٧٢ که‌سایه‌تین گشتییپن ب کرمانجی دناخن هاته‌ ئیمزاکرن، له‌وما هه‌تا نوکه‌ ئاریشه‌ نه‌هاتیه‌ چاره‌سه‌رکرن. [٢:٣١].

رۆل پشقه‌ چوونا زاراڤی کرمانجی دزفریت بو له‌شکه‌ره‌ک جیگر و چالاکیین سیاسی یین کوردین تورکیا، بلنبدوونه‌کا به‌رچاڤ د چالاکیین هه‌فشیه‌ یین کوردین سوورین کول سالا ٢٠١٢ ئ ده‌ستپیکریه‌، ل ده‌م وان گرۆپ له‌شکه‌ری پیکنناین و دامه‌زراندنا سه‌رخوبونه‌کا جودا ژ سیاسه‌تا سووریا، دگه‌ل بلنبدوونا رۆل کرمانجی، گرنگیا زاراڤی بادینی ژ زیده‌بوو (زاراڤی لوه‌کی ی عیراق ی کرمانجی). سه‌ره‌رای فی چه‌ندی، گه‌له‌ک ژ ناخفتنکه‌رین زاراڤی سوورانی وه‌سا دبین کو ئه‌لفوبییا لاتینی بو زاراڤی وان

خۆشتر و ب ساناهیتره. ژ لایهکی دیکه ژمارهیه کا زور ژ ئاخفتنکه رین زاراقی سورانی یین کو ئهلفابییآ عهرهبی-فارسی بکاردئینن، ههستپیکر کو نهو دئ سهروههیا خو ژ دهست دهن کو سۆرائی بوو چه ندین سه دهیان هه بوویه.

” گه لهك ژ ئاخفتنکه رین زاراقی سۆرائی وهسا دبیین کو ئهلفوبییآ لاتینی بو زاراقی وان خۆشتر و ب ساناهیتره “

کورتی

زمانی کوردی گه لهك لق (چهق) هه نه و ب سه ره ده شه ره کا مه زن هاتینه به لافکر (دابەشکر)، ژبه ئی چه ندی، یا ب زه حمه ته بو ئه خفتنکه ران کو ل سه ر ئیک زاراقی سه ره کی رازیبین .

زاراقی کرمانجی، ژلاین پرانی خه لکیفه دهیته بکارئینان، سۆرائی سیاسه ته کا ب هیژ هه یه و فان هه ردوو زاراقان نه ده بییاته کا زه نگین هه یه، سه ره رای ئی چه ندی، نهو دو ئه لفوبییآ جو دا بکاردئینن، کو دبیته نه گه ر: هه فرکیا د ناقبه را واندا سه ره سه خت بیتن و سه ره رای وئ راستی کو زاراقین دیتر، نه هندی فان دو زاراقان د چالاکن، وان جهه کی تایبهت و گرنگیه کا کیمتر هه یه.

زمانی کوردی، خیزان و زاراڤین وی

د. هیوا سه‌لیم خالید
و: گه‌یلان نه‌سکه‌نده‌ر عه‌زیز

- * ماسنه‌ر ب فه‌کۆلینین زمانن کوردی.
- * دکئۆرا ب زمان و که‌لئوورن کوردی.
- * چه‌ند سالیگ مامۆسنا بووه له به‌شی کوردی زانکۆی کۆیه.
- * چه‌ند ساله‌کان مامۆسنا بوو ل پشکا زمانن کوردی ل زانکۆیا کۆیه
- * نوکه مامۆسنايه ل زانکۆیا ئیندیانا، ل پشکا خواندنا ئیقه‌ده‌وله‌نی، ل ویلايه‌ئین هه‌فگرنی یین ئەمریکا.

کورتی

زمانن کوردی سه‌ر ب گرۆپن زمانن ئیرانییه ل ناف خیزانا زمانن هند-ئه‌وروپی یه. ئە‌فجا گه‌له‌ک وه‌که‌ه‌فی د ناقه‌ه‌را زمانن کوردی و زمانین دی یین ئیرانی دا هه‌نه. ئە‌ف وه‌که‌ه‌فی یه ل سه‌ر هنده‌ک زمانین جودا دا دبیته ئە‌گه‌ری پۆلینکرنا زمانان د ناف هنده‌ک خیزانان دا. زمانن کوردی نه زمانه‌ک ستاندارده و چوار زاراڤین سه‌ره‌کی یین هه‌ین. د‌فی چارچوو‌فه‌یدا، فالاهیه‌یه‌کا مه‌زن هه‌یه و کارتیکرنه‌کا نه‌ری ل سه‌ر کوردان ب شیوه‌کی گشتی هه‌یه. زمانن کوردی ده‌مان ده‌مدا، گه‌له‌کی گرینداییه‌ دگه‌ل ناسنامه‌یا کوردی. ئە‌فجا داگیرکه‌ری کوردستانن گه‌له‌ک کاردکه‌ن بۆ تیکدانان زمانن کوردی، پاشن ژناقهرنا ناسنامه‌یا کوردی. پرۆسه‌یا تیکدانن کاریگه‌ریه‌کا مه‌زن له‌سه‌ر گه‌له‌ک ده‌فه‌ری کوردستانن ب دژواری دروستکرد. بۆ نمونه: ژماره‌یا ئە‌و که‌سین ب کوردی د دئاخفتن بشیوه‌یه‌کی مه‌زن ل باکوورن کوردستانن کیمبوون، و زمانن تورکی جه‌ن وی گرت. ژبه‌ر فی ئە‌گه‌ری ئە‌م وه‌ک زمانناس هه‌ولدده‌ین ره‌وشا زمانن کوردی ژ رووین زمانناسی فه‌ روون بکه‌ین. د‌فی فه‌کۆلینن دا ئە‌م دی له‌سه‌ر خیزانا زمانن کوردی ئاخفین، زاراڤین کوردی و لیکتیگه‌هشتینن وه‌که‌ه‌ف دناقه‌ه‌را زاراڤین کوردی

و شلوقه کرنا روشا نوکه. ئەفه دئ هیتە ئەنجام دان ل دیش پیداجوونین ژیدەرین جودا جودا و بەلافکرنا راپرسیه کئ (پرسیارنامە) دناف قوتابیین "زانکۆیا کۆیه" دا. ب پشتەقانییا بەرسقین قووتابیان، مه شیوازهک دیزاین کر بۆ رونکرنا لیکتیگه هشتینین وهکەهف دناقبه‌را زاراقین کوردی ل باشووری کوردستانی.

زاراقین سەرەکی: زمانی کوردی، کوردیا باکوور، کوردیا نافه‌ندی (سۆرانی)، کوردیا باشوور، گورانی، زازاکی، هه‌ورامی.

ده‌ستپێک

هه‌روهک مۆرفان هه‌قنیاسین دناقبه‌را زمانان دا هه‌یه‌وهک (چامبیرس و ترادگیل، ۲۰۰۴). ل ده‌می زمانناسان هه‌کۆلینکرین بۆ وان دیار بۆ گه‌له‌ک وه‌که‌هفی لناقبه‌را زمانان دا هه‌نه‌ بۆ هندی هه‌کۆلینان ده‌ستپێکریه ژبۆ هه‌دیتنا په‌یوه‌ندیان دناف زمانان دا و نه‌و زمانین هه‌قشپوه هه‌ین هاتینه‌ پۆلینکرن د خیزانندا. ئەف وه‌که‌هفی یه‌ نه‌ ژبۆ ئینانا په‌یقانه، گرێداینه‌ ب ره‌سه‌نن خۆفه‌ (بالدی و کوزولین، ۲۰۱۵: ۸۲۰). دنوکه‌ دا گه‌له‌ک خیزانین زمانان هاتینه‌ هه‌دیتن. زمانی کوردی د سهرنجا مه‌ دایه‌ کو زمانه‌که‌ ژ خیزانا زمانی هند و نه‌وروی، کو مه‌زنترین خیزانا زمانی یه‌ (ئیتنۆلۆگ، ۲۰۱۹). تی بۆ پشتراستکرنا دروستیا پۆلینکرین، مه‌ هه‌ندەک نمونه‌ ژ زمانین وه‌که‌هف 'فارسی، هندی و ئینگلیزی' و 'تورکی و عه‌ره‌بی' زمان وه‌ک زمانین خیزانین جودا به‌لج د هه‌مان ده‌قرا جوگرافی دا.

زمانی کوردی چه‌ندین زاراق هه‌نه؛ چ پینه‌قییت مه‌ هه‌کۆلین ل سهر په‌یوه‌ندیین دناقبه‌را وان دا کریه. ب گشتی زمانی کوردی چار زاراقین سهرەکی هه‌نه؛ کوردیا باکوور "کرمانجی"، کوردیا نافه‌ندی 'سۆرانی'، کوردیا باشوور و زازاکی- گورانی (حه‌مه‌ خورشید، ۲۰۰۸؛ خالد، ۲۰۱۵). تیگه‌هشتنا وه‌که‌هف دئ گه‌ورینا دناقبه‌را وان دا په‌یدا که‌ت ژبه‌ر چه‌ندین چارچووین نه‌ زمانسازی هه‌. ژبه‌ر قی یه‌ کئ گه‌له‌ک پۆلینکرین جیواز هه‌نه‌ بۆ زاراقین کوردی. هه‌روسا بکارنه‌ئینانا زمانی دایک ژ لاین هه‌ندەک کوردان هه‌. ب تایبه‌تی کوردین تورکیا 'کوردستانا باکوور' خاله‌کا دی یا نه‌رین یه‌ (ئۆپینگین، ۲۰۱۱: ۱۳۶-۱۶۰)، لناقف زاراقین کوردی دا تیگه‌هشتنا وه‌که‌هف کیم بۆویه. بۆ رونکرنا په‌یوه‌ندییا دناقبه‌را زمان و زاراقا دا. چپینه‌قییت مه‌ چه‌ند نمونه‌ک ژ زمانین دیتر وه‌رگریته.

بۆ زانینا رۆل هه‌ر زاراقه‌کی و نه‌خشه‌کرنا وان، مه‌ چه‌ندین ژیدەر هه‌قبه‌رکرینه‌ و مه‌ نه‌خشه‌یه‌ک کیشایه‌. هه‌روه‌سا مه‌ ئاماژه‌ ب شیوازی ناخفتین (ده‌فوکین) سهرەکی

کریه. ههروهسا دانوستاندن ل سهر ئاریشین پیتان (ئه‌لفاییت) کریه. ئه‌فه ژبه‌ر وی چه‌ندی یه‌ کو ل هنده‌ک جهان ئه‌ف چه‌نده دی بیته ئه‌گه‌ری ریگه‌ریکر ل هه‌مبه‌ر تیگه‌هشتنان د ناهه‌را زاراڤین کوردی دا.

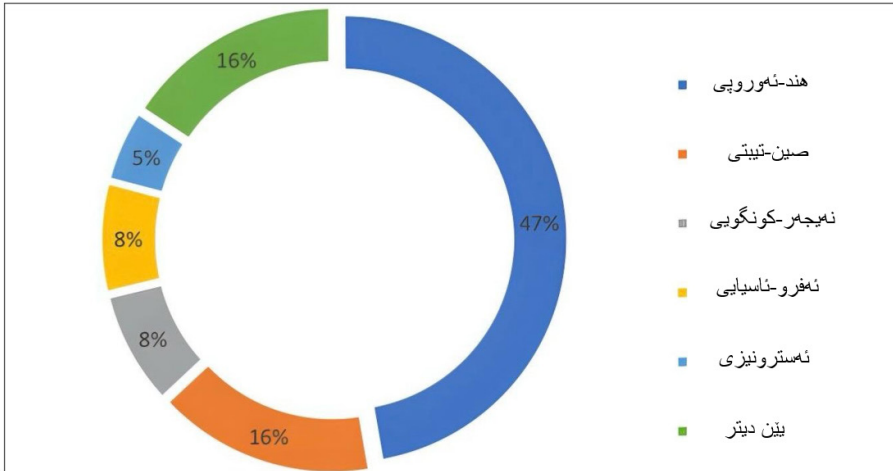
دقی‌قه‌کۆلیی دا ژ بلی خیزانا زمانئ کوردی، زاراڤ و پیت، هنده‌ک پرسیار هاتنه به‌رسفدان؛ ئاستی تیگه‌هشتنا وه‌که‌ه‌ف دناڤ زاراڤ کوردی دا ل حکومه‌تا هه‌ریمما کوردستانئ جیه (چه‌نده)؟ ئه‌ری هه‌مان ئاسته‌ ل کوردستانئ، یان دبیت به‌یته‌گه‌ری ل دیڤ ده‌قی رستی؟ ژبو به‌رسفدانا فان پرسیاران، مه‌ پیداپوون ل سهر نه‌ده‌بیاتی کر و مه‌ ١٠٠ فورمه‌ ل سهر قوتایین زانکۆیا کۆیه‌ دا به‌لافکرن. تیگه‌هشتنا تیگه‌هین وه‌که‌ه‌ف دناڤ ئاخفتنکه‌ری زاراڤین کوردی یین جودا دا ل حکومه‌تا هه‌ریمما کوردستانئ - زانکۆیا کۆیه‌ ئارمانجا مه‌ بوو. هه‌روهسا دبیت ئه‌نجام د گشتگیر بن. مه‌ سی ئاستین تیگه‌هشتن یین هه‌ین؛ "گه‌له‌ک ب ساناهینه بو تیگه‌هشتن" ژبو تیگه‌هشتنا ته‌مام 'تیگه‌هشتن' بو تیگه‌هشتنه‌کا ناهنجی دگه‌ل هه‌بووونا هنده‌ک ئاریشان ل ده‌می ئاخفتن. و 'تیگه‌هشتنا بزه‌حمه‌ت' بو تیگه‌هشتنه‌کا لاواز و نه‌وه‌رگرتنا په‌یاما ئالۆز.

” زمانئ کوردی نه‌ زمانه‌ک ستاندارده و چوار زاراڤین سه‌ره‌کی یین هه‌ین“

١- خیزانین زمانئ و کوردیا ره‌سه‌ن

ل گوره‌ی ئسنولوجی (Ethnologue) دنوکه‌دا ٧١١١ زمان هه‌نه‌(٢٠١٩). پیکه‌ه‌گریدانه‌ک هه‌یه‌ دناڤ گه‌له‌ک ژ وان زمانان دا. لده‌می زمانناسا ئه‌ف پیکه‌ه‌گریدانه‌ دیتی دناڤ زمانان دا و هه‌قه‌رکرتنا ره‌و ریشالین میژووی وان. بو وان دیار بوو کو ره‌سه‌نی وان ئیکه‌. ئه‌ف ده‌رئه‌نجامه‌ بوو ئه‌گه‌ری فه‌دیتنا چه‌ند گروپین زمانان کو دبژنن: 'خیزانا زمانئ'. زاراڤه‌کی زمانسازی یه‌ و دبیت دابه‌شبین بو سهر گروپین زمانین نه‌ سه‌ره‌کی (بالدی و کوزولین، ٢٠١٥: ٨٢٠-٨٢١). ژبو دیتنا خیزانین زمانئ یین سه‌ره‌کی ته‌ماشه‌ی شیوه‌ی ١ بکه‌.

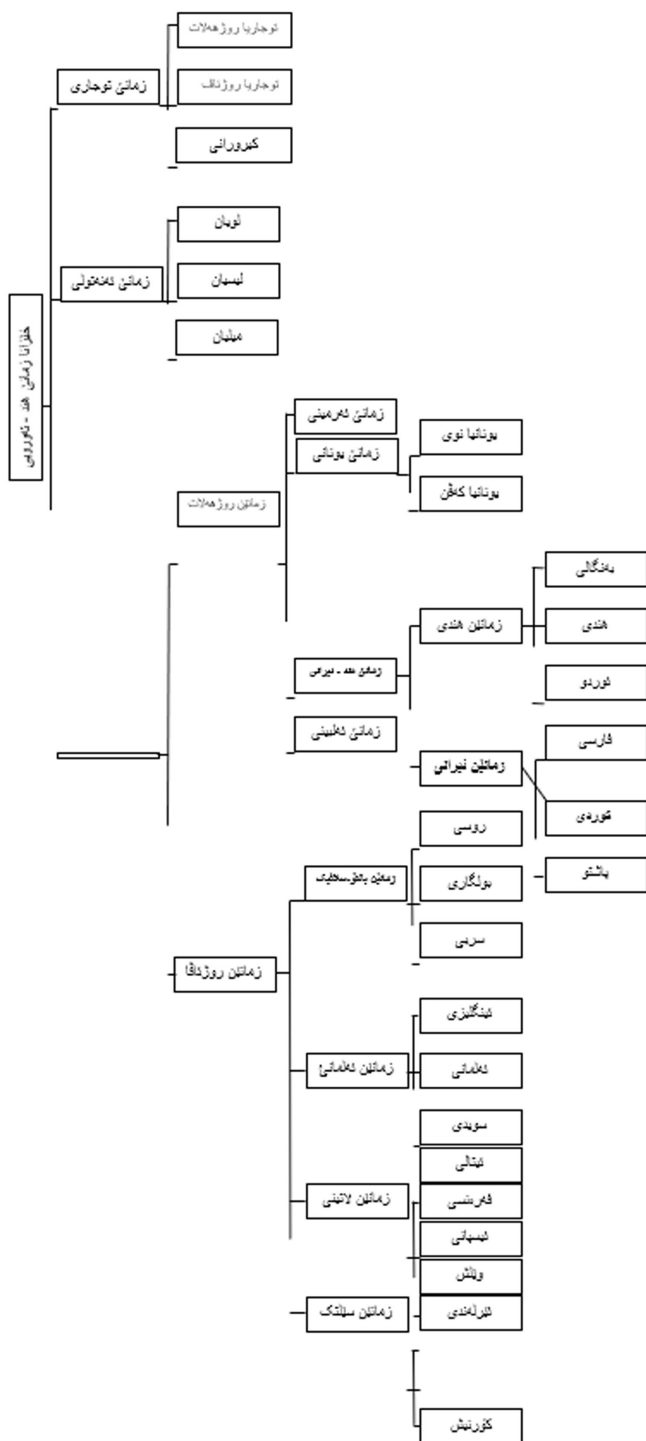
شیوه ١: خیزانین زمانئ یین سه‌ره‌کی و ریژه‌یا سه‌دی یا ئاخفتنکه‌ری وان (ئسنولوجی). (٢٠١٩).

هند - ئەوروپى مەزنتىن خىژانا زمانى يە، كو كوردى ژى زمانەكە ژ وئ خىژانى (بالدى و كوزولين، ٢٠١٥:٨٢٣؛ ئسنولوجى ٢٠١٩). پىشتى خىژانا زمانى هند-ئەوروپى، خىژانا زمانى چىن و تىبىتان دوهم مەزنتىن خىژانا زمانى يە، كو (ماندارىن) زمانەكە ژوئ و زمانى فەرمى يى چىئى يە. ئەف زمانە مەزنتىن زمانە وەك زمانى دايكى ژ لايى ژمارەيا ئاخفتنكەرا (ئسنولوجى ٢٠١٩). خىژانا زمانى هند-ئەوروپى دىت دابەش بىت لسەر دوو گرۆپىن سەرەكى؛ كو ئەوژى گرۆپىن رۆژەلات و گرۆپىن رۆژناقا (ئىسماعىل، ١٩٧٧). زمانى ژنافچووى ئەنەتوليان ھەرەسا گرۆپەك بو ژ وئ خىژانى (بالدى و كوزولين، ٢٠١٥:٨٢٤). ھەمان تىشت بو زمانى ژنافچووى توچارىان دگونجىت (ئسنولوجى ٢٠١٩). ژبو پتر زانىارىان، تەماشەى شىوھىن ٢ بکە.

**” زمانى كوردى، گەلەكى گرىداييە دگەل
ناسنامەيا كوردى. ئەقجا داگىركەرىن كوردستانى
گەلەك كاردكەن بو تىكدانا زمانى كوردى،
پاشان ژنافبرنا ناسناما كوردى “**

شىوھى ٢: خىژانا زمانى هند-ئەوروپى (بۆكارت و يىن دى، ٢٠١٢)، زمانىن سەرەكى بخۆفە دگىرىت.

وهك يا ديار، هه‌ردو گرۆپێن زمانێ توجاریا و ئه‌نه‌تولی یێن ژناقچووین، بته‌ئێ هه‌ندهك نقیسار به‌رده‌ستن ئه‌وین کو ب زمانێن ئاماژه‌کری هاتینه‌ نقیسین. دناق خیزانا زمانێ هند-ئه‌وروپی دا، زمانێ کوردی زمانه‌که دناق گرۆپێ زمانێن ئیرانی. ئه‌ه‌جا زمانێ کوردی گه‌له‌کا وه‌که‌ه‌فه‌ دگه‌ل زمانێ فارسی و پشتو و به‌لووچی و زمانێن ئیرانی یێن دی. هه‌روه‌سا وه‌که‌ه‌فیه‌کا مه‌زن هه‌یه‌ دناقبه‌را کوردی و هندی، به‌لێ کیمتر ژ وه‌که‌ه‌فیه‌کا دناقبه‌را زمانێ کوردی و زمانێ ئیرانی یێن ئاماژه‌پیکری. سه‌ره‌رای ئی چه‌ندی وه‌که‌ه‌فی کیم دبن لده‌م به‌راورد دکه‌ین دگه‌ل زمانێن دی ژ گرۆپێ زمانێن هند-ئه‌وروپی.

” زمانێن کو د هه‌مان خیزانا زمانێ دا و ب تایبه‌تی ئه‌وین د هه‌مان گرۆپ دا گه‌له‌ک وه‌که‌ه‌فیین هه‌قیشک هه‌نه‌“

هه‌رچه‌نده‌ گه‌له‌ک وه‌که‌ه‌فی هه‌نه‌ دناقبه‌را زمانێ کوردی و زمانێن دی یێن جیران دا وه‌کی عه‌ره‌بی و تورکی، به‌لێ ئه‌ف وه‌که‌ه‌فیه‌ د ره‌سه‌ن نین. ئه‌فه‌ژی بو هندی دزفیت کو ره‌سه‌نێن وان ئیک نین (ئیسماعیل، ۱۹۷۷؛ ئسنولوجی، ۲۰۱۹). دا پتر روون ببت، مه‌ ۱۰ په‌یفین کوردی وه‌رگی‌پانا بو هه‌نده‌ک زمانێن دی، کو بشپۆه‌کی هه‌رپه‌مه‌کی هاتنه‌ هه‌له‌ئارتن. بو مه‌ ديار بو کو په‌یشان وه‌که‌ه‌فیه‌کا مه‌زن هه‌یه‌ دگه‌ل فارسی یێ. هه‌روه‌سا هه‌نده‌ک وه‌که‌ه‌فی دگه‌ل هندی یێ ژ هه‌نه‌، به‌لێ هه‌مان وه‌که‌ه‌فی نین دگه‌ل زمانێ ئینگلیزی و ژ عه‌ره‌بی و تورکی یێ ژ دیره. ئه‌زموون کرن ریکه‌کا سه‌ره‌کی به‌راورکرن یه‌ ژبو فه‌دیتنا زانیاریێن بنه‌ره‌تی و تاقیکرنا فۆنۆلۆجی و مۆرفۆلۆجی (په‌یف سازی) دناق زمانان دا. (بالدی و کازولین، ۲۰۱۵: ۸۲۱). ته‌ماشای نه‌خشه‌ی ئیکێ بکه‌:

نه‌خشه‌ی ۱: هه‌نده‌ک په‌یفین کوردی د زمانێن دی دا

ئەرمەبی	تورکی	ئینگلیزی	هندی	فارسی	کوردیا باکوور
ماء ma'	Su	Water	पानी Panî	آب Ab	ئاڤ
اثنان Esnan	iki	Two	दो do	دو Du	دوو
شجره Şecere	Ağaç	Tree	पेड़ pêd	درخت Dirext	دار
فعل fa 'al	Yapmak	Do	करना karana	کردن Kerden	کار
جبل Cebel	Dağ	mountain	पहाड़ pahad	کوه Kûh	چیا
أنا Ena	Ben	I	मैं mein	من Men	ئەز
شقیق Şeqîq	erkek kardeş	Brother	भाई bihayî	برادر Berader	برا
ال La	Hayır	No	नहीं nehîn	نه Ne	نه
المس el'emis	Dün	Yesterday	कल bîta kal	دیروز Dîruz	دوهی
باب Bab	Kapı	Door	द्वार divar	در Der	دهرگه

ئەو زمانین کۆ دەه مان خیزانا زمانی دا و ب تایبەتی ئەوین دەه مان گرۆپ دا گەلەک
و دەکە قیین هە قیشک هە نه نه بتنی ژلاین مۆرفۆلوجی قە (پەیف سازیقە). خشتی دووی
بۆ مه جێهناقین کوردی، فارسی، و ئینگلیزی دیاردکەت.

نەخشە ی ۲: جەنەف ب زمانن کوردی و فارسی و ئینگلیزی

ئینگلیزی	فارسی	کوردیا باکوور
I / my	من - men	ئەز / من
you/your	تو - tu	تو / تە
he, she, it/ her, his ,it	او - āo	ئەو / وی / وی
we / our	ما - ma	ئەم / مه
You/ your	شما - şuma	هوین / وه
they/ their	انها - anha	ئەو / وان

ب پشته‌فانی وهه‌بوونا گه‌له‌ک راستیان، ئەم دشیین زمانێ کوردی لئاڤا زمانێ هند- ئەو‌پوپی بدانی. ئەف نمونه‌یی بنه‌رهت ب تخی ژ بو دیارکرنا راستیانه. ب تایبه‌تی دناقبه‌را زمانێ کوردی و زمانێ فارسی.

٢- زاراقین زمانێ کوردی

که‌سانێ زمانێ کوردی بکاردئینان زاراقین کوردی دابه‌شکر (ژیکجوداکرن) لگوره‌ی تیگه‌هشتین خۆ. هنده‌ک ژوانان سه‌رکه‌فتنه‌ک مه‌زن ب ده‌ستقه‌نینا، لی هنده‌ک ژوان ژێ د سه‌رکه‌فتی نه‌بوون. بو نمونه: گه‌له‌ک ژ رۆژه‌لاتناسان د گۆتن: کو زاراقی زازاکی و زاراقی گورانی نه‌ زاراقه‌کن ژ زمانێ کوردی (حه‌سه‌ن پوور، ١٩٩٢: ١٢٠؛ خالد، ٢٠١٣: ٣٥-٣٦). ژبو دیارکرنا فی خه‌له‌تتیگه‌هشتین، ئەم دی زمانێ کوردی هه‌قبه‌رکه‌ین ب چه‌ند زمانه‌کین دیت. گه‌له‌ک ژ رۆژه‌لاتناسان لدویف لیکتیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌ف دناقبه‌را گورانی و زازاکی دگه‌ل زاراقین دیتر یین زمانێ کوردی دچوون. لقیژه ئەم دی پرسیار که‌ین: ئایا (ئه‌ری) ئەوان نمونه‌یی زمانین دیتر دیتینه‌؟

ئه‌ری تیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌ف تایبه‌تمه‌ندیه‌کا سه‌ره‌کی به‌ ژبو هیلا دناقبه‌را زمان و زاراقی دا؟ ل گوره‌ی دووماهیک شیوازان، په‌یوه‌ندیین دناقبه‌را زمانان و زاراقان دا لسه‌ر تیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌ف بتخی نا راوه‌ستیت. گریدانا هه‌ی ب چه‌ند هۆکاره‌کین دیشه بو نمونه: سیاسی، ئابووری، که‌لتوری و ب فی شیوه‌ی. نمونه‌یی زمانێ نه‌رویجی، سویدی و دانیمارکی، گه‌له‌ک د راماندارن لدور فی بابته‌تی. گه‌له‌ک وه‌که‌ه‌فی و تیگه‌هشتین وه‌ک به‌ک دناقبه‌را ئەفان زمانان دا هه‌نه، به‌لی ئەو چه‌ند زمانه‌کین ژیکجودانه، د ده‌مه‌کی دا چه‌ند زاراقه‌ک ژ زمانێ ئەلمانی هه‌نه کو تیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌ف دناقبه‌را واندا نین، به‌لی پا ده‌ینه هژمارتن زاره‌قه‌ک ژ زمانێ ئەلمانی. د هه‌مان ده‌م دا زمانێ ئەلمانی یی ستاندارد و زمانێ سکاندیناڤیان گه‌له‌ک د وه‌که‌ه‌فن، به‌لی پا دوو زمانین ژیکجودانه (چامبیرز و ترودگیل، ٢٠٠٠: ٣-٤). ئەفجا ئەگه‌ر دابه‌شبوونا زاراقان نه‌ بتخی لسه‌ر هه‌بوونا تیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌فیبین، ئەری پا بۆچی ئەف چه‌نده دی بتخی لسه‌ر زمانێ کوردی هیته سه‌پاندن؟

دووماهیک ببردۆزین نه‌ته‌وه‌پاریژان پیشنیارکر کو ببیه ئەندامه‌ک ژ گروپه‌کی، هه‌لبژارتن و بریارا تاکه که‌سی یه، له‌وما ئەگه‌ر ئیک ئەندام بیت د گروپه‌کی دا، به‌لی ئەندامبوونا خۆ ره‌تبه‌کت، ئەم نه‌شیین وی/وی ب زۆری به‌یلین پشکه‌ک ژ گروپێ و هاتیه‌ ناڤ کرن ب جفاکا ئاشۆپ (ئه‌ندیرسون ١٩٩٩). سه‌ره‌رای فی چه‌ندی، ئەم دزانین کو زازا، گوران، و هه‌ورامی رۆله‌کێ هه‌ری گرنگ هه‌یه د جفاکی کوردی دا و کورد وان ددانن پشکه‌ک هه‌ری گرنگ ژ خۆ (حه‌سه‌ن پوور، ١٩٩٣: ١٢٠). رولی شیخ سه‌عیدی پیران،

سه‌لاحه‌دین ده‌میرتاش، نازاد‌ه‌ورامی و یه‌لماس‌گونه‌ی د‌سه‌لمینن‌ئه‌و چه‌ندا مه‌گۆتی. ئە‌فجا پ‌شتبه‌ستن ب‌بیردۆزا ئە‌ندیرسونی و راستیپ‌ه‌بوونی یپ‌ن جفاک‌ئ کوردی، ئە‌م لدویف راستیپ‌ د‌چین کو زاراق‌ن زازاکی و گورانی زاراق‌ن زمان‌ کوردی نه‌. د‌ میژووپی دا د‌یرۆکناس‌ئ ناقداری کورد (شه‌ره‌فخان‌ به‌دلیسی) دناف‌ گوران دا زازاکی پولینکر، و ئە‌و د‌بیژیت کو زمان‌ کوردی چوار‌ گرۆپ (کۆمه‌ل) هه‌نه: کرمانج، لۆر، که‌له‌ور، و گوران (شه‌ره‌فخان‌ به‌دلیسی، ٢٠١٤، ٦٢). د‌نوکه‌دا کرمانجی دبیته‌ دو گرۆپ‌ن نوی (سه‌رده‌م) یپ‌ن سه‌ره‌کی ئە‌وژی؛ کوردی‌ن باکوور (کرمانج‌ن باکوور) و کوردی‌ن نافه‌ند. ئە‌ف زاراق‌ه‌ ده‌ینه‌ بنافکرن ب‌ کوردیا باکوور (کرمانجی) و کوردیا نافه‌ند (سۆرانی).

” کوردیا باکووری و باشووری لیکتیگه‌ه‌شتین ” وان یپ‌ن هه‌قبه‌ش د‌گه‌ل گورانی د‌ لاوازن“

که‌له‌وری ب‌ گشتی ده‌یته‌ نافکرن ب‌ کوردیا باشووری، هه‌روه‌سا هنده‌ک ژ لوریان پ‌شکه‌کن ژئ. لوری یپ‌ن د‌یتر خۆ نا دانن کورد چونکی لهن کاریگه‌ری (زولم) ا شیع‌ه‌یان فه‌نه. زاراق‌ن گورانا ده‌یته‌ نیاسین پ‌تر ب‌ گورانی یان زازاکی -گورانی. ئە‌فجا ئە‌م د‌ رازینه‌ ب‌ پۆلینپ‌ن فوناد حه‌مه‌ خورشید د‌ زاراق‌ن کوردیدا د‌گه‌ل هه‌بوونا هنده‌ک گه‌ورینپ‌ن ب‌چوب‌ک. حه‌مه‌ خورشید زمان‌ کوردی دابه‌شده‌ت بۆ چوار‌ زاراق‌ان ئە‌وژی؛ کرمانجیا باکوور، کرمانجیا نافه‌ند (نافه‌راست)، کرمانجیا باشووری، و گورانی (٢٠٠٨). نه‌ گه‌له‌ک جیوازه‌ ژ پۆلینپ‌ن زمان‌ کوردی یپ‌ن جعه‌ره‌شپ‌خ ئە‌لئیسلامی کو وی زمان‌ کوردی پولینکریه‌ بۆ پ‌نچ زاراق‌ان و زاراق‌ن گورانی و زازاکی ژیکفه‌کر و هه‌ر ئیک دانا زاراق‌ه‌ک سه‌ره‌به‌خۆ (شپ‌خ ئە‌لئیسلامی، ٣١:٢٠١٥-٣٦). ئە‌ز د‌ئ گورانی - زازاکی وه‌ک یه‌ک زاراق‌ هژم‌یرم ژبه‌ر هه‌بوونا راستیپ‌ن فان زاراق‌ان کو گه‌له‌ک وه‌کی ئیکن ژلای شپ‌وه‌زاری ئاخفتن و په‌یفسازی فه‌. ئە‌ز د‌ئ تیگه‌ه‌شتنا خۆ ل خواری ده‌مه‌ دیارکرن و هه‌روه‌سا من نامازه‌ ب‌ زاراق‌ن لاوه‌کی یپ‌ن گرنگ کریه‌. هه‌رچه‌نده‌ دبیت چه‌ندین دبیتن جودا جودا بۆ زاراق‌ن لاوه‌کی هه‌بن. بۆ نموونه‌؛ قوچگری و کرماجی یا د‌ب‌رسی گه‌له‌ک وه‌که‌ه‌فی ئیکن. گه‌له‌ک ژ لپ‌کۆله‌ران وان د‌ هه‌مان زاراق‌ن لاوه‌کی دا ددانن ل هنده‌ک ژ وان لپ‌کۆله‌ران وه‌سا نا دانن. هه‌روه‌سا سۆرانی و هه‌ولپ‌ری و کۆبی ب‌ هه‌مان ره‌نگیه‌. د‌ د‌یرۆک‌ئ دا هۆزانان‌ بناقوده‌نگ‌ئ کورد ئە‌حمه‌د‌ئ خانی ئیکه‌م که‌سه‌ کو نامه‌زه‌ ب‌ زاراق‌ن لاوه‌کی یپ‌ن کوردی کری و د‌ د‌یره‌ هۆزانه‌کا خودا د‌ بیژیت:

بۆتی و محهمه دی و سلێقی

هن لال و ههك ژى زير و زيفى (خانێ، 2017، پ 468).

خانى ئاماژه ب سئ زاراڤين لاوهكى كر وهك نموونهك ژ هه مى زاراڤين لاوهكى و دهڤوكان (شيوازى ئاخفتن) و ههروهسا ئه و ديڤرئيت: كو هه مى د خۆش و شرين و ژ ههژينه . ژبو پتر زانياريان لسهر زاراڤين كوردى يين لاوهكى ته ماشه ي نه خشه يين 3 بكه .

نه خشن 3: زاراڤين كوردى و زاراڤين لاوهكى.

زاراف دناڤا هه‌می زمانین جیهانی دا دهیته دیتن. چ پینه‌فیتن کو ئەف تایبه‌تمه‌ندی یه یا گرتدایه ب ناسنامه و نه‌ته‌وه‌ی فه. ره‌وشا زمانێ کوردی یا جودا یه ژ زمانین دیتەر، چونکی کوردستان وه‌لاته‌ک سه‌ربه‌خۆ نینه. له‌ما کوردان زمانه‌کێ ستاندارد نینه. ل کوردستانا عیراڤی زاراڤی کوردی یا ناڤه‌راست (ناڤه‌ند) رۆڤی هه‌ره‌ سه‌ره‌کی دبیت و دهیته بکارئینان ل جیهین فه‌رمی، په‌روه‌رده و میدیایین.. ل ڤان دووماهیگان، هنده‌ک زاراڤین دیتەر لڤین کرینه. خه‌لکێ پارێزگه‌ها دهۆکێ وه‌سا هه‌زدکه‌ن و دڤیتن زاراڤی خۆ یی لاوه‌کی کو دبیتن: بادینی (به‌هدینی) ل جیهین په‌روه‌رده‌ی ب کاربینن. له‌وما زاراڤی لاوه‌کی بادینی ل جیهین په‌روه‌رده‌ی هاته ب کارئینان ل پارێزگه‌ها دهۆکێ (خالد، ٢٠١٣). به‌لێ پا بریارا وان ره‌وشا زاراڤی کوردیا باکوور ئالۆز کر و هه‌ره‌سا بۆ ناسته‌نگه‌ک ل هه‌مبه‌ر خه‌لکێ ده‌ڤه‌ری. ئەفه ژبه‌ر وی چهنده‌ی یه‌ کو ئەو ب زاراڤی بادینی د خویین، ئەفه د ده‌مه‌کی دایه‌ کو (ئه‌کادیمیا کوردی) کرمانجیا باکوور ب ستاندارد دبیت. دناڤا کوردین باکوور و دیاسپۆرا یی دهیته ب کارئینان و ب پیتن لاتینی دهیته‌ نقیسیین. (Diaspor) دیاسپۆرا په‌یشه‌کا یونانی یا که‌ڤنه، که‌سانین وه‌لاتی خۆ ده‌یلن یانژی ده‌ربه‌ده‌ر دبن بۆ وه‌لاتین دی یین جیهانی و که‌لتوری خۆ یی ره‌سه‌ن ل وان وه‌لاتان به‌لاف دکه‌ن دبیتنه وی خه‌لکی و وی جهی. د نوکه‌دا بۆیه زاراڤه‌ک فه‌رمی ل ریشه‌به‌ریین کوردی ل رۆژناڤایین کوردستانێ. ئەگه‌ر ره‌وشا هه‌رئما به‌هدینان ب ڤی شپوه‌ی ده‌ربازببیتن، زاراڤی کوردیا باکوور دئ که‌ڤه‌یه‌ هه‌مبه‌ر دابه‌شبوونین نوی. ئەف چهنده‌ دی کاربگه‌ریه‌کا نه‌رینی هه‌بیتن ل هه‌مبه‌ر زمانێ کوردی ب گشتی و ب تایبه‌تی کوردیا باکوور. له‌ورا هیژا زاراڤی کوردیا باکووری دی کیمبیتن به‌رامبه‌ر هه‌ڤرکێ وی کو ئەوه‌ژی کوردیا ناڤه‌نده.

” په‌یوه‌ندیه‌کا لاواز دناڤه‌را کوردیا باکووری و کوردیا باشوری هه‌یه “

ژبۆ دیارکرا کاربگه‌ری و گرنگیا بکارئینانا زاراڤی کوردیا ناڤه‌ند (ناڤه‌راست) ل جیهین فه‌رمی و حکومی یین حکومه‌تا هه‌رئما کوردستانێ، مه‌ چهنده‌ین زانیاری ژ قوتابیین زانکۆیا کۆیه‌ کۆمه‌کرینه. ژبۆ زانینا زانیاریین پشکداران، ته‌ماشه‌ی خسته‌ی ژماره‌ ٣ بکه‌.

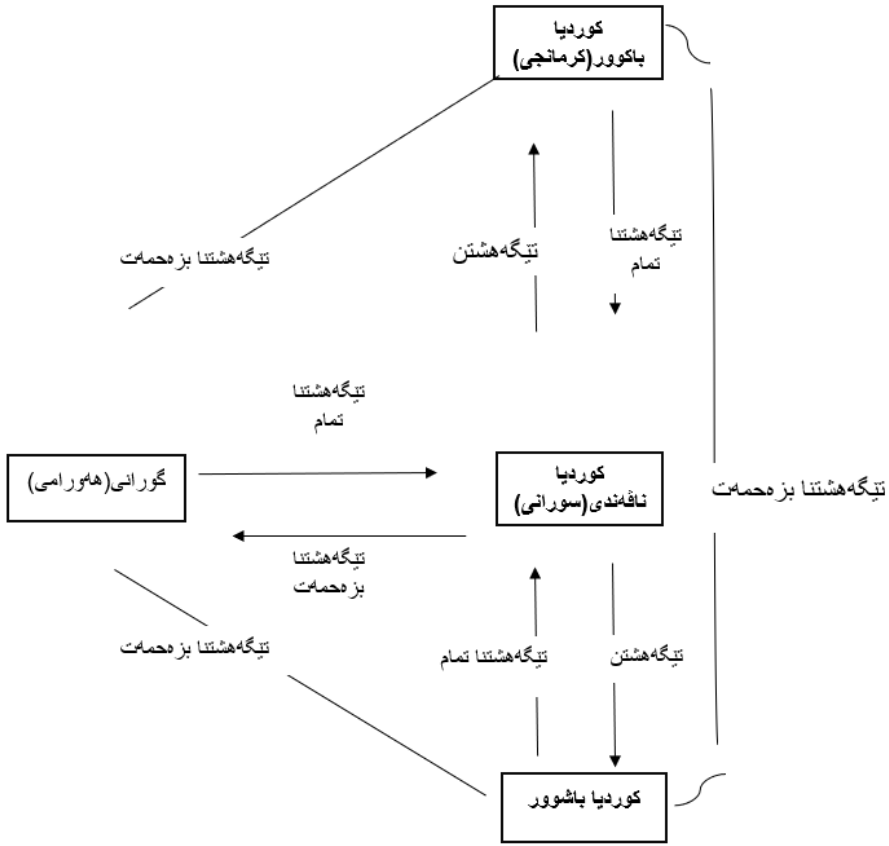
خشتی ۳: زانیاری پین گشتی

ژمارا به ژداربوویان		۱۰۰ اوتابیین زانکویی، ژی (۱۸-۳۰)	
رهگهز	۴۳٪ نیر	۵۷٪ می	
زمانی دایکی	۹۸٪ کوردی	۲٪ زمانین دی	
زارافی زمانی کوردی یی دایکی	کورديا باکوور ۸٪	کورديا ناقهندی ۷۸٪	گورانی باشوور ۷٪ (هه ورامی) ۷٪

ژبووی تیگه هشتنا لیکتیگه هشتن پین وه کههف د زارافین زمانی کوردی دا، مه چهند پرسیارهک پرس کرینه. مه پرسنامهک ب ئەلفابیتکا زمانی عه ره بی کو ئەلفابییه کا فه رمی یه ژبو زمانی کوردی ل حکومه تا هه ریمما کوردستان به لاقه کر بوو. بۆمه دیار بوو کو سی پیه ره هه نه بۆ تیگه هشتنا لیکتیگه هشتن پین وه کههف "گه لهک ب سانا هیه بۆ تیگه هشتن" ژبو تیگه هشتنا ته مام، "تیگه هشتن" بۆ تیگه هشتنه کا نافنجی دگه ل هه بوونا هندهک ئاریشه یان ل ده من ئاخفتن، و "تیگه هشتنا بز هحه مه ت" بۆ تیگه هشینا لاواز. ئەنجام وه سا دیارد کهن کو هه می به شدار بووی کوردیا ناقه ند ب باشی و ره وانی دزانن. هه ره وه سا که سانی ب زارافین کوردیا ناقه ندی د ئاخفن تیگه هشتنه کا هه ری باش هه یه بۆ زارافین کوردیا باکووری و کوردیا باشووری.

**”هندهک کهس هه نه پشتگیریا بیروکهیا
گهورینا ئەلفوبییا کوردیا ناقه راست
بۆ ئەلفوبییا لاتینی دکهن“**

لیکتیگه هشتن پین هه قبه ش دناقبه را کوردیا باکووری دگه ل کوردیا باشووری، کوردیا ناقه ندی و گورانی دا هه نه. کوردیا باکووری و باشووری لیکتیگه هشتن پین وان پین هه قبه ش دگه ل گورانی د لاوازن. من نیگار هک ژبو تیگه هشتن و زانینا لیکتیگه هشتن پین وه کههف دناقبه را زارافین کوردیدا دروستکریه. ته ماشه ی نه خشه یی ژماره ۴ بکه.

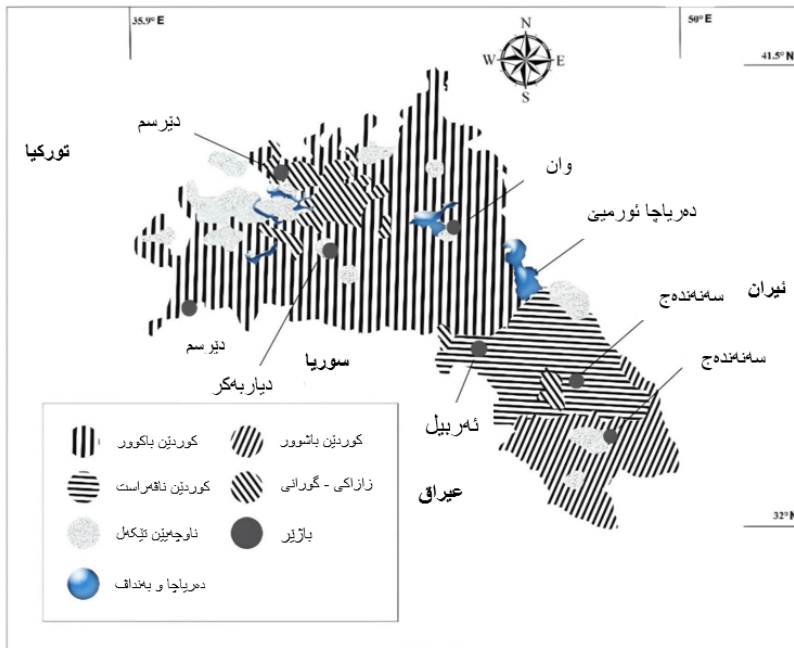

شېۋى 4: لېكتېگه هشتنېن هه قبه ش دناڧ ئاخفتنكه رېن زاراڧېن زمانې كوردى دال زانكۆيا كۆيه.

گه له ك هوكار هه نه ژبو هاندانا ئاخفتنكه رېن زاراڧېن دېتر بو فېربوونا زاراڧېن كورديا ناڧه نده. تايبهت د چارچووڧه يېن سىياسى، ميدىايى، په روه رده يى و ئابوورى دا. ده مان ده مدا چ هوكار مه نېن بو هاندانا ئاخفتنكه رېن زاراڧېن ناڧه ندى كو زاراڧېن كوردى يېن دېتر فېربېن. ده رنه نجام ل باژېرېن دېتر ده ينه گه رېن وهكى باژېرې هه له بچه يان سه نه نده ج و ئه ڧه ژبو وى ئه گه رى دزڧرېت كو ئاخفتنكه رېن زاراڧېن هه ورامى و ئاخفتنكه رېن زاراڧېن كورديا ناڧه ندى ل هه مان باژېر دېن. ئه و ئاخفتنكه رېن زاراڧېن هه ورامى يېن كول كويه دېن نه چارن خو فېرى كورديا ناڧه ندى بكه ن، د ده مكي دا ئاخفتنكه رېن كورديا ناڧه ندى نه ده مان ره وشدا نه. په يوه ندىا كورديا باكوورى و

کوردیا باشووری هه‌مان تشته. په‌یوه‌ندیه‌کا لاواز دناقبه‌را کوردیا باکووری و کوردیا باشووری هه‌یه، به‌ئێ پا هه‌ردووکان په‌یوه‌ندیه‌کا به‌یژ دگه‌ل کوردیا نافه‌ندی هه‌یه. هوکارپن جوگرافی و سیاسی رۆله‌کی سه‌ره‌کی دبینن دئی بابه‌تیدا. دناقبه‌را دهۆک و خانه‌قین ٤٠٠ کیلومه‌تره‌نه و زاراڤین وان هه‌قزمانن و هه‌ردوو باژیران سنووره‌کی درێژ و راوسته‌وخۆ دگه‌ل کوردیا نافه‌ندی هه‌یه (نه‌خشه‌یا گووگی ٢٠١٩). ژبه‌رڤی چه‌ندی هه‌بوون و به‌رده‌وامییا زاراڤان لیکنیگه‌هشتنن وه‌که‌ه‌ف به‌ره‌ف زنده‌تر بریه دناقبه‌را کوردیا نافه‌ند و زاراڤین دیتەر دا (خالد، ٢٠١٥: ٣٦). به‌روفاژی ئی چه‌ندی جوگرافیا وه‌سا نینه‌کو به‌رده‌وامی دا‌بیت دناقبه‌را کوردیا باکووری و کوردیا باشووری، کوردیا باکووری و گورانی "هه‌ورامی" گورانی "هه‌ورامی" و کوردیا باشووری. ب پالپشتیا نه‌خشه‌ی و شروقه‌یی بۆری (ئیسنولوجی ٢٠١٩)، هایگ و پینچین (٢٠١٥)، سه‌سه‌ن پوور (١٩٩٣)، خالد (٢٠١٥)، شیخ ئەلئیسلامی (٢٠١٥)، حه‌مه‌ خورشید (٢٠٠٨) و هه‌بوونا قالا‌هی و کیم و کاسیان من نه‌خشه‌یه‌ک کیشایه‌کو نه‌خشه‌یی زاراڤین زمانن کوردی ل کوردستانن دیارده‌که‌تن. زمانن کوردی لده‌رڤه‌ی کوردستانن ژێ ده‌پته‌ بکارئینان تایبه‌تی ل خوراسان، نافه‌ندا ئەناتولیا، ئوردن، هنده‌ک وه‌لاتین به‌ری یین ئیکه‌تیا سوڤیه‌ت، ئسرائیل و دیاسپۆرا. بۆ پتر زانیاریان ته‌مه‌شه‌ی نه‌خشه‌ی بکه‌.

نه‌خشه‌: دابه‌شبوونا زاراڤین زمانن کوردی ل کوردستانن.

ئه‌نجامیڤن مه‌ یڤن تیگه‌هشتین وه‌که‌ه‌ف د زاراڤن کوردیدا ل هه‌مبه‌ر فه‌کۆلینین به‌ری نوکه‌ ناسته‌کێ بلندتر نیشانده‌ن. هه‌ده‌ک ژ وان فه‌کۆلینان ناسته‌کێ نزم یڤن تیگه‌هشتن دناقه‌ه‌را باکووری و کوردیا ناهه‌ند دا پێشانده‌ن (هایگ و ئوپنجین ٢٠١٥: ٢٤٧) به‌لێ پا د فه‌کۆلینا مه‌دا ناسته‌کێ ناڤنجی پێشانده‌ت. گه‌له‌ک ئه‌گه‌ر هه‌نه‌ ژبو هه‌بوونا جیوازیڤ؛ پشکدارین راپرسیا مه‌ قوتابیڤن زانکۆیڤ بوون و ل ده‌فه‌رین جودا جودا هه‌ڤال هه‌بوون. وان په‌روه‌ده‌ ب کوردی وه‌رگرتیه‌ ل باخچه‌ی هه‌تا زانکۆیڤ. هه‌روه‌سا میدیا و شوشیال میدیا رۆله‌کێ گه‌له‌ک گرنه‌گ دبین ل کوردستانا عیراق. ل ده‌فه‌رین دیتر یڤن کوردستانێ میدیا یڤن رۆله‌کێ کیمتر هه‌یه‌ و میدیا یڤن نه‌کوردی رۆله‌کێ باش دبین شینا یڤن کوردی وه‌کی کوردین لناف وه‌لاتی تورکیا (ئوپنجین، ٢٠١١: ١٤٦). ئه‌نجامی مه‌ گه‌ورینه‌کا ئه‌رینی بخۆڤه‌گرت و یا پیدڤیه کار لسه‌ر به‌یته‌ کرن ژبو زنده‌کرنا هه‌بوونا په‌یوه‌ندیان ل ناف نقشین گه‌نج، ئه‌وین کو ب زافانین کوردی یڤن جودا جودا د ئاخڤن .

٣. ئه‌لفاییتکین زمانی کوردی

لده‌می ئه‌ م لسه‌ر زمان و په‌روه‌ده‌ یڤن د ئاخڤین، ئیکه‌م تشت ئه‌لفاییتک به‌رچاڤ ده‌یته‌ وه‌رگرتن چونکی ئه‌م ئه‌لفاییتا ب کاردنین ژبو نڤیسینا زمانان. ئه‌لفاییتک نه‌ زمانه‌، به‌لکو ئه‌و ریکه‌یه‌ یا کو زمان یڤن ده‌یته‌ نڤیسین (ساوسور، ١٩٩٨). ل دویتڤ شیوازی ساوسوری، ئه‌م دئ ره‌وشا کوردان ب ئی شیوه‌ی شوڤه‌که‌ین: کوردین ل عیراق و ئیرانی زمانن عه‌ره‌بی و فارسی ب ساناه‌ی ڤیردین، به‌لێ پا هه‌مان زمان ژبو کوردین تورکیا یا ب زه‌حه‌مه‌ته‌. ئه‌فه‌ ژبه‌ر وی چه‌ندییه‌ کو رنڤیسا فان وه‌لاتان وه‌کی ئیک نینه‌.

هه‌تا نوکه‌ کوردیڤ ئه‌لفویڤ ئیکگرتی نینه‌. کارنگه‌ریه‌کا ئالۆز له‌ سه‌ر کوردی هه‌بوویه و بو کیشه‌یه‌کی ئالۆز، هه‌روه‌سا چاره‌سه‌رکرنا وی یا بزه‌حه‌مه‌ته‌. هه‌بوونا ئه‌لفویته‌کا جیوازی و جیوازیه‌کا مه‌زن د ناقه‌ه‌را زاراڤن کوردیا باکوور و کوردیا ناڤه‌راست دبیته‌ ئه‌گه‌رئ کیمبوونا تیگه‌هشتن (هایگ و ئوپنجین، ٢٠١٥: ٢٤٧). د نوکه‌ دا کوردان سڤ ئه‌لفویڤین جورا‌ه‌جور هه‌نه‌: ئیک، ئه‌لفویڤیا عه‌ره‌بی یا کو ده‌ستکاری تیدا هاتیه‌ کرن، کو بشیوه‌کێ به‌رفه‌ه‌ ژلایڤ کوردین ئیرانی و عیراقی فه‌ ده‌یته‌ بکارئینان. ئه‌ف ئه‌لفویڤیه‌ پتر بو نڤیسینا کوردیا ناڤه‌راست (ناڤه‌ندی)، کوردیا باشوور، و هه‌ورامی. هه‌روه‌سا زاراڤی کوردیا باکوور-بادینی له‌ پارێزگه‌ها ده‌ۆکی ده‌یته‌ بکارئینان. ئه‌ف ئه‌لفویڤیه‌ زنده‌تر یا هاتیه‌ پێشقه‌برن و گه‌له‌ک په‌رتووک یڤن هاتینه‌ نڤیسین. د دیرۆکی

دا شاعیرین کلاسیک یین کورد جوړهک ژ ئه لفوئیپین وه کهه ف بکارئینان. بۆ نمونه: مه لاین جزیری، نالی، مه ستورای ئه رده لانی وهند. میژوویا شیخوئیسلامی فه دگه رته فه بۆ سه ده یا (چه رخ) پازدئ، د ده مه کی دال سه ده ی بۆری دا، ل دویش ده نگه کوردی، ده ستکاری تیدا کره (شیخوئیسلامی، ۲۰۱۵: ۳۶).

دو، ئه لفوئیپیا لاتینی کو ب شیوه کئ به رفه ره ژلای کوردین تورکیا و کوردین سووریا فه ده یته بکارئینان. دگه ل سه ره لدانا کۆمارا تورکیا و شکه ستنا کوردان بۆ بنیاتدانا دهوله تا خو، زمانئ کوردی هاته فه ده غه کرن ژلای تورکا فه، کو مالاک بوو ژبو زاراقین کوردیا باکوور و زازاکی. ده سه ته لاتدارین تورکیا ب توندی دژی ئه لفوئیپیا عه ره بی و زمانئ کوردی بوون، له وما کورد نه چاربوون دگه ل ره وشا نوی دا خو بگونجین. جه لاده ت عه لی به درخان د گۆفارا هه وار دال ساللا ۱۹۳۲ (جه واری، ۱۹۹۸). بیئشنیارا بنه مایئ ئه لفوئیپ یا لاتینا کوردی کره. ئه لفوئیپ یا لاتینی یا کوردی گه له کا گرنه بوو ژبو کوردان ل تورکیا، ژبه رکو ئه و ئه لفوئیپیه یا وه کهه ف بوو دگه ل ئه لفوئیپ یا تورکی. بۆ هندئ دا هاریکاریا قوتابیی کورد بکه ت ب زمانئ کوردی بنقیسن ب وئ ئه لفوئیپ یا هه فشیوه یا کو ل قوتابخانان فیردین. سه ره رای هندئ ئه لفوئیپیه گه له ک وه کهه فی هه یه دگه ل ئه لفوئیپیا تورکی، به لئ ده سه ته لاتدارین تورکیا دژی ئه لفوئیپیا کوردیا لاتینی بوون و هه رسئ پیتین 'Q, X, W' بۆ ده هان سالان هاتنه فه ده غه کرن. ئه فه ژبه رهندئ بۆ کو ئه و پیته د لاتینیا تورکی دا به رده ست نین (ئاسلان، ۲۰۰۹: ۱۴).

“چ کۆمه لگه ه داخازا فیئرکرنئ ب زاراقئ گوند، قهزا یان باژیرئ خو ناکهن”

سئ، ئه لفوئیپیا سیریلیک (شیخوئیسلامی، ۲۰۱۵). ئه لفوئیپیا سیریلیک ئه لفه بییه ک زمانئ رۆسیه؛ کو ژلای کوردین سوقیه ت به رئ فه هاتیه بکارئینان. به لئ ئه و کوردین رۆسیا کو ب کوردیا باکوور دناخفتن دقان دووماهییک دا گوهوری بۆ ئه لفوئیپیا لاتینی. بشیوه کئ گشتی کوردین عیراق و ئیرانی زیده تر دنئاماده نه ئه لفوئیپیا لاتینی وه برگرن، چونکی ئه لفوئیپیا لاتینی د میدیا و ژبانا رۆژانه و نفیسیئ دا بکارده یئ و خو فیردکن. هه روسا هنده ک که س هه نه پشتگێریا بیروکه یا گهورینا ئه لفوئیپیا کوردیا نافه راست بۆ ئه لفوئیپیا لاتینی دکن (شیخوولیسلامی، ۲۰۱۵: ۳۶-۳۷). د ده مه کی دا چ ئیراده یه کا ب فی شیوه ی دناف کوردین تورکیا دا نینه. چه ند کوردین کیم ل تورکیا یین هه یین کو ئه لفوئیپیا عه ره بیا ده ستکاری کرئ دزان. تشتئ سه رنجراکیش دفیرئ دا بکارئینانا

ئه‌لفوئییای لاتینی یه‌ ل کوردستانا سووریا (رۆژئاڤا). دنوکه‌ دا ئه‌و تاکه‌ پشکه‌ (پارچه‌یه‌) ژ کوردستانێ کو ئه‌لفوئیییه‌ کا جیواز دگه‌ل ده‌وله‌تا نافه‌ندی یا خو دا هه‌یه‌.

ئه‌نجام

پشتی شروقه‌ کرنا ئه‌ده‌بیات و به‌لافکرنا راپرسی (پرسیارنامه‌) دناڤ قوتابییێ زانکۆیا کۆیه‌ دا، لگوری ئه‌نجامین فه‌لیکۆلینی: زمانێ کوردی زمانه‌کێ هند-ئه‌وروپی یه‌ و گه‌له‌ک وه‌که‌به‌ ئی هه‌یه‌ دگه‌ل زمانییێ دی یێ هند-ئه‌وروپی، ب تایبه‌تی فارسی یێ. زمانێ کوردی چارزاراڤین سه‌ره‌کی هه‌نه‌؛ کوردیا باکوور 'کرمانجی'، کوردیا نافه‌راست "سوورانی"، کوردیا باشوور، و زازاکی-گورانی. تیگه‌هه‌شتنا وه‌که‌به‌ دناڤه‌را زاراڤین کوردی دا ده‌قی دا ده‌یته‌ گه‌ورین. دگه‌ل هندئێ ژێ دا چ زاراڤان ژ زمانێ کوردی دیر ناکه‌ت. ئاماژه‌ دان ب زاراڤین کوردی ب تنێ بریاره‌کا زمانناسی نینه‌، به‌لکو ب کۆمه‌لگه‌هێ کوردی فه‌گریدا یه‌ و ئه‌و تاکه‌که‌ سیێ باوه‌ری ب کورد بوونا خو هه‌ی. هه‌روه‌سا هنده‌ک نمونه‌ییێ دی ژ ئی جوړی د سه‌رانسه‌ری جیهاندا هه‌نه‌، کو د فه‌کۆلینی دا ده‌رکه‌فتیه‌.

ژبو پاراستنا زمانێ کوردی، پیتقیه‌ هه‌می زاراڤ بمین. دگه‌ل هندئێ ژێ دا کوردان پیتقی ب زمانه‌کێ هه‌فیشک هه‌یه‌ داکو ب روونی د ئیکودوو بگه‌هن، هه‌روه‌کی هه‌می زمانییێ دی یێن ستانده‌رد. پلانه‌کا زمانناسی یا پیدقیه‌ ژبو ئه‌نجامدانا ئی چه‌ندی. ئه‌فجرا رۆلێ هه‌ردو ده‌سته‌لانێن حکومه‌تا هه‌رئما کوردستانێ و کوردستانا رۆژئاڤا کلیلا ئی بابه‌تی یه‌. هه‌روه‌سا کارنگه‌ری لسه‌ر دو پشکین دی یێن سته‌ملیکری یێن کوردستانا ئیران و تورکیا هه‌یه‌. پیدقیه‌ چاره‌سه‌ریه‌کا بنه‌رته‌تی بو ئیکگرتنا ئه‌لفوئییای ده‌ستپیکه‌ت و ده‌فه‌رین به‌رده‌وام یێن زاراڤان دقیته‌ (ته‌که‌ز) لسه‌ر بیت بو ستانده‌رکرنا زمانی. پیدقیه‌ پلاندانه‌ر لیدیڤ ده‌فه‌رین هه‌فیشک بگه‌رن، نه‌ زنده‌کرنا جیوازیان.

زانکۆیا کۆیه‌، نمونه‌کا باشه‌. ئه‌ف فه‌کۆلینه‌ ئاماژه‌ ب وئ چه‌ندی دده‌ت کو ئه‌گه‌ر زاراڤین کوردی تیکه‌لی ئیک بن، تیگه‌هه‌شتن دی پتر ئی هیت. بقی شیوه‌ی هه‌ر که‌سه‌ک دشیته‌ ب زاراڤ خو باخقیته‌ و هه‌روه‌سا دیپتر ژێ بگه‌هیت. بو هندئێ داکو زمان ریکا خو یا په‌سه‌ندکری بگریته‌.

سه‌باره‌ت فیترکرنێ د زاراڤین کوردی دا، راستیه‌کا زانستی یا هه‌ی؛ فیپوون ب زمانی دایکێ مافه‌کێ مروقییه‌، کوردان داخازا هندئێ کریه‌. به‌ئێ پا فیترکرن ب زاراڤ و زاراڤین لاوه‌کی نه‌ مافه‌که‌ ژ مافین مروقی. چ کۆمه‌لگه‌ه‌ داخازا فیترکرن ب زاراڤ گوند، قه‌زا یان باژیری خو ناکه‌ن.

پلاندانانا زمانى ل دهرقهى نشىمانى كهيسا زاراقى كورمانجى / كوردى

پ.د. سالج ناكين
و: نارين بهروارى

* ئەكادىمىسنەكى بناقودەنگى جيهانيه، بسپۆرى زمانقانييه
و گرنگى ب زمانى كوردى و زمانقانيا جفاكى و شروفهكاريا
گۆنارى ددهت. هه لگرى باوه رنامهيا دكنۆراييه ب زمانقانيي ل
زانكۆيا رۆين و نوكه جيگرى ريفه بهرى ناهندا فهكۆلينين ديليسه
ل فهرهنسا. دههان فهكۆلين ل سهر زمانى كوردى ئەنجامداينه.

كورتى: دقى بهرگى دا، ئەم دى ل دور كهيسه كا تايبهت يا پلاندانانا زمانى گه پين، ل
دهرقهى نشىمانى ب رىكا چالاكيين لژنهين ژبو پيشانه كرنا زاراقى كورمانجى/كوردى كو
دهيته بكارئينان ژلايى پترىا كودين ل توركيا و سووريا و پشه كا كوردين كول ئيراني
و عيراقى دژين. سه رهراى وى جفاكى مه زنى بزمانى كوردى دئاخفن، كورمانجى ب
شپوهيه كى فهرمى نه هاتيه نياسين و فيربوونا فهرمى ژى ب فى زاراقى نه هاتيه داينكرن،
ل وان وه لاتين كوزمانى كوردى دهيته بكارئينان. نه بوونا نياسينا فهرمى و نه وه كه فيا
ئيكريزيى د كورمانجى دا، بوو ئەگەر كو فهكۆلان دكهت ژ بو ستانداردكرن و نو بكرنا
دهرقهى نشىمانى بژين، لژنهين پيكبين ل سالا ۱۹۸۷ئ. دو جارن د سالى دا كۆم
دبن، ل باژيره كى ئه وروپى. ئەف لژنهيه پيكۆلان دكهت ژ بو ستانداردكرن و نو بكرنا
زاراقى كورمانجى، بى پشتبهستن ب حكومهتن. ئەم چالاكيين فى لژنهين تاقيدكهين
ژ روپى فهكۆلينا وى د بوارايى سياسهت و پلاندانانا زمانى. ئەف چالاكيه دى هينه
هه لسه نگاندن ب سى جوړين پلان دانانا زمانى.

۱- مودىلا كلاسيكى يا پلان دانانا زمانى يا هاوگن (۱۹۸۳) (۱۹۹۱)

۲- چارچووقى هه فگرتنا پلاندانانا زمانى يا هورن بىرگى (۱۹۸۳)

نارمانجىن پلاندانانا زمانى يا ناهير (۲۰۰۰)

پشكداريكرنا مه سه رنجى د ئىخيته سه ر دو ئاليين فان چالاكيان: پلانا كورپيوس و
به لافكرنا ئەنجامان ل دهرقهى وه لاتى.

ئەم ل دویف چالاکیین کۆمکرنا پەیفان و دروستکرنا پەیفین نوی دگەرین، د بوارین زانستی یین جوراوجۆر دا، هەر وهسا کاریگەر یا فان چالاکیان ل سەر گەشەکرنا کورمانجی.

پەیفین گرنگ: کوردی، پلاندانانا زمانی، دەرڤه‌ی نشتیمانی، ستانداردکرن.

١- پێشەکی

ئارمانجا ئی بەرگی ئەوه: کو کەیسە کا تایبەت یا پلاندانانا زمانی ل دەرڤه‌ی وه‌لاتی هەیتە دیارکرن، ب ریا چالاکییین لژنە یا ستانداردکرن زاراف کوردی/کورمانجی. کو دەیتە بکارئینان ژ لاین پتیا کوردین ل تورکیا، سووریا، و پشکە کا کوردین ل ئیرانی و عیراق دژین. سەرەرای وی جفاکئ مەزنی ناخفتنکەران، کورمانجی ب شیوه‌یه‌کئ فەرمی نەهاتیه نیاسین و فیروونا فەرمی ژ ی ب ئی زارافی نەهاتیه دا بینکرن، ل وان وه‌لاتین کو دەیتە بکارئینان. نەبوونا نیاسینا فەرمی و نەوه‌کەه‌فیا ئیکرێزی د کورمانجی دا، بو ئەگەر کو فه‌کۆلەر و ره‌وشە‌نیرین زمانی کوردی ل دەرڤه‌ی نشتیمانی بژین، لژنە ی پیکبین، ل سالا ١٩٨٧. دو جارن د سالی دا کۆم دبن ل باژێره‌کئ ئەوروی. ئەف لژنە پیکۆلان دکەت ژ بو ستانداردکرن و نوکرن زاراف کورمانجی، بی پشته‌ستن ب حکومه‌تی. ل دەمه‌کی دا، کوچکرن پتیا جارن ده‌لیقه‌یان د به‌خشیت کو فه‌کۆلینن دو زماننای بکەن. به‌لافکرن یان ژده‌ستدانا زمانان ل ناف نەوه‌ی کوچبه‌ران دا، چالاکیین ئی لژنە ی نیشادده‌ت کو کوچکرن ژی دشت هاریکاریا به‌رده‌وامبوونا ئی زمانی بکەت. د کەیسە کورمانجی دا چالاکییین لژنە ی گرنگی دده‌نه جیگەرکرن فەرهنگی، دروستکرنا کەلتوری خواندن ب کوردی، دانانا کودئ نقیسی، ستانداردکرن ریکخستنا نقیسی و رژمانی. ئەز د خازم چالاکیین ئی لژنە ی تاقی بکەم ل ژیر فه‌کۆلینن ژ روی سیاست و پلاندانانا زمانی. به‌شداریا مه‌ دی سەرنجی ئیخیتە سەر دو لایه‌نن فان چالاکیان. پلانا کورپیوس و به‌لافکرن ئەنجامان ل دەرڤه‌ی نشتیمانی. ئەز دی ل دور چالاکیین کۆمکرنا پەیفان و دروستکرنا پەیفین نوی گەرم د بوارین زانستی یین جودادا هەر وهسا کاریگەر یا فان چالاکیان ل سەر پێگەهشتنا کورمانجی.

٢- شیوازی فه‌کۆلیتی

ئەز دی ل دور چالاکیین کۆمکرنا پەیفان و دروستکرنا پەیفین نوی گەرم د بوارین زانستی یین جودادا هەر وهسا کاریگەر یا فان چالاکیان ل سەر پێگەهشتنا کورمانجی به‌لگه‌نامه و چالاکیین ئی کۆمیتە ی چارچووه‌کئ بالکیش دده‌ته مه‌، هەرچه‌نده

ل ده‌ستپێکی ئەم د خازین هندهک داتایان بدهین کو په‌یوه‌ندی ب زمانێ کوردی وبارودوخ وئ یێ جفاکی فه‌هه‌یه‌ ل چوار وه‌لاتین کو زمانێ کوردی ل ده‌یته‌ بکارئینان.

٢.١ جفاک و زمانێ کوردی

د نوکه‌دا، زمانێ کوردی ده‌یته‌ ناخفتن ژلای ئێزیکێ ٣٥ ملیۆن که‌سان کو دابه‌شکرینه‌ ل چوار وه‌لاتان (عیراق، ئیران، سووریا، تورکیا) ژبلی کوردین ل ده‌رفه‌ی وه‌لاتی دژین کو دکه‌ته‌ ٩٠٠،٠٠٠ کورد کول نه‌ووروپا دژین کو ژ مالباتا زمانین هندو نه‌ووروپینه‌، کوردی به‌شه‌که‌ ژ گروپێ ئیرانی یێ ئی خێزانێ، کو چه‌نده‌ها زمانین هه‌فچه‌رخ کۆم دکه‌ت، وه‌کی؛ ووسپتی، ئیرانی، بالوچی، تاجیکی....هتد

”سازیا کوردی ریکخراوه‌کا ره‌وشه‌نبیرییه‌، هونه‌رمه‌ند و ره‌وشه‌نبیریێ کورد بخۆفه‌دگریت“

ژبه‌ر نه‌بوونا سازین نه‌ته‌وه‌ی، زمانێ کوردی ل سه‌ر پیکهاته‌کا پر زارافه‌ی گه‌شه‌کر کو ژ گه‌له‌ک زاراقان پیکه‌ده‌یت، وه‌کی؛ کورمانجی، سوورانی، گورانی، دیمیلی. ده‌فه‌را ناخفتنا کورمانجی د که‌فیته‌ رۆژه‌لات و باشوورێ رۆژه‌لاتا هه‌رئیمین تورکیا هه‌روه‌سا به‌شی باکوورێ عیراق و سووریا و باکوورێ رۆژئاقای ئیران. ده‌فه‌رین جودا جودا یێن ب کورمانجی د ناخفن به‌لاقبوینه‌ ل نافه‌ندا نه‌نادولێ و کۆمارین به‌رئ یێن ئیکه‌تیا سوقیه‌ت و نه‌و ده‌فه‌رین کو ب سوورانی د ناخفن، باکوورێ عیراق و رۆژه‌لاتا ئیرانی بخۆفه‌دگریت. کوردین کو ب دیمیلی د ناخفن ل پشکارا رۆژئاقای خۆجه‌پێ کورد ل تورکیا د ئاکنجینه‌ و خه‌لکی کو ب گورانی د ناخفن، د که‌فنه‌ باشوورێ کوردستانا عیراق. هه‌ردو زاراقین کورمانجی و سوورانی ژ ئێزیک پیکه‌ه‌ د گریداینه‌. ب رێژا ٧٠ ژ سه‌دی یا کوردان ب زاراق کورمانجی د ناخفن، کو ژ زاراقین دی که‌فنتر دیاردکه‌ت ژ لای ده‌نگ و پیکه‌اتا مۆرفۆلۆجی. کورمانجی و سوورانی، دو زاراقن کو پترین تابه‌تمه‌ندیێن زمانی یێن وه‌که‌ه‌ف هه‌نه‌. تابه‌تمه‌ندیێن مۆرفۆلۆجی یێن کو وان ژیکجودا دکه‌ت، جوداهیا (بکه‌ردیار و نه‌دیار) و بۆ ره‌گه‌زی د ناف و جه‌نفاقاندا و هه‌روه‌سا شیوازی بکارئینانا بکه‌ری یا کارین تمام، ب به‌رچاف وه‌رگرتنا رابردوی ل سالا (١٩٧٦-٢٠٠٦).

دبیت زمانێ کوردی تاکه‌ زمان بیت کو ده‌ه‌مان ده‌مدا ده‌یته‌ نفیسان ب سئ ئه‌لفویبێن جودا. ل ده‌ستپێکی ده‌هاته‌ نفیسین ب ئه‌لفویبێن عه‌ره‌بی یێن پیچه‌ک گوهارتی ب تابه‌تی ب زنده‌کرنا نیشانین دیارکه‌ر. زمانێ کوردی نه‌چاربوو خۆ دگه‌ل ئه‌لفویبێن وه‌لاتین دی ب گونجینیت ل ده‌مه‌کی کو دانپیدان پ نه‌ده‌هاته‌ کرن. زمانێ کوردی ده‌یته‌

نقیسین ب ئەلفوئییڤین عەرەبی ل عیراقي و ئیران، و ب ئەلفوئییڤین سیریلیکی ل کۆمارا بەری یا ئیکەتیا سوڤیەت.

نەخشە ی ١. نەخشئ خوجەیا کورد (Encyclopedia Britannica))

٢.٢ رهوشا زمانن کوردی یا جفاکی:

رهوشا زمانجفاکیا کوردی ب گشتی ئاخفتن، رهوشا سیاسیا کوردی ل عیراقي ناراسته دکەت. زمانین کوردی و عربی دوو زمانین عیراقي یین فەرمی نە، ژ وی دەمی کو دەستوور هاتیه جیبەجیڤکرن ل ئوکتوبەرە ساڵا ٢٠٠٥، کوردی ز مانن فەرمی یی هەرئما کوردستانئ یه، زمانئ پەروردهی و بازرگانی و کارگیری یه (هرووری ٢٠٠٥). ئیران و سووریا دو وهلاتن کو زمانئ کوردی لئ چ بارین سیاسی و دەستووری نین، نە ل قوتابخانین گشتی و نەژی ل یین تاییهت دەیتە فیڤکرن (حەسەن پور ١٩٩٢).

هەرچەندە، نقیسین و بکارئینانا زارەکی یا زمانئ کوردی هاتە قەبیلکرن د بەلاڤکرن دەقین نقیسینی دا یین نەسیاسی. ب مخابنیشە! ل تورکیا گفاشتنە کا سیاسی یا دژوار ل سەر زمانئ کوردی هەبوو، هەم ژ لایئ ئاخفتن و نقیسینی و هەم ژ لایئ فیڤکرن ب زمانئ کوردی و چاپکرن با بەتین خواندنئ. یا نەگونجای نینە کو بەحسئ کەسا زمانەکی بکە ی کو بویه قوربانی پیڤکولین خو یین نەمانا زمانئ (کالفیت ١٩٧٤). دبیت پەیا ما توند یا دەستەلاتین تورکیا بویه رەکا ئیکانە بیت ل جەهانئ ب شیۆه یە کئ تاییهت دەرپارە ی فەرمیکرنا زمانیکومە لگە هئ (سکوتناب-کانگاس و بوکاک ١٩٩٤).

لایە نین سیاسی، یاسایی، دارایی و واتایی زمان و جفاکی هاتنە بکارئینان دا کو زمانئ کوردی دویریکەن ژ ئاستئ جفاکی و رهوشە نیری کو پیئتشی بو ب شیۆه کئ یاسای پیشکەفتبا و قەدەغە بکەن ل جەهین گشتی و تاییهت یین دانوستاندن لئ دەیتە کرن، و ب ئی شیۆه ی نە هیلانا گە شەسە ندنا زمانئ یا ناڤخوی و دەرەکی.

ل دەستپیکا سالی ٢٠٠٠، د قوناغا گە هشتنا ئیکەتیا ئەوروپیدا، تورکیا سیاسیەتا سەختا بو سەر زمانئ کوردی نە هیلا، قەدەغە یا زمانئ کوردی راکر، ریک ب فیڤکرن تاییهت یا زمانئ کوردی دا ل ساڵا ٢٠٠٤، و کە نالە کئ تەلە فزیونی یئ گشتی ب ناڤ TRT دامەزراند ل ساڵا ٢٠٠٩ ب وهشاننا کوردی. وهکی مە دایە دیارکرن، ئەزمونا فیڤکرن تاییهت یا زمانئ کوردی نە یا سەرکەفتی بوو، ژ بەرکو خەلک رازی نە بوو کو پارە ی بدن دا کو فیڤی زمانئ خو یین دایکئ بن. هەمی سەنتەران دەرگە هین خو گرتن ل هە یقا ٩ یا ساڵا ٢٠٠٥ (ئاکین).

زیدەباری هندی، ئەگەر کە نالیئ تەلە فزیونی پیڤنگاڤه کا دی بیت ژ بو پیشڤه برنئ، نە فجا دیار بیت کو هەبونا چەندەها کە نالیئ تەلە فزیونی ب وهشاننا کوردی گرنکیا

قەدەغەیا زمانی کوردی نەهیللا، بەلێ هێشتا حکومەتا تورکیا رەت دکتە کو پەرودەدا زمانی کوردی ل قوتابخانین گشتی بەیتە دان.

۲.۳ چارچوو قەیین تیۆری

نەز پێشنیاری دکتەم کو چالاکییێ ئێ لێژنەیین بەینە تاقیکرن ل گورەهی قەقۆلینین سیاسەت و پلاندانانا زمانی. هەر وەک ئەم دینین، لێژنەیین ژمارەکا زورا نارمانجان هەیه و گەلەکا چالاکیان برێقەدبەن داکو نارمانجان ب دەستقەبیین. تێبینیهکا ئاسای ل سەر چالاکیان کو دوو نارمانجین سەرەکی و تمامکەر دیاردکتە، ئەوژی، ستانداردکرنا زمانی و قەژاندنا وی. ئەف نارمانجە پەیوەندیارن ب بێردوزین پلاندانان و سیاسەتا زمانی. بۆ نموونە؛ نموونا کلاسیکی یا هاوگین یا پلاندانانا زمانی کو ژ چوار قوناغا پێکدەهیت ئەوژی؛ هەلپژارتنا زمانی (کو سەرنجی دئێخیتە سەر پێشکەفتنا سیاسەتا زمانی)، کودکرن یان رێکخستن (سەرنجی دئێخیتە سەر پێشکەفتنا سیستەمی زمانقانا فەرمی و بنجینەیین ئەدەبی)، درێژەپێداب (سەرنجی دئێخیتە سەر پێشکەفتنا کرداری یا بەرەدەوام ل سەر زمانی)، جێبەجێکرنا (نارمانجا وی بجهئینانا سیاسەتیە و راهێنانین پەیشان کو پشتەقانا سیاسەتەکا نوی بکتە (کەندال ۲۰۰۰-۲۰۰۴).

”زمانی رۆلەکی گرنگ د ئافاکرنا نەتەوهیی دا هەیه. بەلێ د چارچوو قەیین رەوهندیدا د بیتە نامرازەک ژبو پشتهقانیی“

چارچوویی ئێکگرتی بێ پلاندانانا زمانی بێ هورنبیرگەری ۳ جوړین پلاندانانا زمانی بخۆقەدگرت، جوړەکی نوی دەر دئێخیت، ئەوژی پلانا وەرگرتن (دەربارە بکارئینانا زمانی) پلانا کورپیوس (دەربارە سیستەمی واتای) پلانا وەرگرتن (دەربارە بکارهینەرین زمانی)، بۆ پشکا وی، بالدوویی مودێلا هورنبیرگری دوبارەکر کو ب تایبەت پێکدەهیت ژ جوړەکی نوی، ئاماژی ددەتە بەیانی زمانی و پلانا وێنەیین زمانی (۲۰۰۵).

پلانا دەرکرن (دەربارە جشکی) پلانا کورپیوس (دەربارە زمانی) پلانا وێنەکرنا و بەیانی (دەربارە وێنەیی). ل دوماهی موشی ناھەر ل سال ۲۰۰۰ یازدە پلانیان زمانی دیارکرنا، ئەوژی، پاککرنا زمانی، زیندوکرنا زمانی، چاککرنا زمانی، ستانداردکرنا زمانی، بەلێفکرنا زمانی، نوژەنکرنا فەرھەنگی، ئێکیبونا دەستەواژەیان، ئاسانکرنا شیوازی، پەیوەندی دناقبەرا زماناندا، پاراستنا زمانی، ستانداردکرنا کودی هاریکار، ئەف دەستپێشخەریین جودا بێن دروستکرنا پلانسازیا زمانی، و نارمانج و کردارین سیاسەتا زمانی، ئێکگرتنەکا

بهیژ دیاردکته. جوداهیښ سهره‌کی گړن‌داینه ب وی ئاویښ کو نه و هاتینه دابه‌شکر بؤ جوړین جودا. ژبو څه کولینا خویا ل دور چالاکیښ کومسیونا کورمانجی، نه‌زدی مودیښ ناهر بکارئینم، ژبه‌رکونه څه مودیښ څه کولیني وه‌دکته کو پتریا نارمانج و چالاکیښ لژنه‌یښ به چاف بهینه‌وه‌رگرتن.

مفایښ سهره‌کی یښ څه مودیښ به‌رچافوه‌رگرتن چالاکیښ پلاندانانا زمانیه کو بنه‌مایښ وان نارمانجایه کو د پرؤسیسا پلاندانانا زمانیدا پشکدارن. هه‌رچه‌نده شیواژین دیتر پیڅده‌یښ ژسازي و ریڅخراوین نه‌ته‌وه‌ی و فه‌رمی. وه‌کی نه‌م دینین، لیژنه نه‌شیت پشته‌ستښ لسهر څه پشته‌فانیښ بکته. و ل دووماهیښ، پلاندانانا زمانی د په‌روه‌دی دا کو د جوړین پلاندانانا ب ده‌ستفه‌ئینانې دایه نه‌شیت ژلایښ لیژنه‌یښ څه بهیته نه‌نجامدان ژبه‌رکو دانپیدانا فه‌رمی ب وان چالاکیان نینه.

٣- لژنه‌یا ستانداردکرننا زاراڅی کورمانجی

نه‌څه لژنه هه‌څه‌یما نه‌دگه‌ل سازیا کوردی یا پارسی کول هه‌یقا ٢ یا سال ١٩٨٣ هاتیه دروست کرن. سازیا کوردی ریڅخراوه‌کا ره‌وشه‌نیریه، هونه‌رمه‌ند و ره‌وشه‌نیرین کورد بخوڅه‌دگریت ل ئاسویښ جوداجودا، هه‌روه‌سا پسپورین روژئاقای د بواری خواندنا کوردی دا. نارمانجا وان پاراستنا زانینا زمانې وان بو د چقاڅی کوردی دا، هه‌روه‌سا پاراستنا میژویا خو و که‌له‌پورئ که‌لتوری دا کو به‌شدارین د تیکه‌لبونا کوچبه‌رین کورد دگه‌ل کومه‌لگه‌ها کوردی دا بکه‌ن دا کو کورد و که‌لتورو وه‌لاتښ وان و بارودوخښ وان یښ نوکه‌ بدنه‌ نیاسین ژبو ته‌څایا گه‌لی. پشی ١٠ سالښ چالاکیان ل سهر شیواژی کومه‌له‌کا نه‌ قازانجکه‌رل دویف یاسایا سال ١٩٠١، بو دامه‌زراوه‌یه‌ک (بنگه‌ه‌ک) د به‌رژه‌وه‌ندی گشتی دا، ب بریارا سه‌روک وه‌زیرین فه‌ره‌نسی کو ئیمزال سهر کر ل ٢ نازارا سال ١٩٩٣.

لیژنه‌یښ ئیلها ما خو ژ کارئ هه‌ردو بریان جه‌لادته و کامه‌ران به‌درخان وه‌رگرت کو ده‌ست ب نوژه‌نکرنا زاراڅی کورمانجی کر ل سالښ ١٩٣٠ و ١٩٤٠ ان دا، ل ده‌مه‌کی کول سویریا و لوېنانې بون. ل وی ده‌می ل ژیر ده‌سته‌لاتا فره‌نسا (ماتراس و ریرشه‌یموس ١٩٩١)، مه‌زترین چاکسازیا بریایښ به‌درخان لاتینیکرنا نفیسانا کوردی بول سال ١٩٣٢ و به‌لاڅکرنا نه‌لفوبییا نوی ب ریڅکا گوڤارا هاوار.

٣.١ نه‌ندام و گرنګیا به‌لاقبونا وان

هه‌می نه‌ندامین لیژنه‌یښ کوردین به‌لاقبوی بون ل نه‌وروپا، دروستکرنا به‌لاقبونا زمانې کوردی ل وړئ ده‌ستپیکر ل سال ١٩٦٠. ل ده‌ستپیکي زوره‌یا وان گه‌هشتنا کوردین

تورک بۆل ئەلمانیا، وه‌لاتین بېنیلوکس، ئوسترالیا، سوئیسرا و فرهنسا وه‌ک کارکه‌رین کۆچبه‌ر دگه‌ل سیسته‌م رازیبونا حکومه‌تی ل سه‌روان. به‌ئێ رودانین سیاسی سروشتی ئێ که‌چبه‌رین گوه‌هاری. ل دوئیف شوره‌شا ئیسلام ل ئیرانی ل ساڵا ١٩٧٩، کۆده‌تایا سه‌ربازی ل هه‌یفا ٩ یا ساڵا ١٩٨٠ ل تورکیا، ململانێ یا درێژخایه‌ن و خویناوی یا ئیران و عیراقی و هه‌لمه‌تا ژنافه‌رنا کوردان (ئه‌نفال) ده‌ستپیکر ژ لاین رژێما عیراقی فه‌. شه‌پولین ئیک ل دوئیف ئیک یین کۆچبه‌رین سیاسی کورد گه‌هسته‌نه وه‌لاتین روژئاڤایا ئه‌وروپا و باکووری ئه‌مریکا. نه‌بونا سه‌رژمیره‌کا هویر و باوه‌رپیکری بو کوردین به‌لاقبوی ل ئه‌وروپا دکه‌ته خوملانیدن کو نویتین ئامار ده‌ردئێخن، نێژیکی ١.٢ ملیون کوردان ل روژئاڤایا ئه‌وروپا هه‌نه. زۆربه‌ییا ئه‌ندامان کو نوکه ١٦ که‌سن ل سوید میثانداریا به‌شه‌کی زوری ره‌وشه‌نبیرین کورد کربوو کو فشار ئیخستبوو سه‌ر ل وه‌لاتین وان و نه‌چاربون دویره‌که‌فن پشتی کۆده‌تایا سه‌ربازی ل ساڵا ١٩٨٠ ل تورکیا. ئه‌و ژ هه‌می به‌شین کوردستانینه (ئه‌ندامین کورد ل ئه‌رمه‌نیا)، ئه‌و ٢ یان ٣ یان ٤ زمانان دزانن. ل فێرێ مامۆستا هه‌نه، روژنامه‌فان و نقیسه‌ر وه‌کی ئه‌ندامی به‌ری نوکه (محمد ئوزون) و چالاکفانین زمانی ئاسته‌کی شاره‌زایی یی باش هه‌یه د کورمانجی دا، ل ناف ئه‌ندامین لیژنه‌یی هه‌نده‌ک ئه‌ندامان به‌رپرسیاریین سیاسی هه‌بون ل ناڤا به‌رخودانا کوردی ل ده‌رفه‌. ئه‌گه‌ر داخوازی ژ لاین لیژنه‌یی فه‌ هه‌با کو شاره‌زاییان به‌رده‌ست بکه‌ن، زمانفان و زانا و پسپور ل کومبونی ئاماده‌دبون. پرسیارا شه‌ریعه‌ت و ده‌سته‌ه‌لاتا نه‌خلاق یا ئه‌ندامان بێگومان ده‌هاته گه‌توگۆکر.

”زمانی روژانه یی پتیریا کوردان ژوان ژی کوردین به‌لاقبوی ل ئه‌وروپا کورمانجی بوو“

دراستیدا، چاوا ئه‌ندامین جفاکی زمانفانی یین کو ل ده‌رفه‌ دژین، پیکۆلا ده‌ست تپوه‌ردانا زمانێ خو دکهن؟

پیتقیه‌ مرۆف بیرا خو بینیته‌فه‌ کو ئه‌ندامین لیژنه‌یی نه‌هاتینه هه‌لبژارتن سه‌ر ب دامه‌زراوه‌یه‌کا دانپێدانکریه‌ یان نیشتمانی، هه‌رچه‌نده‌ سازیا کوردی ژماره‌کا زورا ره‌وشه‌نبیرین کورد بخۆفه‌دگریت. پتیریا ئه‌ندامان به‌ری به‌ینه نه‌چارکرن کو بچنه ده‌رفه‌، چالاکفانین سیاسی بوون و دبه‌شداربون د چالاکیین ناساندنا که‌لتور و زمانی کوردی. چالاکیین سیاسی ل وه‌لاتی وان یی سه‌ره‌کی هاتنه فه‌ گوه‌استن بۆ ده‌رفه‌ ژبو پاراستنا زمانی وان. له‌ورا ده‌ه‌یاما شوره‌شگێریا خویا بویدا، ئه‌ندامین لیژنه‌یی رابه‌ریا چاره‌نقیسی زمانی خو دکهن.

بیگومان زمانی رۆله‌کی گرنگ د ئافا کرنا نه‌ته‌وه‌ی دا هه‌یه. به‌ئێ د چارچووقی ره‌وه‌ندیدا د بینه نامرازه‌ک ژبو پشته‌فانیی. ئه‌گه‌ر ئه‌ندام نه‌شیان وه‌لاتی خورزگار بکه‌ن، ئه‌و دشیان پیکۆلین پاراستنا زمانی خو بکه‌ن ژنبر کرنی. ئه‌ف خو بریقه‌برنه شه‌رعیه‌ته‌کا نه‌خلاق دده‌تی. سیاسه‌تین ئیکگرتنا زمانانی و نه‌بوونا دامه‌زراوه‌یپن نشتیمانی، کاریگه‌ریی دکه‌ته شه‌رعیه‌تی بو هه‌ر که‌سه‌کی کو ئاره‌زویا زمانی هه‌ی د فی چارچووقه‌یدا. باشترین پیقه‌ر بو شه‌رعیه‌تی ره‌نگه‌ کاریگه‌ریی بکه‌ته سه‌ر کاری وان و پیشوازیکرنا وان ژ لاین بکاره‌ینه‌ریی زمانیه‌.

۳.۲. ئیکه‌ستنا کۆمبویان

ئیکه‌م کۆمبویان لیژنه‌ی ل که‌ته‌لونی هاته بریقه‌بر ل سال ۱۹۸۷، و ژ لاین حکومه‌تا وانقه پشته‌فانی ل هاته‌کر. سالانه ۲ کۆمبویان ب رێقردین هه‌ر ئیک بو حه‌فته‌یه‌کی، ل هه‌ر کۆمبویان که‌ ئه‌ندام ئه‌نجامین فه‌کۆلینا خو دیاردکه‌ن کو پیشتر بریار لسه‌ر بابه‌تی هاتبو دان. پستی پیشکیشکر و گفتوگو کرنی کو زور یا ب جوش بو، و به‌رده‌وامبو بو وامه‌یه‌کی درێژ، کارین وان هاتنه به‌حسکر و د گۆفارا زاراق کورمانجی دا به‌لاقبون. ئه‌ندام وه‌کو خویه‌خش کاردکه‌ن وه‌یج پشته‌فانی دارای وه‌رناگرن، سالانه ۲ حه‌فتیان ژ بیه‌نقه‌دانا خو ته‌رخان دکه‌ن داکو ل کاری ئاماده‌بین. به‌ئێ هه‌می کرپیا سه‌فه‌ر و جه‌ئ فه‌حه‌واندن ژ لاین سازیا کوردی فه‌ ده‌یته‌ خه‌رجکر.

۳.۳. ئارمانج

به‌شه‌ک ژ کورمانجی دشیته‌ ئارمانجین لژنه‌ی ب باشی پوخته‌بکه‌ت. زمانی رۆژانه یی پتیریا کوردان ژوان ژی کوردین به‌لاقبوی ل ئه‌ورویا کورمانجی بوو، کول تورکیا قه‌ده‌غه‌بوو هه‌روه‌سا د سیسته‌می په‌روه‌ده‌یی دا ل سوریا، ئیران، و عیراق، ل دوماهیا سه‌ده‌ی بیستی، پیکوله‌کا رژی هاته کرن ژبو سه‌قامگیر کرنا فه‌ره‌نگا وئ، و ستاندارد کرنا رینقیس و ریزمان و نویکرنا په‌یقان، داکو بشیت به‌رسقا پیتقیین دهر بریخی بده‌ت یین وان که‌سین ب کوردی د ئاخفن، د هه‌می لایه‌نن ژیان داب تایبه‌تی د مه‌دیاین و فیو کرنی دا. ئه‌فه‌ ئه‌رکه‌کی مه‌زنه‌ ژبو گه‌له‌کی کو ده‌وله‌ته‌ک هه‌یه، ب شیوه‌کی ناسای ژ لاین نه‌کادمیا زمانی فه‌ ده‌یته‌ گومان کرن. د بارئ تایبه‌ت یی کوردادا، کو بو ماوه‌یه‌کی نه‌دیارژ ده‌وله‌ته‌کی بیبه‌ش ببون ئه‌ف جوهره‌ ئه‌رکه‌ ده‌ینه‌ جیه‌جی کرن بتخی ل ره‌وه‌ندی، ل ئه‌ورویا دیموکراسیدا (کورمانجی ۱۹۹۹).

وه‌کی ده‌یته‌ دیتن، چه‌ندین ئارمانج هه‌نه‌ک لژنه‌ پیکۆلان دکه‌ت کو فه‌ره‌نگی

جیگیریکته، نفیسان و ریزمانی ستاندارد بکته ژبو دروستکرنا خویندهواریه کا کوردی یا سهردهمیانه و دابینکرنا کودئ نفیسیئ. دراستیدا، پتیا کوردان ب زمانی خوین رهسهن نه خویندهوارن، سیاستا فهرمی نه و قه دهغه کربوو د هه مه جوریا خویندهوارین دا بریکا په روه رده کرنا کوردان ب زمانی وان یی رهسهن. ئەف نارمانجه سیاستا زمانی یا لیژنه یی پیکدئینیت. دهمن ئەم چالاکیین لیژنه یی فه کولین دکه یی ب هویری، ئەم تبیینی دکه یی کو نارمانج گرنگترن ژ نه و لسه ری هاتیه پيشکیش کرن.

٣.٤ شیکارکرن

ئەف نارمانجین مهزن دشین بهینه هه لسه نگاندن ل دویف مودیلا فه کولینا ناهری.

٣.٤.١ پاککرنا زمانی

پاککرنا زمانی دهیته دابه شکرن بو ٢ جوران، نارمانجین نافه کی و دهره کی هه نه. پاککرنا دهره کی راجیته کا بکارئینانی یه ب مه به ستا پاراستنا زمانی ژ کاریگه ریین دهره کی. و پاککرنا نافه کی بریتیه ژ پاراستئ کوددی وهرگرتئ هه روه ک ددهمن دیارکریدا هه بویه ل دژی لادانی کو ل نافخویدا رویددهت ل سهر شیوازی بکارئینانا نه دروست د زمانیدا (ناهییر ٤٢٦-٢٠٠٠: ٤٢٧).

”هنده ک چالاکي هه نه کو پیئتی ب تیکه لکرنا فاکته ریین ئالوز هه یه“

بو نمونه؛ ناهیر به حس ل چه نده ها نه کادمیپن دهوله تی یین نوکه دکته (ئسرائیل، ئوردن، که نه دا، کیوبیک، نایسله ندا) کو مژویلی پاککرنا زمانی و چالاکیین وان بون کو پیکهاتیه ژ دروستکرنا ریزمانا ریه ری و فه رهه نگان. ئەم دزانین کو کورمانجی ل ژیر کاریگه ریا چه ندین زمانان دایه (تورکی، عربی، فارسی) ل کوردستانئ (ئنگلیزی و فره نسی) ل نه وروپا (ئاکین ٢٠٠٧). کورمانجی پیئتی ب په یقانه د بوارین زانستی، سیاسی، یاسای، پزشکی، ئابوری، ددهرئه نجامئ په یوه ندیا زمانیدا، کورمانجی پیکدهیته ژ هژماره کا زور یا په یقان کو ژ فان زمانان هاتینه وهرگرتن. ب ریکا دروستکرنا په یقین نوی دقان بواراندا، لیژنه یی ریک ب گوهورینا په یقین بیانی بو په یقین رهسهن کوردی دا. بو نمونه؛ پروسه یا پاککرنت د بوارئ کومپیوته ریدا ب ئی شیوه ی بوو؛ بینمیشک (ماوس پاودهر)، تیک (کلیککرن)، تیکاندن (بو کلیککرن).

پاککرنا نافه کی نا هیته دیتن د چالاکیین ویدا، دبیت ژبه رکو لیژنه هه می په یقان دگوتارین جودا یین نافخوی بهرچاف وهردگریت کو بو هه مان بیروکه دهیته بکارئینان.

بونمونه؛ زاراقی هه فگرتنی، دشیت جیاوازیه کا مه زن نیشابدهت بریکا گوتارین نافخوی؛ کالک، باپیر، کال (باپیر)، داپیر، پیرک، پیر (داپیره)، خوه، خوههینگ، خوهنگ، خوشک (خوشک).

لیژنه پیکۆلان ناکهت کو شیوازه کن دروست ب سه پینیت، به لکو بتی بؤ ئه رشیفکر، کۆمکر و پیشنیارکرنا هه می ئه و ئیکه تیه زمانقانی کو د زمانیدا هه نه بو زاره کرنا تشته کی.

۳.۴.۲ ساخکرنا زمانی

ساختکرنا زمانی پیکهاتیه ژهه و لدان بؤ گوهورینا زمانه کی کو کیم یان هیچ ئاخفتنکه ره کی ره سه ن دژیانیدا نه بیت بؤ ئامرازه کی ئاسایی په یوه ندیکرنی د کۆمه لگه هیدا (ناهی ۲۸: ۲۰۰۰).

ئه گهر پیکۆلین ساختکرنا زمانی کیم بن، باشتین نموونا به نیاس دئ ساختکرنا هیبرئو بیت. پیدتی ب چه ندین فاکته رین کۆمه لایه تی، کولتوری، نه ته وهی، سیاسی، ئایی و په وه رده ی هه یه د حاله تی کورمانجیدا کو ئاسته کی دیارکری ی پاراستن د کومه لگه هیدا نیشاددهت. ئه تی پینگا تی په یوه ندی ب چالاکیین لیژنه یی فه نینه، بالی یا دیاره ئه و لیژنه یاکو بنگه هی وی ژ ده رفه ی وه لایه تی و بی به شه ژ هه ر پشته فانیه کا فه رمی و دامه زراوی، نه شیت پیکۆلا ساختکرنی بدهت خو ئه گهر کرمانجی یا پیتقی ساختکرنی هه بیت.

۳.۴.۳ چاکسازی زمانی

ئه فه گوهورینه کا ب ئه نقه سته د زمانه کی دیارکریدا. مه به ست ژئ بسانا هیکرنا بکارئینانا و بیه. ئه گهر بسانا هیکرن د بکارئینانا زمانیدا هانده ره کی گرنگ بیت، ئاراسته یی تایبهت یی چاکسازین پتیرا جارن کاریگه ری لی دهیته کرن ژلای ئایدیولوژی، سیاسی، ئایی یان رامانین دیتر.

پیشه کی ئه لفویبیا لاتینی دزمانی تورکی دا ژ لاین موسته فا که مال فه و پیکۆلین فی دوماهی یی چاکسازیا رینقیسیی یا فره نسی دشین وه ک نمونه به حس بکه یب. ب فی رامان، دشین وه ک چاکسازیا به رنخوبدهینه کاری براین به درخانی ل وی ده می کو ده نگین کوردی د ئه لفویبیا لاتینی دا گونجان دین (ناکین ۲۰۰۶).

به لی د رهوشا لژنه یی دا، هیچ کاره ک کو وه ک چاکسازیا هاتبیهت تایبه تمه ندکرن، ناهیهت دیتن د چالاکیین ویدا.

۳.۴.۴ ستاندارد کرنا زمانی

ل دویف پیناسا واردهافی، ستاندارد کرنا زمانی پروسیسه که کو تیدا زمان هاتیه ریکخستن ب هندهک ریکا. نه و پروسیسه پتیرا جاران پیکدهیت ژ پیشکهفتنا ریزمانی، په رتوکین رینقیسیئی، فرههنگ و نه ده بیاتی، ب رمانه کا دیتر. هندهک شیوه یین ناخفتئی یین زمانه کئی دیارکری دهینه نفیسین ب ریکه کا فرهی ب مه به ستا باشتیرین هه مه جوروی، وهک ل سهری هاتیه شروفه کرن، کورمانجی بو ماوه کئی زور ب شیوازی زاره کی مایه و په یدابونا کودده کئی ستاندارد یی نفیسائی دگهل ریزمان و په رتوکین رینقیسیئی، فرههنگ هیشتا د پرؤسه یی دایه.

ژئی نالیقه، چالاکیین کومیته یی د به رژه وهندیا سه قامگیریکرنا فرههنگ و دروستکرنا خوینده قانیه کا سهردهم و دابینکرنا کودده کئی نفیسائی دایه. بیگومان نه گهر وهک پیکؤله کا ستاندارد کرنا زمانی بهیته دیتن.

۳.۴.۵ به لاقبونا زمانی

به لاقبونا زمانی دهیته پیناسه کرن وهک پیکؤلا زیده کرنا ژمارا بکارهینه رین زمانه کی، ل سهر حسابا زمانه کئی دی. داکو زمان به لاقببیت، مرؤف پیدئی ب پشته قانی سازی هه یه وهک قوتابخانه، رؤژنامه... هتد وهکی نه م دبیین، لیژنه نه نجامان ب چه ند ریکا به لاقدکته، به لئ گه لهک یا بزحه مه ته کو گه لسه نگاندن بهیته کرن ژبو ریزه یا به شداریکرنی د زیده کرنا بکارهینه رین کورمانجییدا.

۳.۴.۶ نویکرنا وشه سازین

نه فیژی په یوهندی ب دروستکرنا په یقان یان گونجاندنی فه هه یه، وهک ریکه ک بو هاریکاریکرنا زمانین پیشکهفتی و ستاندارد، کو بیروکه یین وان گه لهک بله زهاتینه وهرگرتن بو پیشکهفتنا وان یا سروشتی داکو بخؤفه بگریت.

**”نه م باش دزاین کو که یسی کورمانجی نه تاکه
که یسی پلانسازیا زمانیه ل دهرقهی وهلاتی“**

نه فه چالاکیه کا سهره کیا لیژنییه یا کو نه ز دخازم ل فیژه به رفره هترلیبکه ن. دشیاندا یه فان چالاکیان ب چوار جوران پیشکیش بکه یین؛ کومکرن، پولینکرن و نه شیفرنا په یقیئ نوکه ده می بواراندا بو دامه زرانندا زاراقه و فرههنگه کا گشتی یا زمانی. لیژنه

یا به‌رده‌وامه ب ریکا سه‌رنجدانی لسه‌ر سه‌رچاوه‌یپن پیشه‌کی یپن وشه‌سازیا نفیسه‌ای، وه‌رگرتنا په‌یشان ژ ده‌قین که‌فن یا کو د رمانین خویپن ره‌سندا هه‌یه.

بفی ریکن، نوبارا نه‌حمه‌دئ خانی، په‌رتوکا ناقدارا فه‌یله‌سوف و مامۆستا و نفیسه‌ری کورد نه‌حمه‌دئ خانی هاته‌ بکارئینان، هاتبوو نفیسین ل سالا ۱۶۸۰. برگه‌یه‌کا گرنگه د میژویا فه‌ره‌نگا سیاسیا کوردیدا. چونکی که‌فنترین فه‌ره‌نگه‌ بفی زمانی ده‌یتنه نیاسین. ب هه‌مان شیوه، مه‌ولانا باته‌ی، شیعره‌کا ناینی یا درێژخایه‌نه‌ کو تیدا ستایشا پیغه‌مبه‌ری ده‌یتنه‌ کرن کو هاتیه‌ نفیسین ل سه‌ده‌ین پازدی ژلاین شاعر و زه‌لامن ناینی مه‌لا نه‌حمه‌دئ باتن.

دیوانا مه‌لاین جزیری، کو کومه‌له‌کا شیعرانه‌ هاتینه‌ ل نفیسان ل سه‌ده‌ین ۱۶ دا ژ لاین نفیسه‌رو شاعیر و روحانی مه‌لاین جزیری، کو د کۆمکرنا په‌یقاندا پشکداربوون. ب پشتراستیفه، بکارئینانا ژنده‌رین که‌فن نارمانجه‌کا کۆمه‌لایه‌تی یا زمانفانیژی هه‌یه. نه‌ف ژنده‌ره‌ ریکن ب لژنه‌ین دده‌ت میژویا نوپیا زمانن کوردی نیشابده‌ت، و بکاره‌ینه‌رین زمانی مسوگه‌ردکه‌ت. دگه‌ل ژنده‌رین نفیسینی، فه‌کۆلین ژبو ژنده‌رین زاره‌کی و فولکلۆری هاته‌کرن، نه‌و په‌یقین بوارین مرؤف و گیانه‌وه‌ر و نه‌ناتومی و گشتوکال و روه‌کی و ئابووری و سیاسی و سه‌ربازی تایبه‌تمه‌ند دکه‌ت، ژ لاین لیزنه‌ین فه‌ هاتینه‌ کۆمکرن.

دروستکرنا په‌یقین نوی ژوان یپن کو هه‌ین، وه‌کی کا چاوا په‌یقین کورمانجی دکیمن دیوارین جودادا، نه‌ندامین لیزنه‌ین په‌یقین نوی دروست دکه‌ن ده‌م یا پیتفیبیت. شیوازه‌که‌ بو بکارئینانا زمانن سه‌رچاوه‌ بو دروستکرنا په‌یقین نوی کو زور جارن ئاویته‌بون. بونمونه؛ په‌یقا ترافیک، کورپری (outlet, deadend)) ل سه‌ر بنه‌ماین کور(کوره) و ری (ریک). په‌یقا په‌یاریک(شه‌قام، جادده) پیکده‌یت ژ پیا(پیاده) و ری(ریک) وه‌ک ده‌ربازگه‌ه(ریکا ده‌ربازبونن) ل سه‌ر بنه‌ماین یه‌که‌یپن ده‌رباس(فه‌گوه‌استن) و جه‌ی(شوین). ئینانا په‌یشان ژ نماین دی و لیکدانا وان ب پیکه‌اته‌یا فونیتیکی و کورمانجی. ده‌م دروستکرنا په‌یقان یا ب زه‌حمه‌تیبیت. زمانین دیتر بکاردئین. زورجارن، ئرفه‌ پیکده‌یت ژ تیکه‌لکرنا وان په‌یقین کو بکاره‌ینه‌ر روژانه‌ دگه‌ل زمانی بکاردئین. ددیقدا سه‌رکیشی پیکه‌اتیه‌ ژ دیارکرنا پیکه‌اته‌ین فونوگرافی ین وان په‌یقین هاتینه‌ وه‌رگرتن. گه‌له‌ک په‌یف ژ زمانین جودا جودا ده‌یتنه وه‌رگرتن بو دابینکرنا پیتفیبین ئاخفتن. بفی شیوه‌ی، ته‌کسیم(تیم) ژ زمانن تورکی هاتیه، شامپیون(چامپیون) ژفره‌نسی هاتیه وه‌رگرتن ب ریکا تورکی. هه‌روه‌سا گه‌راج (گه‌راژ) و فیله‌ (فیلا).

ئینانا په‌یقان ژ زمانین دی وئ چه‌ندی دیاردکه‌ت کو لیزنه‌ ل دوپل ل دوپل نه‌گه‌ری

بکارئینانا زمانی ژ لاین بژارهینه را پیگیرین دکهت. هه وه سا یا خویایه کو پاکی یا ب زه حمه ته بهیته دیتن ددوخی بهرکهفتنا زماناندا. وهرگیژانا په یقین هاتینه وهرگرتن، نه فه جوره کی ئینانا په یقایه ژ زمانه کی بو زمانه کی دیتر، کو پیکهاته یین واتای یین په یقا وهرگرتی ب شیوهیه کی حهر فی دهینه وهرگیژان بو هاوتایین وان د زمانئ ئینابی دا. چه ندین نمونه د سهلمین نه ئی ژی وه کریه کو بیته نامرازئ گرنگی دروستکرنا په یقان. E-name (ئیمه یل)، e-pirtuk (په رتووکا نه لکترونی)، نیف مهیدان (halfway field)، مهیدانا لیستکی (field of play)، ده فه را گۆلئ (goal area).

3.4.7 ئیکگرتنا زاراقه ی

ئه فه ژی دامه زراندا زاراقین ئیکگرتیه، زوریه یا وان ته کنیکی، رونکر و پیناسه کرنا وان، ب مه به ستا کی مکرنا نه روهنیا په یوه ندی کرنئ، بتایبه تی د بوارین زانستی و ته کنه لوژیدا. من چالاکیه ک نه دیت کو بهیته وه سفکر و هک ئیکگرتنا زاراقه ی. هه بونا چه ندین گوتارین ناخوئی و نه بوونا سازین نه ته وه ی یین ستاندارد، هه بوونا وان په یقان روهن دکهت کو هه مان تشت دیژن. دئی حاله تیدا وهک د حاله تین دیدا دیاردیت کو لژنه نه شیت هه مان زاراقه ب سه پینیت. بتنی پیشنیار دکهت کو بشین په یقان پولین بکهن د بوارین جودادا.

**”ساخکرنا زمانی پیکهاتیه ژ هه وئان بو گوهورینا
زمانه کی کو کیم یان هیچ ناخفتنکه ره کی
ره سهن دژیانیدا نه بیت“**

من چاقدیریا ئی بیلایه نیج کر کو گریدایه ب تیرمئ په یوه ندیا زمانی. هه مان تشت بو په یقین روه کی، بو نمونه؛ په یقین باقیلئ خاتوونی، که لیک خاتوونی، باقیلخاتون، د کورمانجییدا هه نه، دیژن شه کر، سناب، نوک (saccharatumsativem). ب هه مان شیوه په یقین باکسوس، نه نجیلوک، کانه ب رامانا (centaureakuduca). دئی بارودوخیدا، لیژنه پیشنیارا بکارئینانا په یقه کی دناف هه مو نه گه ران دا ناکهت. یا سنورداره کو پیشنیارا شیوه یین هه یی بکه ی. ریک ب ناخفتنکه ری دهیته دان وی شیوه ی هه لئیریت یی وی دقیت.

٣.٤.٨ بساناھیکرنا شیوازی

ئەقە ب ساناھیکرنا ب کارئینانا زمانیه د فەرھەنگ و ریزمان و شیوازیدا، داکو نە روھنیا پە یوھندیان کیم بکەن دنابقبەرا پیدەگەری و بیروکراتا ژ لایەکیفە، و جە ماوھری ژ لایەکی دیقە دنابقبەرا پیدەگەری و بیروکراتا بخوقە (٤٣٥).

ل گورە ی کە پلان و بالدوف، ئەقە ب تاییبەتی ئەو حالەتە کو داخازا تیگەھشتن ژ زمانێ گریبەستان و ریککەفتی و بارودوخین دی دکەن کو خزمەتگوزاریین دەزگەھین حکومی بخوقەدگریت (٧٣:١٩٩٧-٧٤). وەکی مە دیتی، ریکخستنا لیژنە یی، ئارمانجین وئ و نەبونا دەستەلاتی ریککی پینادەت کو هیچ ساناھیکرنا شیوازی نەجام بەدەت.

٣.٤.٩ پە یوھندیا دنابقبەرا زماناندا

ئەقە ژ پە یوھندی ب ئاسانکرنا پە یوھندیین زمانیقە ھە یە دنابقبەرا ئەندامین کۆمەلگەھین کو جیاوازی ناخفتنی ھە یە ب ریککا زیندەکرنا بکارئینانا زمانێ دەستکرد یان زمانەکی پە یوھندی بەرفەرھتر وەک زمانەکی زیندە کو وەک زمانەکی فرانکا بکار دەھیت (پە یوھندیین دنابقبەرا زاراقداندا، پە یوھندی دنابقبەرا زمانین ناوچە ی، تیگەھشتنا وەکەف دنابقبەرا زمانین پە یوھندیاردا (ناھیر ٤٣٦: ٢٠٠٠).

چالاکیین لیژنە یی کو پیکدەھیت ژ کومکرنا ھە می شیوازین زمانفانی داکو ھە مان تەشت بیژن دگوتارین ناخویدا، دەھیتە دانان وەک پیکۆلەک بو ئاسانکرنا پە یوھندیین دنابقبەرا زماناندا، زاراقە سازیا بوتانی ھەر وەسا زاراقتین پە یوھندیاری دشین ھینە نامازەکرن وەک نمونە.

٣.٤.١٠ پاراستنا زمانی

ئەقە ژ پاراستنا بکارئینانا زمانێ زکماکی یی گروپەکیە، وەک زمانێ ئیککی تەنانەت یی دوپژی، کو فشارین سیاسی، کۆمەلایەتی، ئابوری و پەرورەدی یان ھندەکین دی ھەرھەش دکەن یان دبنە ھوکاری دابەزاندنا پیگەھێ زمانی وەک نامرازە ی پە یوھندیکرین، ناقەندەکا کەلتوری یان ھیمایی ناسناما گروپ یان ناسناما نەتەوھێ (٤٣٩). پاراستنا زمانی ئاراستە ی پاراستنا ژمارەکا زور ژ زمانین رەسەن ھاتیە کرن، کو ژمارەکا سنوردار یا بکارھینەرا ھە یە ل ئەمریکا باکوور، باشور. یە فریقیا، ئەوڕوپا، ئوسترالیا.

کە پلان و بالدوف نامازە ب ھبەدی دکەن کو پاراستنا زمانی بلندترین جوړە کو د ناخخویا خو دا، وان ئارمانجان بخوقەدگریت کو پیدەتەر ھاتبونە بەحسکرین، وەک پاککەریین زمانی، ساخکرنا زمانی، چاکسازیا زمانی، ستانداردکرنا زمانی، بەلاقکرنا زمانگ....

هند (٧٧-١٩٩٧:٧٧). ب رمانه كا ديتر، هه مى نهو چالاكيين كو بو ب دهستقه ئينانا فان ئارمانجان دهينه نه نجامدان، پشكدارن د پاراستنا زمانيدا. نه گهر لژنه نه شيت راسته وخو كارىگه ريئ لسهر پاراستنا زمانى بكهت، يا مسوگه ره كو چالاكيين ليژنى دشين ب وه شيوهى بهينه تايبه تمه ندكرن كو پاراستنى ژ بكارئينانا كورمانجى بكهت.

٣.٤.١١ ستانداردكرنا كودئ هاريكار

ناهير في ئارمانجى پيئناسه دكهت وهك ستانداردكرن يان دهستكارىكرنا لايه نين پهراويزى، لايه نين هاريكارين زمانى وهك نيشان بو كهر، ناڤين جهان، ياساين وهرگيران و نقليسانئ پيئناسه دكهت، يان ژبو كيملكرا نه روهنيئ و باشتكرنا په يوهنديئ يان بو گوهورينا سوشيال، سياسى يان پيئتيين دى يان هيقيان (٢٠٠٠:٤٤١).
دياردبيت، هندهك چالاكيين في ليژنى بچنه دناف في جوړيدا. بو نموونه؛ ستانداردكرنا ناڤين وه لاتان، ليژنه شيوهيئ ستانداردكرنا فان ناڤان به لافدكهت.
نه فغانستان (Afghanistan)، پاكستان، تايله ند (Thailand)، كه مبوديا (Cambodia)، فيتنام (Vietnam)، هه مان كار بو ناڤين جهين كورست ژى درسته.

٤. به لافكرنا نه نجامان

وهك مه ديتى، مودئلا ناهيرى ريئكى ب بهرچا فوهرگرتنا پتريا چالاكيين كو ميته يئ دكهت. بتئ چار ئارمانج (ساخكرنا زمانى، چاكسازيا زمانى، به لاقبوونا زمانى، ناسانكرنا شيوازي وئ) ناهيته پشتراستكرن د چالاكياندا، ب كورتى هندهك چالاكى هه نه كو پيئتى ب تيكه لكرنا فاكته ريئ ئالوز هه يه.

بيگومان، چالاكى بتئ هه لسه نگاندا كارىگه ريا كارين ليژنه يئ ناكهت، و پيشوازيكرنا وان ژ لايئ بكارهينه ريئ وى زمانى. ليژنه بيئ دهس ته لات به لي خودان دهس ته لات هه كا نه خلاقى دشيت كار ل سهر په ره سه ندنا كورمانجى بكهت؟

بهلكى نه فه ژ لايئ فه كو لينه كا وئ ناوچى بهيته شيكاركرن ل سهر بنه مايئ وهرگرتن و بكارئينانا ئارمانجان ژ لايئ بكارهينه ريئ وى زمانى. هه تا وى جوړئ فه كو لينئ به ريئ خو بدنه چاوانيا پيشكيشكرنا نه نجامان و به لافكرنا وان.

به ره مئ هه ر كو مبوونه كئ دگوفارا كورمانجى (سالانه ٢ ژماره) دهينه به لافكرن. سه رجه م ژماره دهينه خوارل مالمپه ريئ سازيا كوردى ل پاريسى. فه ره نكه كا ئونلاين پيشنيارا وهرگرتنا په يقان دكهت ب زمانئ كوردى، توركى، فره نسى و ئنگليزى. كو ٢٠ ژمارين ئيكيئ تيدانه ل ساللا ١٩٩٦-١٩٨٧ هاته به لافكرن ل ساللا ١٩٩٩ دگه ل ناڤه روكه كئ بو هه ر زمانه كي.

په‌رتوگا دووی یا ٤٠ ژماره‌ی یا ٢٠ داویڤ د چاپه‌مه‌نیږدایه. نیشته‌جی‌ویڤن نارمانج ل ده‌ستپیکڤ، نه‌ون یڤن ژ روپڤ پیشه‌ی فه ناره‌زويا زمانی دکهن، وهک؛ خودان پیشه و چالاکشان، رۆژنامه‌نقیس، نقیسه‌رو وه‌رگڤر. هه‌ر ب کارڤ فان کارسازیه کو بکاره‌ینه‌ر بگه‌هنه نه‌نجامین لیژنه‌ین. ده‌ستی دووی وهک ئامرازڤ بده‌ستخستنا نارمانجانریکڤ ب پترسانا‌هی‌کرن و به‌لا‌فکرنا په‌یقان دده‌ت.

٥. دو‌ما‌هی‌ک

ئه‌م باش دزانین کو که‌یسی کورمانجی نه‌ تاکه که‌یسی پلانسازیا زمانیه ل ده‌رفه‌ی وه‌لاتی، زمانڤ رومان‌ی و بی‌دی بویه‌ بابه‌تڤ پلانسازیا زمانی ل ده‌رفه‌ (ماتراس و رپرشی‌موس ١٩٩١). دکه‌یسی کورمانجی‌یدا، ئرفه دو‌م گرن‌گرتین ئه‌رکه بو‌ستانداردکرنا ٢٠٠٥) به‌شداریا کۆمیته‌یڤ دبنیاتکرنا زمانه‌کڤ ستاندارد یا پشتراست کریه. به‌ئ هه‌روه‌ک یا دیار کاریگه‌ریا وی ل سه‌ر بکارئینانا رۆژانه یا کرمانجی ناهیته هه‌لسه‌نگاندن، سه‌ره‌رای ویژی، ئه‌گه‌ر کورمانجی ب شیوه‌یڤ زاره‌کی به‌یته فه‌گوه‌استن دنا‌ف خیزان‌یدا و میکانیزم‌ین مانه‌وه‌یڤ پیشه‌ببه‌ت، فه‌کۆلین‌ین نوکه دابه‌زینه‌کا به‌رچا‌ف د ساخکرئیدا نیشادده‌ت ژ ئه‌گه‌ریڤ دوورکه‌فتنه‌کا ته‌مام ژ په‌روه‌دیڤ و بازارڤ ئابووری و چالاکیڤ کۆمه‌لایه‌تیڤ سیاسی (٢٠٠٩ opergin). دابه‌زینا زیندوی یا زمانی ب تایبه‌تی دنا‌ف نه‌وه‌یڤ نویدا (د بن ٢٠ سالیڤ) ده‌اته دیتن، کو وان په‌روه‌ده و زمانین توری، عربی، ئیرانی ڤن باشترین ژ زمانڤ کوردی. ئه‌فه‌ژی دبیته جه‌ئ پرسیارکرنا پیکۆلڤ پلانسازیا زمانی ل ده‌رفه. دوریا جوگرافیا لیژنه‌ین، نه‌بوونا پیکۆلڤ به‌رده‌وام ب ریکا په‌روه‌ده‌ین، نه‌بوونا ئه‌گه‌ریڤ ده‌ستپوه‌ردانا راسته‌وخۆ لسه‌ر بکارئینانا زمانی، هو‌کارڤن سه‌ره‌کینه کو بازنه‌یڤ کارڤن لیژنه‌یڤ سنووردار دکه‌ت.

دویشچوونا بەھدینیڭ: خۆاندنەکا بیردۆزی بۆ پەھەندیڭ و ئیڭ دیرۆکی، زمانقانی، جفاکی و کەلتووری

د. مومنین زەلمی

و: گەیلان ئەسکەندەر عزیز

* دکتۆر ب پەرەردە و سیاسەتانی و ماسنەر ب زمان و ئەدەبى ئنگلیزی خواندییه، سەرۆک پشکا وەرگێرانییه ل زانکویا جیهان ل سلیمانیه. ڤه کۆلیتین خۆ دباڤین؛ زمانقانی، سیاسەت و پلاندانانا زمانى، پەرەردە و کەلتووری، زمان و چیندەری دا بەلافکرینه. سەرنقیسەری (گۆڤارا زمانەوانی)یە.

دەستپێک:

بەھدینی، زارەکی ديارى كوردی، رۆلەکی گرنگ د تیگەهشتنا زمانقانی و هەموو جۆریا کەلتۆری یا دەڤەرین ب زمانى كوردی د ئاخفن دگپیت. بەھدینی وەك گۆراوەکی کرمانجی گەلەك ل پارێزگەها دهۆکی و دەورووبەران ل هەرێما كوردستانا عیراقی پ دھیتە ئاخفتن، هەرۆهسا ل ناف جفاکین كوردی ل تورکیا و سووریا. گرنگی وئ بتی د تایبەتمەتیا وئ یا زمانەقانی دا دیارنابیت هەرۆهسا د دەفرمانی وئ دا وەك نیشانکەرەك بۆ ناسنامەیا کەلتۆری و کوگەهەکا نەریتین زارەکی و ئەدەبی. سەرپرای گرنگی وئ بەھدینی کیمتر سەرنج وەرگرتیه ب هەڤبەرکرن دگەل زارین دیڭ كوردی بتایبەتی سۆرانی. ئەڤ ڤه کۆلینە چارەسەرکرن ئەڤ ڤالاھیی دکەتە ئارمانج ب بەردەستکرن دویشچوونەکا بیردۆزی ب تاقیکرنا پەھەندیڭ وئ یڭ دیرۆکی، زمانەقانی، جفاکی و کەلتۆری، و کومەکایەتی و زمانقانی.

خۆاندنا بەھدینی یا گرنگە ژبەر گەلەك ئەگەران. ئیک، پشکدارین د تیگەهشتنا هەمە جۆریا زمانقانی دناف زمانى كوردی دا ب نیشانکرن تایبەتمەندیڭ ناوازه یڭ ئەڤی سەرزاری. دو، تیشکی دئیختە سەر هۆکارین کەلتۆری و دیرۆکی یڭ بەھدینی شیوەکری (دروستکری لسەر شیوی نوکە) ب پشکیشکرن لاینپینان بۆ چارچوڤەکی ناسنامە و کەلەپووری كوردی. و ل دوماهی ب شروڤه کرنا دینامیکین جفاکی و زمانەقانی ئەڤ

فەكۆلىنە بزاڭ دكەت دویشچوونى بكەت كا چەوا گهورىنپن جفاكى يا سىياسى و نابوورى يپن سەردەم كارتىكرن دكەن لسەر بكارىنان و تىگەھشتنا ئەفى سەرزارى.

ئەف فەكۆلىنە رېبازەكا بىردۆزى دگرىتە بەر، ب نەخشەكرن لسەر ئەدەبىيات، شىكارپن زمانقانى، و خۆاندنپن جفاكى و كەلتۆرى يپن بەرى نوكة. لايەن دىرۆكى ژىدەرپن رەسەن و پىشكەفتنا بەھىدىنپن تاقىدكەن، ب جەختكرن لسەر بەلاقبونا وئ يا جوگرافى و كارلىككرنپن وئ لگەل كەلتوورپن جىران. شروڤەكرنپن زمانقانى تايبەتمەندىپن فۆنۆلۆجى، مۇرفۆلۆجى و پىستەسازى (سىنتاكتى) يپن جوداكەرپن بەھىدىنپن دىاردكەت، ھەرەسا لگەل پەيڤ وەرگرتنا وئ ژ ەرەبى، توركى، و ئاشوورى. پەھەندى جفاكى و كەلتوورى فەكۆلىنە د رۆل بەھىدىنپن دا بۇ پاراستنا ناسنامەيا زمانى كوردى دكەت ب رىكا نەرىتپن زارەكى، ئەدەبى فولكلۆرى، و پەيوەندىپن رۆژانە و ل دوماھىچ، شىكارپن جفاكى و زمانقانى لدويف ھۆكارپن كارتىكەر ل بكارىنانا بەھىدىنپن دگەرپت، ژ وان ژى ھەلوپىستپن زمانى، ئەنجامدانپن كود گهورىن (ئانكو گهورىن دناقبەرا دو زمانان يان پتر لدەم ئاخفتى) و ئاستەنگىن گرپداى ب جىھانگىرى و شارساتنىكرن.

ئەف فەكۆلىنە يا ھاتىبە رېنمايىكرن ب ئەقان پرسىارپن ل خۆارى:

- ۱- ژىدەرپن دىرۆكى يپن بەھىدىنپن چنە؟
 - ۲- چ تىشت ژ لايەن زمانقانى فە جودادكەت ژ زارپن دى؟
 - ۳- چەوا بەھىدىن رەنگفەدانا ناسنامەيا جفاكى و كەلتوورى يا ئاخفتنكەرپن خۆ دكەت؟
 - ۴- چ ھۆكارپن جفاكى و زمانقانى نوكة كارىگەرپن د بكارىنانا وئ دا دكەن؟
- تىگەھشتنا ژىدەرپن دىرۆكى يپن بەھىدىنپن يا گرنگە بۇ چارچووفەكرنا گرنگىا پىشكەفتن و كەلتوورىا وئ. زمانى كوردى، وەك زمانەك، ب بوورىنا چەرخان پىشكەفتىبە، و ھاتىبە تىكدان ب كالىككرنان لگەل كەلتوورپن جىران و گهورىنپن سىياسى. بەھىدىن، ب تايبەت، رەنگفەدانا ئالۆزىا دىرۆكى يا دەفەرا بەھىدىن دكەت، كو وەك كەرەستەك بۇ دەرپىن و بەرھنگارىبونا كەلتوورى.
- جىاوازىا زمانقانىا بەھىدىنپن تىگەھشتنپن ب ھا بۇ ھەموو جۇرىا زارپن زمانى كوردى پىشكەفتىدكەت. تايبەتمەندىپن فۆنۆلۆجى، وەكى گۆتتا بزوينان، پىكەھاتەيپن مۇرفۆلۆجوى، وەكى ھاڤكىشكرنا كارى (دروستكرنا شپووزى كارى)، بەھىدىنپن جودا دكەن ژ زارپن دىپن زمانى كوردى وەكى سۆرانى و گوپانى. ئەف جوداھىيە نە بتنى زمانقانىا كوردىپن زەنگىن دكەن بەلكو پىدقيا دوكمومىنتكرن و شىكاركرنپن پتر گشتگر دىاردكەن.

ژ لایه نۆ جفاکی و کهلتووری فه به هیدینی پرویه کۆ گرنکه بۆ ناسنامه یا زمانۆ کوردی. نهریتین وئ یپن دهفوکى بگره ژ گۆتینن مه زنان، ستران و چیرۆکین فولکلوری وهک کۆگه ههک بۆ زانین و بهایین کهلتووری خزمهت دکه ن. ل دهفه رین گوندان به هیدینی دمنیت که رهسته کۆ سه رهکی بۆ نه جامدانا په یوه ندیان، ب بهیزکرنا په یوه ندیپن جفاکی و پاراستنا که له پووری. لگه ل نه فۆ چه ندۆ هۆکارین جفاکی و زمانفانی وهکی شارستانیکرن و گهورین دنا فبه را زمانان دا، ناسته نگان په یدادکه ن بۆ بکارینانا وئ یا به رده وام. تیگه هشتنا نه فان داینامیکان یا گرنکه بۆ پیشقه برنا ستراتیژین پاراستن و به ره پیدانا به هیدینی د پروین ناسته نگین کفاشتنا سه رده میانه دا. و ل دوماهین، نه ف فه کۆلینه ب ریکا دویقچوونا ره هه ندین دیرۆکی، زمانفانی، جفاکی و کهلتووری و جفاکی و زمانفانی تیگه هشتنه کا گشتگر بۆ به هیدینی دکه ته نارمانج.

ب به رسفدانا پرسپارین فه کۆلینن به ری نوکه نه خشکین، نه ف خۆاندنه بزاف دکه ت پشکداریت د گۆتارا به رفه هتر د زمانفانیا زمانۆ کوردی دا و پاراستنا کهلتووری.

۲. پیشینه کا دیرۆکی یا به هیدینی

۲,۱ ره سه ناتى و پیشکه فتن

ره سه نایه تی یا به هیدینی ب کویری ره و پشال د دیرۆکا به رفه هتر یا زمانۆ کوردی دا هه به، کو سه ر ب باکووری رۆژنافا یا زمانین ئیرانیه ژ خیزانا زمانین هیندو- ئه وروپی. د میژووین دا زمانۆ کوردی هاتیه دایشکرن ل سه ر سئ زارین سه رهکی کو دبنه کرمانجی، سوړانی، و گۆرانی. به هیدینی زاره کۆ کرمانجیه نه وا دهیته نیاسین ب گۆراوی کوردی یخ خۆدان پترین ناخفتنه ر. ژ لاین میژووین فه، کارتیکرن ل پیشکه فتن به هیدینی هاتیه کرن ژ لاین داینه میکین سیاسی و کهلتووری یپن میرگه ها به هیدینان، نه وا ل باکووری عیراقا نوکه گه شه کری ل چه رخن ۱۴ هه تا ۱۹ زایینی. نه ف میرگه هئ وهک نافه نده کا ناسنامه یا کهلتوور و زمانفانیا زمانۆ کوردی خزمهت کریه، لگه ل بوونا زاری به هیدینی ب که ره سئ سه رهکی یخ ناخفتن و نقیسانن بۆ په یوه ندیکنن ل ده فه ری.

ل سه رده م چهرخین نافه راست، به هیدینی وهک زاره کۆ جودا ژ کرمانجی پیشکه فتیه، هاتیه شیوه کرن ب نهریتین نافخۆ و کاریگه ریپن دهره کی. کیمی رنقیسه کا ستانده رد د زمانۆ کوردی دا هه تا چه رخی ۲۰ وئ دگه هینیت کو به هیدینی، وهکی زارین دین زمانۆ کوردی، ب مه زنی پشتبه ستن ب فه گوهاستنا ده فوکى کریه. هوزان، ده قین ئایینی، گپرانین دیرۆکی (به حسکرنا بابه تین دیرۆکی) کو ب به هیدینی هاتبوونه ناماده کرن ره نگفه دانا پیشکه فتن وئ وهک زمانه کۆ دهر پینا کهلتووری دکه ن. ل گه ل نه فۆ چه ندۆ زی، ئالۆزین سیاسی، وهک ده سته لاتا عوسمانی و فارسی، سنووره ک دانا

بۆ گه‌هشتنا وئ ب زمانه‌کی کارگێری یان زانستی، و بکارئینانا وئ بشیوه‌کی سه‌ره‌کی د جفاکین ناخۆ دا سنووردارکر.

٢,٢ به‌لافبونا جوگرافی

به‌هدینی گه‌له‌ک ل پارێزگه‌ها ده‌وۆک ل هه‌رێما کوردستانا عیراق ده‌یته ئاخفتن، لگه‌ل ئانکجیپن ئاخفتنکه‌ر یپن گرنگ ل تورکیا و سووریا. سنوورپن دیرۆکی یپن میرگه‌ها به‌هدینان ده‌وک وه‌ک ناهه‌ندا که‌لتووری و زمانفانی یا زاری به‌هدینی دامه‌زراند. د نوکه‌ دا، پتریا ئاخفتنکه‌رپن زاری به‌هدینی ل عیراق ل ده‌وک، زاخۆ، و ئامیدپن، هه‌روه‌سا لگه‌ل ده‌فه‌رپن گوندپن ده‌ورووبه‌ران چپووینه.

ل تورکیا، ئاخفتنکه‌رپن به‌هدینی ب سه‌ره‌کی ل پارێزگه‌هین رۆژه‌لاتا باشووری ده‌ینه دیتن وه‌کی هه‌کاری و شرنه‌خ. ئەف ده‌فه‌ره، کو د میژوووی دا ئانکجیپن وان کوردپن کرمانجی بوون، گرئ یپن خۆ یپن زمانفانی ب به‌هدینیپن پاراستینه سه‌ره‌پرای بزاقپن تیکه‌لکرپن ژ لاین ده‌وله‌تا تورکیا فه‌ ل چه‌رخ ٢٠ (هایگ، ٢٠٠٤). ب هه‌مان شیوه ل سووریا به‌هدینی ده‌یته بکارئینان ل ده‌فه‌رپن وه‌کی عه‌فرین و کوبانی، هه‌رچه‌نده مملانی و ئاواره‌بوونپن به‌رده‌وام کارتیکرن ل گرنگیا وئ کرپه.

کومه‌لپن ئاخفتنکه‌رپن به‌هدینی هۆکاره‌کی دی یپن سه‌ره‌کیه د به‌لافبونا وئ یا جوگرافی دا. گه‌له‌ک ئاخفتنکه‌ر مشه‌خت بووینه ئه‌وروپا و ئه‌میریکا باکوور ژ نه‌گه‌رئ نه‌ئارامیا سیاسی و ئاسته‌نگپن ئابووری ل ده‌فه‌رپن کوردی. ئەف کومه‌له‌ پاراستنی لسه‌ر گرئ یپن که‌له‌پووری زمانفانی دکه‌ن ب ریکارێکخراوین جفاکی، پراگه‌هاندن، و هه‌لکه‌فتپن که‌لتووری. ل گه‌ل ئەف چه‌ندی، پارچه‌پارچه‌بوونا ئاخفتنکه‌رپن به‌هدینی ئاسته‌نگ دروستکرپنه بۆ پاراستن و ستانده‌رد بوونا وئ.

٢,٣ کاریگه‌ریا که‌لتوورپن جیران

کارلیککرپن میژوی لگه‌ل که‌لتوورپن جیران، ب تایبه‌تی عه‌ره‌بی، تورکی و ئاشووری ب ئیکجاری کاریگه‌ری ل پێشکه‌فتنا به‌هدینیپن کرپه. ئاماده‌بوونا ده‌م درێژ یا ئمبراتوریه‌تا عوسمانی توخمپن پیکه‌پاته و په‌یفپن تورکی ئینایه‌ ئاف به‌هدینیپن، ب تایبه‌تی فه‌ره‌ه‌نگپن کارگێری و سه‌ربازی. په‌یفپن وه‌کی paşa (پاشا) و defter (تومار) نموونه‌نه بۆ ئوئف کاریگه‌رپن، وه‌ک ره‌نگه‌فهدانا سه‌روه‌ریا جفاکی-سیاسی یا تورکیا ل ده‌فه‌رپن.

ب هه‌مان شیوه کاریگه‌ریا عه‌ره‌بیپن لسه‌ر به‌هدینیپن به‌لگه‌یه د زاراقپن ئایینی و نه‌ریتپن نه‌ده‌بی دا. لگه‌ل بوونا ئیسلام ب هێزه‌کا که‌لتووری یا ده‌سته‌لاتدار ل ده‌فه‌رپن کوردی، گه‌له‌ک زاراقپن عه‌ره‌بی یپن گرێدای ب ئایین، یاسا، و ده‌سته‌لاتدارپن هاتینه

جیگیرکرن دناف به هیدینی دا. ئەف وەرگرتنه نه بتنی فەرهنهنگا به هیدینی زهنگین کر به لکو وهك كه رهستهك بو شیکارکرنا ئایینی دامه زرانیدی، بتایبه تی ب شیوازی هوزان و گۆتارا ئیسلامی. (بلاو، 1989)

کاربگه ریپن که لتووری و زمانقانی یین ناشووری ژی، ب دیاربوونه کا کیمتر، شیواندنا به هیدینی کریه. پیکفه ژيانا دیرۆکی دناقبه را جفاکین کریستیانین ناشووری و کوردین باکووری عیراق و رۆژه لانا باشووری تورکیا ئاسانکاری ئیخستیه وەرگرتنا زمانقانی یا دولایه ن، ب تایبه تی د زارا قین کشتوکال و نافخو دا. ئەف کارلیککرنه وهسیه تنامه یه بو سروشتی پر که لتووری یه دهفه ری و شیانا خوگونجاندا به هیدینی د جیگیرکرنا کاربگه ریپن دهره کی لگه ل پاراستنا پیکهاته یا خو یا سه ره کی.

ل دوماهی، پيشینه یا میژوویا به هیدینی رهنگفه دانا گه شه یا ئالوز و زهنگین دکه ت وهك زاره کی زمانی کوردی. رهسه ناتیا وی ل میرگه ها به هیدینان، به لاقبوونا وی ل چه ندین وهلاتان و کارلیککرنا وی لگه ل که لتوورین جیران هه میان پیکفه پشکداری کریه د ناسنامه یا وی یا تاك (ناوازه) دا کریه. ئەف رههه ندین دیرۆکی بناغه کی بو تیگه هشتنا گرنگیا زمانقانی و جفاکی و که لتووری یا به هیدینی د نوکه دا دابین دکه ن.

”رهسه نایه تی یا به هیدینی ب کویری ره و ریشال د دیرۆکا به رفه هتر یا زمانی کوردی دا هه یه“

3. تایبه تمه ندین زمانقانی د به هیدینی دا

3,1 فونۆلۆجی

سیسته م فونۆلۆجی یه به هیدینی، وهك زاره کی کرمانجی، چه ندین تایبه تمه ندین ناوازه بخوفه دگرت کو وی جودا دکه ن ژ زارین دین زمانی کوردی و زمانین ل نيزیک. تایه بتمه ندیه کا جهی سه رنجی هه بوونا دهنگین دوپاتکرین یه، وه کی ت و د، کو د گه له ک زارین دین زمانی کوردی ژی دا هه نه به لئ پا د گرنگ د به هیدینی دا. چیدیت ئەف دهنگه ل ژیر کاربگه ری زمانی عه ره بی پيشکه فتن، زمانه کی کو تیدا نه بزوینین دوپاتکه ر نافه ندا فونۆلۆجیا وی نه.

سیسته م بزوینان د به هیدینی دا تا راده کی یه زهنگینه کو پیکده ییت ژ بزوینین کورت و درێژ. بزوینین درێژ وه کی (ی) و (و) بتایبه تی د گرنگ د جودا کرنا رامانین په یقان دا. بو نمونه، birî (بیری/میشک) یا جودایه ژ biri (برا) ژ به درێژیا بزوینی. شیوازین فشاری ژی د به هیدینی دا رۆله کی گرنگ دگپن، کو بشیوه کی گشتی دکه فنه دوماهیك پیتا

په يقه كى. ئەف شىوازي فشارى لگهل كرمانجى رىكدكه قيت به لى بهروفشارى سورانيى كو فشار پتريا جاران دكه قيته بهرى دوماهى. تايبه تمه نديه كا دى يا جودا كهر ئاواتخازيا راوه ستيانايه، وهكى ك و پ، د هندهك ژينگه هين فونولوجى يين دياركرى دا. ئەف پروخساره ئىكگرتى لگهل ئاره زوويا ئاوازا بزوين به رهف دچيت كو هاتينه چافديپيكرن لدهف هندهك ئاخفتنكهران، ناسنامه يا فونه تيكا جياوازا فى زارى دوپاتدكهت. ههروهسا گهوپين فونولوجى دناف به هدينى ژى دا يين ههين، ب تايبه تى ل دهفه رين وهكى دهوك و زاخو، كو جياوازيين هويرين د گوتى دا پشكدارين دكه د زهنگينيا زارى دا.

3,2 مۇرفۇلۇجى ورسته سازى (سينتاكس)

مۇرفۇلۇجيا به هدينى يا تايبه تمه نديه ب دارىژتتا كارى يا ئالوز و فه گپينا نافي، يه كسان لگهل زارين ديين زمانى كوردى. كار د به هدينى دا دهينه نيشانكرن لدويف دهى، شىوازي رىكخستى، و شىوازي دهرپينى، لگهل شىوين ديار يين راگه هاندىن، دانانى، و داخوازي. بۇ نموونه، كارى بوورين راگه هاندىن بۇ كارى "چوون" ديبته "چووين" به رامبه روى كارى دانانى ديبته "چووينه". ئەف سيسته مه رى ددهته دهرپينا روون يا دەم و مه به ستى.

ناف د به هدينى دا فه گپينى بخوڤه ديبين لدويف دوخ، ژماره، و دياركرى و نه دياركرى. رىكخستنا ئيرگاتيف-ئەبسولوتيف، هيمايه كى تايبه ت يى رسته سازيا زمانى كوردى د به هدينى دا ههيه، ئانكو بكه رى كاره كى تپه ر دوخى ئيرگاتيف وهردگريت د دهى بوورى دا. بۇ نموونه "من پەرتووڤ خۆاند" جهنافى ئيرگاتيف "من" بكاردينيت بۇ بكه رى. ئەف تايبه تمه نديه كوردىن جودا دكهت ژ پتريا زمانين هيندو-ئەوروپى، كو لدويف رىكخستنا نوميناتيف-ئەكيزاتيف دچن.

“ژ لايه نى جفاكى و كهلتورى فه به هدينى روويه كى گرنه بۇ ناسنامه يا زمانى كوردى”

ريزه نديا په يشان د به هدينى دا بشيوه كى سه رهكى "بكه-به ركار-كار" ه (SOV) به لى پا گوراو چيدىن د زمانى ئاخفتى دا بۇ جه ختكرنى يان روونكرن. هه فالناف پشتى وى نافي دهين يىن وهسفا وى دكه ن وهكى د "پهرتووكا مه زن" دا. ئامازه ب خودانين دهيته دان ب رىكا جهنافين ئنكليتيك، وهكى د "پهرتووكا من" دا، ئەفه كوويرتر ئالوزيا مۇرفۇلۇجيا ئەفى زارى دياردكه ن.

٣,٣ فەرهنګ

فەرهنګا به هیدینی رهنگه دانا چهرخین کارلیکی یه دگهل زمانین جیران، نهفهژی بوویه نهنجامی تابلویهکی زهنگین ژ زاراڤین کوردی یین رهسهن و په یف وهرگرتنی. وهرگرتنه په یشان بتایبه تی ژ زمانن عهره بی یا دیاره، ژندهری وئ فه دگه پیت بو کاریگه ریا ئیسلامی و گریپین دیرۆکی لگهل دهفه رین زمان عهره بی. زاراڤین ئایینی، وهکی "دوعا" و "ئیمام" ب رهسهنی عهره بی نه، نه فه لیک گهورینا که لتووری و زمانقانی دناقبه را جفاکین کوردی و عهره بی دا دیاردکه ت.

ب هه مان شیوه کاریگه ریا تورکی یا دیاره د فەرهنګا کارگری و ئاخفتنا رۆژانه دا. په یفین وهکی "چانتته" و "بولاشک" هاتینه تیکه لکرن بو ناف به هیدینی، نه فه رهنگه دانا دهسته له لاتا ئمبراتوریه تا عوسمانیه لسه رهغه رین زمان کوردی. وهرگرتنه زاراڤین تورکی پتیا جاران گونجاندنا فونؤلۆجی بخوفه دگریت دا بگونجن لگهل سیسته مه دهنگین به هیدینی، نه فه ژی نه رمیا زمانقانی نه فی زاری نیشانده ت.

کارلیکرن دگهل جفاکین ئاشووری ژی شوینوار هیلابنه لسه فەرهنګا به هیدینی، ب تایبه تی د زاراڤین کشتوکال و نافخو دا. په یفین وهکی "تیژ" و "کیلگه ه" وهرگرتنه دولایه ن یا رویدای ل دهفه ری پیکفه ژیانن نمایشده کن.

نه فه په یفین وهرگری زاری زهنگین دکه ن و په یوهندی پیکفه یا ناسنامه یین زمانقانی و که لتووری ل دهفه ری دیاردکه ن.

سه ره رای ئه فان وهرگرتنه، به هیدینی نافه نده کا بهیژا فەرهنګا نافخو یا کوردی هه لدگریت، ب تایبه تی ل جهین گریدای سروشت، خیزان، و کردارین نه ریتی. نه فه تیکه لا زاراڤین رهسهن و وهرگری رهنگه دانا میژوویا داینه میکی یا دهفه ری لگهل پاراستنا رهسه ناتیا زاری دکه ت. ل دوماهی، تایبه تمه ندین فونؤلۆجی، مؤرفؤلۆجی، و زاراڤی یین به هیدینی ئالۆزی و شیانا گونجاندنی یا وئ وینه دکه ن. دهنګ، پیکماتین ریزمانی، و فەرهنګا زهنگین یین بهیژاوتتا نه بتنی وئ جودا دکه ن ژ زارین دین زمانن کوردی به لکو ئه رکئ وئ وهک پرهک دناقبه را زمانن کوردی و زمانین جیران دا دیاردکه ن. ٤. رهه ندین جفاکی و که لتووری یین به هیدینی؛ ناسنامه یا که لتووری: چه وا به هیدینی کاردکه ت بو نیشانکرنا ناسنامه یا ئاخفتنکه رین خو.

٤,٢ نه ریتین ده فوکی و نه ده ب

به هیدینی که رهسته کی بهیژ یی دهربرینا ناسنامه یا که لتووریه بو ئاخفتنکه رین خو، ب تایبه تی ب ریکا نه ریتین ده فوکی و نه ده بیاتین خو یین زهنگین. سترانین فولکلوری،

گۆتین مەزنان، و گۆتتا چیرۆکان بۆ دەمەکی درېژ بووینە نافه نندا شیوازی ژيانا کوردی، ب خزمەتکرن وهك دلخۆشکرن و ریکین پاراستنا کهلتووری. د جفاکین زاری به هیدینی دا، نهریتین دهفوکى د گرنگ بووینە بۆ فه گوهاستنا به حسكرین میژووین، وانین رهوشتی، و بیرهاتین ب کوم ژ نشه کی بۆ ئیکى دی.

سترانین فولکلوری، یان دهنگبیزى، ئیکه ژ بنافودهنگترین شیوین ئەدهبى دهفوکى یى به هیدینی. دهنگبیزى، مینسترلیین نهریتین کوردی، چیرۆکین ئەفسانهیى، چیرۆکین ئەفینى، و هه لکه فتین دیرۆکی دگپرن ب شیوئ ستران گۆتتا هوزانى. ئەف ئەنجامدانە (چالاکیه) کو پتریا جاران ل خرفه بووین جفاکی هاتینه ئەنجامدان نه بتنی دلخۆشکەرن به لکو ههسته کی جفاکی و هه مان ناسنامه یی به پێزدکهن. نموونه ژى: چیرۆکین قارهمانی بخۆفه دگرن وهکی چیرۆکا مه م و زینى، کو ب رهسه نی کرمانجیه، گه له ک یا هاتیه وه رگرتن و ئەنجامدان بۆ به هیدینی. ئەف چیرۆکه بابەتین ئەفینى، قوربانیدان، و به رهنگار بوونى به رجه سهسته دکهت، ب کوویری دهنگ فه ددهت لگه ل بهایین کهلتووری یین کوردی.

” ل سه رده مۆ چهرخین نافه راست، به هیدینی وهك زاره کی جودا ژ کرمانجی پيشكه فتيه “

گۆتین مەزنان ژى پشکه کی تمامکەرن د نهریتین دهفوکى یین به هیدینی دا، رهنگفه دانا ژیری و بهایین جفاکینه. گۆتین به ره لاف وهك "ئه ز خه ما وئ دخۆم، و ئەو دئ خه ما من خۆت) بابەتین پشتگری و فیانا دولایه ن دیاردکهن، کو نافه نندن بۆ ژيانا جفاکی کوردی. ئەف گۆتین مەزنان وهك گرپه کا زمانقانی بۆ رابردوی کاردکهن، ب پيشکيشکرنا تینگه هشتنان بۆ جيهان دیتنا که سیئ ب به هیدینی د ئاخفن.

گۆتتا چیرۆکان ژى رۆله کی گرنگ دگپريت د پاراستنا ناسنامه یا کهلتووری دا. فه گپران گه له ک جاران ل دور هه لکه فتین دیرۆکی، که سایه تیین ئەفسانه یى، و کیشین رهوشتی نه، ئەفه دبیته دایینکرنا دلخۆشکرن و په روه رده کرنئ بۆ گوهدییران. ب ریکا ئەفان چیرۆکان، که سیئ ب به هیدینی د ئاخفن پاراستنئ لسه ر زمانقانی و که له پووړئ کهلتووری یى خو دکه ن، هه تا د رووین ئاسته نگین سه رده م دا وهکی مشه ختبوون و زمان گه ورپینئ.

٤،٢ رۆل د ژيانا رۆژانه دا

به هیدینی پتره ژ ریکه کا په یوه نديکرنئ، دهرپینه کا زینديه بۆ بهایین کهلتووری، نهریتان،

و کیریاین جفاکی بؤ که سین پی دئاخفن. د ژیانا رۆژانه دا، بکارئینانا به هیدینی، په یوه ندین جفاکی و هاو پشکیا ناسنامه یی به یزدکه ت. کاردکه ت وه ک زمانی سهره کی یی کالیکرین خیزانی، خرفه بوونین جفاکی و رپوره سمین نه ریتی، ئەفه ژی وی دکه نه به ری بناغه یی به رده و امبوونا که لتووری.

ههروه سا به هیدینی رۆله کی گرنگ دگپیت د جلو به رگ و رپوره سمین نه ریتی دا، داوات، تازی، و ئاهه نگی ن ئاییی ب به هیدینی دهینه ئه نجامدان، ئەفه وی چه ندی پشتر استدکه ت کو ئه نجامدانین که لتووری گریدای ب زمانی فه دمین. سه ماکرن و سترانین نه ریتی، وه کی گو فنه ند، دهینه ئه نجامدان لگه ل په یقان ب به هیدینی، ب دهوپا تکر ل ئه رکئ وی د ئاهه نگی ن جفاکی دا. ئەف هه لکه فتنه ده رفه تان بؤ نه وه یی بچیکتر دابیندکه ن دا لگه ل که له پووری خو یی زمانقانی بیینه گریدان ب په ره پیدانا ههسته کی شانازی و سهر ب ئیکفه بوونی.

ههروه سا به هیدینی وه ک کو گه هه ک بؤ زانینا که لتووری کاردکه ت بتایبه ت ل جفاکین گوندا. نه وه یی مه زنتر کردارین کشتوکالی، زانینا نوژداری، و ته کنیکین کاردهستی دگه هینه یی دو یف خو ب ریکا زارانی به هیدینی، ئەفه ژی دبیته پاراستنا نه ریتین بابو با پیران. ئەف فه گوهاستنا زانیی ئه رکئ زمانی د پاراستنا لایه نین کرداری نه به رجهسته یی که له پووری که لتووری دا دیاردکه ن.

د سه رده می ن نوکه دا، بکارئینانا به هیدینی د راگه هاندن و ئه ده بی دا گرنکیا وی زیده تر به یزدکه ت. وئستگه هی ن رادیوی، به رنامه یی تله فزیونی، و پلاتفورم یی دیجیتال یی ته رخانکری ب نافه روکا به هیدینی ههسته کی نوینه راتی و په یوه ندی دابیندکه ن بؤ رهو ریشالین گوهدیران. ئەف تشتی دیار ب تایبه تی یی گرنکه بؤ جفاکین ب کۆم (کۆمه لگه هی ن بچویک و پشکه ک ژ کۆمه لگه هه کا مه زنتر یا بیانی) کول ده ف وان پاراستنا گری یی زمانقانی و که لتووری پتیرا جاران یا ب ئاسته نگه. (شه یخوئیدسلامی، ٢٠١١). به هیدینی نه بتی زاره که به لکو نیشاندهره کی زیندیه بؤ ناسنامه یا که لتووری یا ناخفتنکه ری ن خو. ب ریکا نه ریتین ده فوکی، گۆتین مه زنان، و کارلیکرین رۆژانه، رادبیت ب داپۆشینا به یان، میژووی، و بیرهاتین کوم یی جفاک زار به هیدینی. ب پاراستن و په ره پیدانا بکارئینانا به هیدینی ناخفتنکه ر به رده وامن د هه لگرتنا که له پووری خو یی که لتووری دا د رووی یه کسانکرنا زمانقانی و که لتووری دا.

٥. لایه نین جفاکی و زمانقانی یی به هیدینی؛ بکارئینانا زمانی د جفاکی دا

٥,١ بوارین بکارئینانی

به هیدینی وه ک شپوازه کی سهره کی په یوه ندیکرین د بوارین جودا دا کاردکه ت، ئەفه دبیته رهنگفه دانا گرنکیا وی د جفاک ناخفتن به هیدینی دا. دناف مال دا، پتیرا جاران

به‌هدینی ئیکهم زمانه زروک فی‌دبئی دهیته فه‌گوهاستن ژ ده‌یاب و داپیروباپیران. نه‌رکه‌کی گرنگ دگپیت د کارلیکین خیزانی دا ب په‌ره‌پیدانا په‌یوه‌ندیین بهیژ و پاراستنا نه‌ریتین که‌لتووری. ل ده‌قه‌رین گوندان، ب تایبه‌تی ل دهوک و گوندین ده‌وروبه‌ران، بکارئینانا به‌هدینی د ناف خیزانان دا بهیژ دمینیت وهک بنه‌مایه‌کی فه‌گوهاستنا زمان و که‌لتووری کاردکه‌ت دناقبه‌را نه‌وه‌یان دا.

سه‌باره‌ت په‌روه‌ردی، رۆل به‌هدینی پتر یئ ئالۆز بوویه. هه‌رچه‌نده‌ زمانئ کوردی دیاربوون ل قوتابخانین هه‌رئما کوردستانا عیراق بخۆفه دیتییه، سۆرانی بشیوه‌کی ناسایی که‌ره‌سته‌یئ باشتره‌ بۆ رینماییکرنئ ژ نه‌گه‌ری باری فه‌رمی و په‌سه‌ندکرنا به‌رفره‌هتر. د نه‌جام دا به‌هدینی کیتر نوینه‌راتی کره‌ی د په‌روه‌ده‌یا فه‌رمی دا ب که‌ره‌ستین فی‌رکاری و ژیده‌رین به‌رده‌ست یئ سنووردارگری د زاری دا. ئه‌ق نه‌یه‌که‌سانئ ناسته‌نگ بۆ ئاخفتنکه‌رین به‌هدینی دروستکریه‌ ب تایبه‌تی د پاراستنا متمانه و ناسنامه‌یا زمانفانی دا ل چارچوو‌فه‌یئ نه‌کادیی.

پاگه‌هاندن نوینه‌راتیا بواره‌کی دین گرنگ دکه‌ت بۆ بکارئینانا به‌هدینی. ویستگه‌هین پادیویی یئ نافخۆ، به‌رنامه‌یئ تیله‌فزیونی و پلاتفۆرمین تۆرین جفاکی، هنده‌ک جهان دابیندکه‌ت کو به‌هدینی تیدا گه‌شئ دکه‌ت. ئه‌ف درچوونه ده‌نگوباس، دلخۆشکه‌ر و بابه‌تین که‌لتووری ب زاری به‌هدینی دابیندکه‌ن، ئه‌فه دبیته به‌یژکرنا هه‌سته‌کی شانازی و نوینه‌راتی. ل گه‌ل ئه‌ق چه‌ندی، زالبوونا زاری سۆرانی و زمانئ عه‌ره‌بی د تۆرین پاگه‌هاندن یئ مه‌نتر دا هنده‌ک جارن لسه‌ر به‌هدینی زالدبیت و گه‌هشتنا وی بۆ ده‌قه‌رین جوگرافی و بینه‌رین دیارگری سنووردارده‌کته‌ت.

” ل ده‌قه‌رین گوندان، ب تایبه‌تی ل دهوک و گوندین ده‌وروبه‌ران، بکارئینانا به‌هدینی د ناف خیزانان دا بهیژ دمینیت “

۵،۲ کریارین کودگه‌ورین

کودگه‌ورین دیارده‌کا به‌ره‌لا‌فه‌ لده‌ف که‌سین ب به‌هدینی د ئاخفن، ب تایبه‌تی ل ده‌قه‌رین شارستانی/باژیری و ژینگه‌هین پتر زمان. ئاخفتنکه‌ر گه‌له‌ک جارن ژ ناف سۆرانی، عه‌ره‌بی، و تورکی زمانئ ئاخفتن دگه‌ورن لدویف چارچوو‌ق جفاکی. بۆ نمونه: د ریکه‌ستین پیشه‌یی دا، سۆرانی یان عه‌ره‌بی بکاردئین بۆ هاریکاریا هه‌فکاران یان پیگیبوون ب فورمین فه‌رمی. ب هه‌مان شیوه‌ تورکی ژ بکارده‌یت د بازگانیا ناقبه‌را سنووران و په‌یوه‌ندیان ژنه‌گه‌ری گری یئ دیرۆکی و ئابووری لگه‌ل تورکیا. ده‌وشا نه‌فه‌رمی دا، وه‌کی دانوستاندنا دناف هه‌قال و خیزانان دا، کاریگه‌ری گه‌له‌ک

جاران ل كود گهورين دهپته كرن ژلايئ بابه تي دانوستاندىن يان پيشينه يا زمانى يا پشكارانفه. بتاييه تى نشيئ بچويكتر بنيازن زمانان تيكله بكهن، ب تيكله لكرنا پارچيئ سؤرانى يان عه ره بى بؤ نائف گؤتارا خو يا به هدىنى. ئەف كرىاره رهنگفه دانا بهر كه فتنا وانه بؤ چه ندىن زمانان لدهمى پهروه ده يئ، راگه هاندىئ، و كارليكيئ جفاكى. هه رچه نده كود گهورين نه رماتيا زمانفانيئ دئخته دشياندا ههروه سا نيگه رانيئ وه ريانا خاويئيا زمانفانيا به هدىنيئ بلنددكه ت.

5,3 هه لويستين زمانى

تيگه هشتينى به هدىنيئ دناقبه را ئاخفتنكه ريئ وي دا و جفاكي به رفره هتر يئ كوردى هاتينه شيوه كرن ب هوكارين جفاكى و سياسى و كه لتوورى. دناق جفاكين ئاخفتن به هدىنى دا، ئەف زاره ژنده ره كيئ شانازيئ يه، كو ديبته نيشانا ناسنامه كا ده قهرى و كه له پووره كيئ كه لتوورى يئ جودا. ئاخفتنكه ر گه له ك جاران به هدىنيئ وه ك نيشانكه ره ك بؤ ره سه نايه تى و په يوه ندى ب ره وريشالين بابوباپيرين خو ديبين. دهر برينين وه فادارى بؤ ئەف زارى د به ره لافن بتاييه تى ل ده قهرين گوندان كو بها و جلو به رگين نه ريتى به يئز گرئداى بكاريئنانا زمانى نه.

لگه ل ئەف چه ندىئ، هه لويستين جفاكي به رفره هتر يئ كوردى بؤ به هدىنيئ هنده ك جاران كاريگه رى لي دهپته كرن ژلايئ پله يين زمانفانيئ فه. سؤرانى، وه ك زارى زال د حكومه ت، پهروه ديئ، و راگه هاندىئ دا گه له ك جاران دهپته دانان ب نافوده نكتر. ئەف تيگه هشتنه دشيئ هه سه ته كيئ پشتگو هه افيتيئ چيكله ت لناف كه سيئ ب به هدىنى دناخفن، و بتاييه تى زى ل باژير و چارچوو فه يين پيشه يئ. بزافين په ره پيدانا يه كسانيا زمانفانيئ و بلندكرنا هوشيارين دهر باره ي زه نكيئا به هدىنيئ د گرنگ بؤ به يئزكرنا هه لويستين ئەريئى و كيملكرا رهنگدانا زمانفانيئ.

5,4 ناسته نكيئ پاراستن

5,4,1 كاريگه رى شارساتنيكرنئ، جيهانگيرين و پر زمانين

ناسته نكيئ هه مبه رى به هدىنيئ ب كوويرى تيكله بووينه لگه ل خازته يين به رفره هتر يئ جفاكى و نابوورى. شارساتنيكرن بوويه هوكارى زنده بوونا كوچه ريئ ژ گوندان بؤ نائف باژيران كو ژينگه هيئ پر زمانى د زالن. د ئەفان رهوشاندا به هدىنى گه له ك جاران هه قركيئ لگه ل سؤرانى، عه ره بى، و ئنگليزيئ دكه ت بتاييه تى د بواريئ پهروه ده، بازرگانى، و حكومه تى دا. هه زه ئەفان زمانان د بواريئ فه رمى دا دشيئ بكاريئنانا به هدىنيئ كيملكه ت، بتاييه ت لدهف نه وه يين بچويكتر.

جيهانگيرين پتر ئەف ناسته نكه ئازراندينه ب ئاشكرنا وئ چه ندىئ بؤ ئاخفتنكه ريئ

به هیدینی کو راگه هاندن و که لتوورین جیهانی گرنگی ددهنه زمانین دهسته لاتدار. زمانین ننگلیزی بتایبه تی، دهیتته دیتن وهك کیلهك بۆ ئابووری و دهلیشین پهروهدهیی، ب کیشاننا سهرنجی ژ زارین نافخو. نهف کاریگه ریا جیهانگیرین گهلهك جارن د فهرههنگ وهرگرتی و گهورینی دناقبه را حهزا زمانان دا دیاردیبت، کو هییدی هییدی دیاربوونا به هیدینی د ناخفتنا رۆژانه دا کیم دکهت.

” به هیدینی پتره ژ ریکه کا په یوه ندی کرنی، ده برپینه کا زیندیه بۆ بهایین که لتووری، نه ریتان، و کریارین جفاکی بۆ که سین پی دناخن“

۲، ۴، ۵ گهورین به رهف سۆرانی یان زمانین دین زال

گهورینا زمانقانی به رهف سۆرانی کیشه کا دی یا بهرچاقه بۆ پاراستنا به هیدینی. رۆل سۆرانی وهك زاری فهرمی د حکومه تا هه ریم کوردستانی دا ئه و جیگیرکریه وهك که رهستی باشر بۆ کارگیری، پهروهده، و راگه هاندن. نهف حهزا دامه زرای گهلهك جارن به هیدینی پشتگوه دهاقبت، و تیگه هشتنان بۆ دۆخی وئ ی نزمتر به پتر دکهت. ب بوورینا دهمی نهف داینامیکه بووینه ئه گه رێ هییدی هییدی کیمبوونا بکارینانا به هیدینی بتایبه تی لدهف ناخفتنکه رین ته مهن بجیکتر و شارساتنیکری دا.

پیدقیه بزاقین پاراستنا به هیدینی چاره سه ریا ئه فان ئاستهنگان بکهت ب په ره پیدانا بکارینانا وئ د پهروهده، راگه هاندن، و دهستی شخه ریین که لتووری دا. پشتگریا هه موو جۆریا زمانقانی د ناف جفاکی کوردی دا دشی ت دۆخی به هیدینی بلندبکهت و گرنکیا وئ یا بهردهوام دوپاتبکهت د رووین ئاستهنگین سه رده مکرن و جیهانگیرین دا. ل دووماهی، بکارینانا به هیدینی د جفاکی دا گرنکیا وئ یا خۆراگر د ناف بوارین خیزانی، جفاکی، و که لتووری دا دیاردکهت. هه رچه نده ئاستهنگین مینا کود گهورین، شارستانیکرن و زمان گهورین بۆ زمانین زالت د بهردهوامن، بزاقین ب ئارمانجا پاراستن و په ره پیدانا به هیدینی دشین هاریکارین بۆ پاراستنا رۆل وئ وهك نیشانکه ره کئ گرنگ ی ن ناسنامه یا کوردی.

6. دووماهیك

نهف فه کۆلینه گرنکیا پر لایهن یا به هیدینی وهك زاره کئ زمان کوردی دیاردکهت، ب دویشچوونا په هه ن دین وئ یین دیرۆکی، زمانقانی، جفاکی و که لتووری، و جفاکی و زمانقانی. ژ لای دیرۆکیقه، به هیدینی گه شه کریه د ناف چه رخی کارلێ کرنی لگه ل

كەلتوورپن جيران، ژ وان ژى كارىگه رپن عەرەبى، توركى، و ئاشوورى، كو فەرەهنگ و رپستە سازيا وئ شيوە كرينە. گەلەك دەيتە بكارئىنان ل دەوڭى، و ھندەك پارچپن سورييا و توركيا، و ھندەك دەقەرپن دى، كول وان جەھان بەردەوام كاردكەت وەك پپكەتە كا گرنگ يا ناسنامە يا كەلتوورپ كوردى.

ژ لايى زمانقانى قە، بەھدىنى تايبەتمەندىپن فونۇلۇجى، مۇرفۇلۇجى، و رپستە سازى نيشانددەت كو وئ جودا دكەن ژ زارپن دىپن كوردى. فەرەهنگا وئ يا زەنگىن، لگەل پەيقپن وەرگرتى، رەنگ قەدانا مپژوويا وئ يا لپك گەورپنا زمانقانى لگەل زمانپن جيران دكەت. ئەف تايبەتمەندىپن ناوازە گرنگيا وئ وەك بوارەك خۇاندنن دناف زمانقانىپن كوردى دا دياردكەن.

”سنوورپن دىرۆكى يپن مىرگەھا بەھدىنان دەھوك وەك ناھەندا كەلتوورى و زمانقانى يا زارپ بەھدىنى دامەزراند“

ژ لايى كەلتوورى قە، بەھدىنى كاردكەت وەك نيشانكەرەك بۇ ناسنامە، نەرىتپن دەھوكى يپن ب كووپرى جپگىركرى، ئەدەب، و ژيانا پۇژانە يا ئاخفتنكەرپن خۇ. سترانپن فولكلۇرى، گۆتپن مەزنان، و چىرۆك ب بەھدىنى كاردكەن وەك كوگەھپن بىرەوورپا كەلتوورى، لگەل رۇلۇ وئ پ پاراستنا بەا و نەرىتان پەيوەنديا وئ لگەل شپوازى ژيانا جفاكى دياردكەت.

ژ لايى جفاكى و زمانقانى قە، بكارئىنانا بەھدىنىپ د بوارپن جودا دا - ناف مال، پەرورەدە، و پاگەھاندن - شيانا خۇپاگرى و خۇگونجاندا وئ نيشانددەن. لگەل ئەق چەندى ئاستەنگپن وەك كود گەورپن، گەورپنپن حەزا زمانى، و كارىگەرپن شارستانىكرن و جپهانگىرپن گەفان بۇ پاراستنا وئ دروستدكەن. ھەلوپستپن نەرىپنى سەبارەت بەھدىنىپ دناف جفاكى بەرفرەھتر پ كوردى دا، كو سۇرانى پتر تپدا يا زالە، زپدەتر بزاقپن بەردەواميا وئ ئالۇزدكەن.

ب شپوەكى گشتى، قەدپن دوپاتدكەن كو رۇلۇ بەھدىنىپ پ گرنگە د پاراستنا ناسنامە و كەلەپوورپ كوردى دا، د دەمەكى دا كو پووناھپ دئپخەنە سەر ئاستەنگپن ھەمبەرى وئ د جفاكى ھەقچەرخ دا.

ل دوماھپن، خۇاندنا بەھدىنىپ يا گرنگە بۇ تپگەھشتنا ھەمەجۇرپا زمانقانى و كەلتوورى يا جفاكى كوردى. ھەرچەندە ئەف قەكۆلپنە لپنپنە كا گشتى يا بنەرەت

دایندکەت خۆاندین زێدەتر د پێدقینه بۆ چارهسەرکەرنا ئاسته نگیڤ د رڤیا به هدیڤی
دا و بۆ فه دیتنا شیانا وئ یا پێشبینیکری ژبۆ پشکداریکرنی د که له پوور و ناسنامه یا
کوردي دال جیهانا سه ردهم.

دهنگن ژبیرکری

ئەدەبیات کوردی یا بەهیدینانی

و خەباتا و ئێژ بۆ خۆدیارکرن

د. یاسر حەسەنی

و: گەیلان ئەسکەندەر عزیز

* مامۆستا بە ل کۆلیژا زمانان ل زانکۆیا دەھۆک و ئەدیبۆرە ل کۆفارا Wasafiri یا برینانی یا نایبەئەند ب ئەدەبیاتین هەفچەرخین ئیتفەدەولەئی فە. دکنۆرایا خۆ ل دۆر ئەدەبیاتین کوردی و مەسەلەیا ناسنامەین ل زانکۆیا ئیکسەنەر ل ئینگلنرا وەرگرئیه. بۆ چەندین سالان ل رۆژنامەفانیا کوردی کارکرێه و سکرئێری نقیسینۆ بوو ب کۆفارا پەیف یا ئیکەنیا نقیسەرین کورد. ژ بەرھەمۆ وی ب چاڤکری

* Women's Voices from Kurdistan: A Selection of Kurdish Poetry (London, ۲۰۲۱- with others)

* بنیانۆ رینمی د شعرا نوویا کوردی دا. (دھۆک - ۲۰۰۷).

* وەغەرەک د نھینین دەقی دا. (دھۆک - ۲۰۰۴).

۱. دەسپێک

ئەف فە کۆلینە باس ل وئ ئیک دکت کو هەرچەندە ئەدەبیات کوردی یا بەهیدینانی ب ئەدەبیاتەکا کەفنا هاتیە هژمارتن، و سەرەرای گەشەیا وئ یا بلەز ب تاییبەتی پستی سالای ۱۹۹۱ئ، لئ هەر مایە ئەدەبیاتەکا پەراویزکری و نەدیار. ئەفە ژێ نە بتئی ژلای کوردین سۆرانی ئاخیف فە هاتیە پەراویزکرن وەکی ئەز بۆ دچم، بەلکو ئەدەبیاتەکا نەدیارە بۆ جیرانی وئ ژێ، ژ کرمانجی ئاخیفن کوردستانا ترکی و کوردستانا سووریای.

گومان تیدا نینە، کاریگەرین نەرتی یین دابەشبوونا کوردستانۆ پەیوەندی ب ئی رهوشی هەیه، لئ بەرپرسیاتیەک دکتەفیتە سەر ملین کوردان ب خۆ ژێ. دانوستاندین گەرم و گور ب درژی ل دور ئی بابەتی دی هینەکرن ژ بۆ نیشاندا وینەیه کئ روون و ئاشکەرا ل دور وان رهوش و کاودانێ کوردیا بەهیدینی تیدا دەربازبووی ب گشتی، ب تاییبەتی ل دەمۆ مملانییا وئ یا هەبوونگەری دگەل عەرەبی و کوردیا سۆرانی. هەر وەسا بابەت گرنگیەکا تاییبەت ب پێگەها هۆزانی ددەت د دیمەنۆ رهوشەنبیری یی بەهیدینان دا، کو تا فان دوماهیکان نامادەبوونەکا بەرچاف هەبوو. نەخشەیی هۆزانا کوردی یا بەهیدینانی ل دەسپێکا هۆزانا کلاسیک ل چەرخێ ۱۷ئ دەستپێدکت و د سەردەمۆ کلاسیکا نوی دا دەربازدبیت، تاکو دگەهیتە سەردەمۆ هەفچەرخ.

ب تاییه‌تی ده‌ربازدیی ل لیگه‌ریان لدویف ئاراستین جیاواز یین هۆزانی یین سه‌رده‌می هه‌فچه‌رخ: نوی، نویخواز، و هۆزانا گه‌لیری (جه‌ماوه‌ری)، کو هه‌ر ئیک ژ وان د قووناخه‌کا سیاسی یا تاییه‌تدا یا نه‌ته‌وی یا کوردی سه‌ره‌لدایه و گه‌شه‌کریه. ب ریکا دیفچونان بو ئی وینه‌ی ئالوزی هۆزانا به‌هدینانی و کاودانی وئ، ئه‌ف بابه‌ته دئ خزمه‌تا دیروکا نه‌ده‌بیاتا کوردی ب گشتی که‌ت. د هه‌مان ده‌مدا دئ پینگافه‌کا گرنگ بیت ژ بو دانه‌ناسینا ئه‌ده‌بیاتا پشتگوهمافیتی و نه‌دیار، کو ب مه‌ره‌م یان ب مه‌ره‌م ژلای شاره‌زایی نه‌به‌هدینانی و کوردناسین روژنافاقه‌هاتیه په‌راویزکرن.

٢. هه‌رئما به‌هدینان

به‌هدینان نا ئی هه‌رئما که دیارکری یه ل کوردستانا عیراقی، زۆریه‌یا ئاخا وئ دکه‌قیته دناقه‌هه‌را رووباری دیجله و رووباری زئی مه‌زن. به‌روفاژی پراینا کوردین عیراقی، خه‌لکی ئی ده‌قه‌ری ب کوردیا کرمانجی دئاخسن (گونتەر، ٢٠٠٩، لاپه‌ر ١٨) کو ب نا ئی به‌هدینی / به‌هدینانی به‌رنیاسه. ئه‌و نا ئی می‌رنشینا به‌ری یا به‌هدینان وه‌ک میرات مایه‌قه‌کو لدویف به‌لگه‌نامین به‌رده‌ست یین دیروکی یین فه‌کۆلینکری ل چه‌رخ ١٤ ئه‌هاتیه دامه‌زراندن و هه‌تا سال ١٨٤٢ ئی یا به‌رده‌وام بوو ژ فه‌رمانه‌وی یا ده‌قه‌ری (مزوری، ٢٠١٤؛ ره‌ئوف، ٢٠١١). د ئه‌قی ده‌میدا شه‌هزاده‌یین "خانه‌دانه‌کا مه‌زن یا پیروز" ژ "بنه‌مالا به‌هدینان" فه‌رمانه‌وی ل ده‌قه‌ری دکر و ژ کوری بو کوری ده‌هاته فه‌گوه‌استن (لونگریگ، ١٩٢٥، لاپه‌ر ٧). ل چه‌رخ ١٩ ئه‌وه‌کی هه‌می می‌رنشین کوردی یین دیتر به‌هدینان هاته ژنا فبرن ژلای ئیمپراتوریه‌تا عوسمانی فه‌، هه‌ره‌سا ئیمپراتوریه‌تا عوسمانی ئاراستی سیاسه‌ت به‌رامبه‌ر دابه‌شبوونا ئیداری ل بن کاربگه‌ریا خۆفه‌گه‌وری. پاشان می‌رنشینا ژنا فچوبی که‌فته به‌سه‌ر سه‌نجه‌قا موسل (مه‌کیژی، ٢٠١٢)، نا ئی وئ هه‌تا ئه‌فرۆ ئیک بکارهاتیه. د نوکه دا ئه‌قی هه‌رئمی هه‌مان ده‌قه‌را جوگرافی ب خۆفه‌گرتیه یا کو له‌سه‌رده‌می می‌رنشیخی فه‌رمانه‌وی ل ده‌هاته‌کرن (حه‌سه‌ن پوور، ١٩٩٢، لاپه‌ر ٣).

هه‌رچه‌نده ئه‌ف ده‌سته‌واژه ئیدی ب فه‌رمی ل دابه‌شکرنا ئیداری یا نوی ل عیراق و پشکا وئ ی کوردستان ناهیته بکارئینان، به‌ئ له‌سه‌ر ئاستی زمانناسی و که‌لتووری و سیاسی ب شیوه‌کی به‌رفه‌مه‌ ده‌یته بکارئینان. ئه‌ف هه‌رئمه د نوکه دا ژ پارێزگه‌ها ده‌وکی و چه‌ندین قه‌زاین سه‌ر ب پارێزگه‌هین نه‌ینه‌وا و ئه‌ریلی پیکده‌یت. ب رامانه‌ک دیتر به‌هدینان ژ وان ده‌قه‌رین عیراقی پیکده‌یت یین کو خوه‌جه‌ین وئ یین کورد ب کوردیا کرمانجی دئاخسن. ب هه‌فه‌به‌رکرن دگه‌ل کوردین ب زارا ئی سۆرانی دئاخسن ل

عيراقى، كرمانجى زمانه كئى كيمينه يه، د ده مه كى دا ئه گهر ئه م ناخفتنكه رين كرمانجى ل كوردستانا مه زن ل بهرچاف وه ربگرين دئى كرمانجى بيته زؤرينه.

سه باره ت ناڤى به هدينان دانوستاندنه كا ئيتيمولؤجى ل دؤر ئى ناڤى هه يه، و ئه ف په يشه ب ئى رهنكى ژى (بادينان) ده يتته نقيسن. هنده ك ژ دىروكناسن كورد (بؤ نمونه البوتانى، ٢٠١٣: ناميدى، ٢٠٠٠) وه سا دبين كو ناڤى دويى (بادينان) ره سه نتره ژ ناڤى (به هدينان). دوپاتيى ل وئى چهنديى دكه ن كو په يقا بادينان ژ په يقا ئيديابين هاتيه كو ناڤى كه فئى ده فهرئ بوويه و ئه ف ناڤه دچه ندين ده قين دىروكى دا هاتيه.

هنده ك ژ زاناين ديتى ره خئى ل وئى چهنديى دگرن ودييژن ژ ئه گهرئ به لگين نه دروست يين په يشازى و دىروكى دبيت ئه ف شروڤه باوه رين ژده ستبه ت (الدوسكى، ٢٠٠٧). ژبه ئى چهنديى زؤربه يا نقيسه رين كورد ب تايبه تى ناخفتنكه رين كرمانجى چ يين ئى سه رده مى يان ژى به رى ئى ناڤى ب (به هدينان) دنقيسن. ب ئاشكه رابى ئه و يئى ل گه ل بؤچوونا دىروكناسيى كورد شه ره فخانئى به دليسى (١٦٠٣-١٥٤٣) كو په يقا به هدينان ژ ناڤى (مير به هائهلدين / بهاء الدين) و بنه مالاوى (به هائهلدينان / بهاء الدينان) كو بؤ چهندين چه رخان فه رمانزه وئى ل ئاميدى كرىه هاتيه (به دليسى، ٢٠٠٥). ل سه رده مپن كه فن خه لكى ب شيوه كئى سروشئى ناڤين خو يين عه ره بى

ئه قين لئير كارتيكرا ناينئى ئيسلامئى هاتينه ناڤا زمانئى كوردى دگوه ارتن بؤ سه ليقا ناڤين كوردى. بؤ نمونه، ناڤين عه ره بى دناڤ زمانئى كورديدا (تاج الدين) و (عزالدين) و (شمس الدين) هاتينه گه ورين بؤ (تاجدين)، (ئيزدين)، (شه مدين). لدويف هه مان ياسا گونجاندينئى يا زمانسازى (بهاء الدين) هاته گه ورين بؤ (به هدين) و نيشانا كوئمى يا ئى ناڤى (بهاء الدينان) ه، كو بؤ بنه مالا (بهاء الدين) ده اته بكارئينان هاته گه ورين و بوو (به هدينان).

تئگه هشتن ژئى ياسايا گونجاندينئى يا زمانئى بؤ مه دوپات دكه ت كو په يقا بادينان بتئى كورتكريا (ساده كريا) په يقا به هدينانه. ئه ف شروڤه يان ژى بانگه شه ژ روپئى زمانئى فه دشيت پتر ئى راستئى بسه لمينيت برئكا ئينانا هنده ك نمونه يين ديتى ژ زمانئى كوردى كو هه مان گه ورينا فونولوژى (ده نكسازى) هه يه. د دىروكا زمانسازيدا دييژنه ئى ديارديى) rephonemicisation دوباره ده نككرن) شيوه كئى جيواز وه ردگريت، ئيك ژوانا تئكه لكرنا دو ده نگان و ده ركه فتنا ده نكه ك ته مام و نوى (كرؤولى و بوورن، ٢٠١٠، لاپه ر. ٦٩). دئى باريدا ده نكى برگا ئيكئى و ده نكى برگا دويى دئى تئكه لبن و ده نكى برگه كا نوى دئى دروست بيت، دييژنه ئى شيوازى ئيكخستنا مه رجدار (conditional merger) و دگه له ك نمونين ديتردا ب رونتر ده يتته ديتن. ل جه ئى په يقا (شه هر) هاتيه گه ورين بؤ (شار) و ب هه مان شيوه ئه ف په يشه ژى هاتينه گه ورين:

بههر = بار، پههن = پان، خوههر = خار، رههن = ران. هه مان رهوش ب سهر په يفا (بههدينان) دا هاتيه و بوويه (بادينان). ئەف گهوپينن دهنكى د زمانى كوردى دا د زارافى سۆرانيدا بهر به لافترن ژ كرمانجى. ناڤى (فورمى، شيوئى، په يفا) بههدينى دناڤ كرمانجاندا بهر به لافتره، د دهه كيدا په يفا (فورما، ناڤى) بادينان دناڤ سۆراناندا پتر بكار دهيت. ژلايه كئ ديقه سۆرانى د گۆتن و نقيسنيى دا په يفا بادينان بكار دئين، لئ ژبو گه لهك ناخفتنكه رين بههدينان سفككرنا (كورتكرنا) ئى ناڤى نه هند ب دلئ وانه، گه لهك جارن هوسا ددانن كو ئەفه كيكرنه كه يانزى كيمايه كه بۆ بهايئ ئى دهفه رى ب تاييهت دههئ ئەف شيوازه ژلايئ خه لكئ كوردن سۆرانى فه دهيتته گۆتن. لئ هه رچه وا بيت ئەف بارودوخ نو كه هاتيه باسكرن هه مى دهه ما ب ئى شيوه و نينه. تاييه تى لئان دو ماهيان لئژر كارتىكنا ميديا يا سۆرانى، و دببته هندهك ژ كرمانجيان ل دهفه رين هه فسنوور دگه ل ئەخفتنكه رين سۆرانى، هندهك ژ بهر بهايئ ئى سهردهمى ل هه رنئ دهستبكار ئينان ئى شيوازى كورتكرى (سفككرى) كرىه.

ژبلى بهلگه يئ زمانسازى و ئيتيمولۆجى، بهلكو لدويڤ بهلگه يئ ديروكى تاكه شيوازى بۆ دهفه رى هاتيه ته توماركرن پشتى شه ره فنا ما به دليسى ل چه رخی ۱۶ ئى (بههدينان) بوو نهك (بادينان). ئەفه وئ دگه هينيتن كو شيوازى كه فن (بههدينان) شيوازى ره سه نه نهك شيوازى پشتى وى (بادينان). هۆزانئانئ كورد نوره ديئى بريفكى (۱۷۹۰-۱۸۵۱) د هۆزانان خۆ يا بناڤى (ئەز يئ بتئى مه ل كوردستانئ) ب شانازيقه ئاماژئ پيددهت كو خه لكئ بههدينانه:

ژ بههدينانئ خاسم ئەز، ژ پيرانئ خه واسم ئەز
ل مه يدانئ ره قاسم ئەز، ژ دههوا ناكه وم يا ره ب
(بريفكانى، ۲۰۰۲، لاپهر. ۸۰)

ب هه مان شيوه بهلگه نامه يئ كه فن يئ ديروكى يئ نيشا ئيكن ژ چه رخی ۱۹ ئى، وهسا نيشاندهن كو خه لكئ ئى دهفه رى دگۆتنه ميړنشينان خۆ بههدينان. ئەفه د بهلگانامه كيدا دياربوو ل ئان دو ماهيكان ژ ئه رشيقئ عوسمانيا كول ئەسته نبۆلئ فه ديتيه (دوسكى، ۲۰۱۵). د بنه رتدا ئەف بهلگه نامه يه سكالانامه بوو كو هاتبوو موركرن (ئيمزاكلرن) ژلايئ ۳۳ ئى كه سانين ديار يئ دهفه رى، داخوازا دهستكارين ل دهفه رى ژ سولتانئ عوسمانى كر بوو كو هيرشا سه ربازى يا ميړنشينان سۆران لسهر بههدينان ب راوهستينيت ل سالا ۱۸۳۳ يئ. نامه ب زمانئ فارسى هاتبوو نقيسين و ناڤى ميړنشيئ بقى شيوه وى هاتبوو نقيسين ژ لايئ وانقه (بههدينان). ئەف شيوازه (رينقيسه) ژ لايئ كوردان و بيانان ئەفين بۆ خاندنئ ل دهفه رى بوون په يره وكرىه.

سه‌رده‌م داگیکرنا عیراقی ژلاین بریتانیا فه ل چاریکا ئیکێ ژ چه‌رخێ 20 ئ کاپتی ی.ف. جاردين کو هاریکاری ئه‌سه‌رئ سیاسی بوو، په‌رتووکه‌ک نھیسابوو ده‌بارای فیروونا زمانئ کوردی یئ به‌هدینی و ئه‌و په‌رتووک ب به‌هدینانی کرمانجی ناڤکر (جاردين، 1922). هه‌ره‌سا گه‌له‌ک ژ په‌رتووکی به‌رنیاس لسه‌ر ئ ده‌قه‌رئ هه‌مان رنھیسی بکارتینایه، وه‌ک: (اماره‌ به‌دینان العباسیه - 1969)، (اماره‌ به‌دینان الکرديه - 1999)، (الاکراد فی به‌دینان - 1999)، (به‌دینان فی أواخر العهد العثماني - 2007).

ژ هه‌زی گۆتئی یه کو دو هه‌قالناڤ هه‌نه بو ناهئ به‌هدینان (بادینان)، نه‌وژی: به‌هدینی/ بادینی و به‌هدینانی/بادینانی. ئه‌و ب روئی وی چه‌ندی دیاردکه‌ن کا چ تشتی په‌یوه‌ندی ب ده‌قه‌رئ فه هه‌یه و بو چ دزڤریت.

به‌هدینی/بادینی پتر ده‌برینه‌کا خۆجھی یا په‌یڤی یه و ئه‌فه پتر ده‌یته بکارتینان د زمانئ کوردی دا، به‌لئ یا دوئ تایبه‌ت به‌هدینانی پتر د سه‌رچاوه‌یین زمانئ عه‌ره‌بی و ئینگلیزی دا ده‌یته دیتن.

* (من ئه‌ف بابه‌ته ب زمانئ ئینگلیزی دروستکریه و من شیوازی دوئ بو خوانده‌فانان بکارتینایه. ژ هه‌میا گرنکتر، من شیوازی دوئ به‌هدینان بکارتینا چونکی د نفیسارین ئه‌ده‌بی و زمانئ دا یا به‌ره‌لاڤه. ژ به‌ر ئ یه‌کئ به‌هدینان وه‌ک ناهئ هه‌رئیی و به‌هدینانی یان به‌هدینی وه‌ک هه‌قالناڤ بو هه‌رتشتی گرتدای بابه‌تیڤه و بو دزڤریت هاتیه بکارتینان دئ فه کۆلینئ دا).

(* بۆ زانین: ئه‌ف په‌یڤه ژلاین نفیسکاری بابه‌تی ب زمانئ ئینگلیزی فه هاتیه نفیسین. فه کۆلین هاتیه وه‌رگێران ژ زمانئ ئینگلیزی بو کوردی، مه‌ باشت دیت کو ئه‌م نفیسینا وی ژ بابه‌تی نه‌ ده‌رئجین و ئه‌فه مافئ وی یه.

” به‌هدینی/ بادینی پتر ده‌برینه‌کا خۆجھی یا په‌یڤی یه و ئه‌و د زمانئ کوردی دا پتر ده‌یته بکارتینان “

3. ل ناڤ و ده‌رفه‌ی عیراقی: په‌راوتزکرنا سێجاری یا نه‌ده‌بیاتا کوردی یا به‌هدینانی. گه‌له‌ک ب زه‌حمه‌ته ئه‌م بیژین: تشته‌ک ل کوردستانا عیراقی ب ناهئ "نه‌ده‌بیاتا کوردی" هه‌یه، چونکی ب کێیی "دو نه‌ده‌بیاتین کوردی" یین جودا ل ئی ده‌قه‌رئ هه‌نه و یین ژ هه‌میان سه‌ره‌کیت سۆرانی و به‌هدینانی نه‌هه‌ر ئیک ژوان ب شیوه‌ک جودایی زمانئ کوردی هاتیه نفیسین و گۆتن، چیرۆکا سه‌ره‌لدان (ده‌رکه‌فتن) و گه‌شه‌کرنا وان یا جیوازه، ب شیوه‌ک ب زه‌حمه‌ت ئیک بشیت کارلێکان دنه‌قه‌ره‌هه‌ردو یان

بىنىت. ئەف پۆلىنكرنه نه ژبو دوبره بىكرنا هەردو ئەدەبىياتىە دىن ئەكۆلىنخ دا، ئارمانج ئەو نىنه كو دىوارەك دناقبەرا هەردو ئەدەبىياتىن سەرەكى دا بەيتە دانان. باشتر بېژىن ئەفە ئىكەم پىنگاغا پىدقىە بو پىشكىشكرنا داخوازىن ژبو تايەتمەندى و گرنگىا ئەدەبىياتا بەهدىنانى. پىشكگومهاقتىنا فى ئەدەبىياتى دزقرىتە فە بو سىياسەتا ئىك لدوىف ئىك يا حكومەتىن عىراقى و زالبوونا سۆرانى لسەر كەلتوورى كوردى و سازىيىن وان يىن پەرورەدەيى ل عىراقى، ب تايبەت بەرى سالا 1991ئى. چ پىنەقتىن سىياسەتا شكەستى (سەرئەكەفتى) يا حكومەتا هەرىما كوردستانى بەرامبەر زمانى كوردى ل سەردەمى پىشتى سالا 1991ئى رۆلى خۆ هەبوو دىن پىشكگومهاقتىن دا، يان ب كىيى بوويە ئەگەرئى فەقەت يانا ئەدەبىياتا كوردى يا بەهدىنانى ژا كوردىا سۆرانى ل عىراقى و ژ كوردىا كرمانجى ل دەرڤەى سنووران. شروڤە كرنا فى بابەتى بدرىژى دى يا هارىكارىيەتن ژ بو نىاسىنا پىگەهئى ئەدەبىياتا بەهدىنانى و مامەلەكرن دگەل ھندەك بابەتىن دىتر يىن پەيوەندىدار وەكى ناسناما نەتەوہى و پرسا سەردەمىچ د بابەتى بەهدىناندا.

3.1. چىرۆكا كوردىا بەهدىنانى ل عىراقى بەرى 1991ئى

ھەرورەكى ئاماژە پى ھاتىەدان، ھەرچەندە كرمانجى (كو بەهدىنانى پىشكەكە ژوىن) ژلايى پىتريا خەلكىن كوردستانا مەزن فە دەيتە بكارىينان و ب تاكە زمان يانژى زاراقى سەرەكى (پىرىنە) دەيتە دانان، بەلى يا ب كىمىنەيى دەيتە دانان ھەقبەر ب كوردىا سۆرانى ل پىشكا عىراقى (كرىين برويك، 2005، لاپەر. 55). پىشتى بدوماھىكەتانا شەرى جىھانى پى ئىكى و دانانا وەلاتى عىراقى ل سالا 1921ئى كوردىا سۆرانى ژلايى دەستەلاتا راسپاردى يا برىتانى فە پىشكگىرى لى ھاتە كرنا وەك زاراقى پىرىنە (زورىنە) پى كوردىن عىراقى (ئەلىسون، 2007 / ھەسەن پوور، 1992). لدوىف ياسايا زمانى يا نافخۆ كو ژلايى حكومەتا عىراقى فە ل سالا 1931ئى دەرکەفتىە، سۆرانى بو زمانى فەرمى ل پەرورەدە و ئىدارەيىن ل ھەرىما سۆرانى زمان. ل بەهدىنان دەقەرپىن كرمانجى زمان ل عىراقى پى بەھربوون ژ بكارىينانا زمانى كوردى ل قوتابخانە و كاروبارىن فەرمى و لىن دەستى والى عەرەب پى موسل بوونە قورىانى سىياسەتا زالبوويى (ئەلىسون، 2006، لاپەر. 141). سەرەراي ھندى ياسايا زمانى يا نافخۆ ماڤى ھەلبىزارتنا بكارىينانا زاراقى ل پەرورەدە و كاروبارىن حكومى پىشكىشى ئاخفتنكەرپىن كرمانجى كر، لى داخازىن ئاخفتنكەرپىن بەهدىنانى ل ھەمبەر بوپەرىن جودا جودا چوونە د گوھەكىدا و ژ گوھى دى دەرکەفتىن.

بو زانين: چوو د گوھەكى دا و ژ گوھى دى دەرکەفت " (گۆتتا مەزنان) ە.

ل هه یاما نیفا ئیکێ ژ چه رخێ ۲۰، ل دو یف به لگه نامه یین به رده ست یین دیرۆکی کو ژ لاین موسه ده ق توفی (۱۹۹۱) ئ فه پید اچوون بو هاتیه کرن، پینج پیکۆل بو زیده کرنا کوردیا کرمانجی وه ک زمانێ فه رمی ل به هدینان هاتنه کرن. پیکۆلا ئیکێ ل سالا ۱۹۰۷ ئ بوو ده مێ عه بدولسه لام بارزانی (۱۸۶۸-۱۹۱۴) کو هژماره کا سه رۆک هۆز و زانایین ئاینی ل به هدینان هاندان بو ئیمزاکرنا (به لگه ناما ده وک). داخواز ژ ده سته لاته ئوسمانیان کر کو هنده ک چاکسازی به یینه کرن د ریشه به رین دا، ژوان ژێ کو زمانێ کوردی (کرمانجی) ب زمانێ فه رمی یه هه ریمه ئ به یته دانان و ریکپیدانا فیروونا (خواندن) ب زمانێ کوردی ل هه ر پینج قوتابخانه قه زایین کرمانجی ل به هدینان کو بو ویلایه تا موسل قه ده گهریت (الدوسکی، ۲۰۰۷، لاپه ر. ۱۳۵). ل دو یف ویمه ر (۲۰۰۲، لاپه ر. ۱۷۰) ئه قه ئیکه م جار بوو د دیرۆکیا کوردی دا کو که سه ک داخوازا (توخمین پشتراستی یین گۆتاری یین نوینه راتیا نه ژادی) بکه ت. سه ره رای داخوازی یین ع. بارزانی بو کیمکرنا هوکمه راسته وخۆ لسه ر گه نجان د چارچوو و ئیمپراتوریه تا عوسمانی، هه ول و داخوازی یین وی وه ک پلانه ک ب دژی وی هاتنه بکارئینان. پشتی کاریگه ریا له شکه ری و سه رکه فتنه سه ره لدا نا کوردان، بارزانی ل سالا ۱۹۱۴ ئ ل مووسل هاته سی داره دان (الدوسکی، ۲۰۰۷؛ ویمه ر، ۲۰۰۲).

” ژ سالا ۱۹۷۰ و هیرقه، ژماره یه کا که سایه تین به هدینان رۆله کی گرنگ د دامه زراندن و به ره پیدانا ئه ده بیاتا نوی یا به هدینانی دا گیرا“

هه ولا دو ئ ل سالا ۱۹۲۲ ئ بوو ئانکو ساله کی پشتی دامه زراندا ده وله تا عیراقی ده مێ جیگرێ کونسلی بریتانی ل لیویا مووسل و شیره تکاری پهروهردی سه ره دانا چه ند قوتابخانه کین قه زانامیدین کرین. جیگرێ کونسلی د به رسقا خه لکن ده قه رندا بریار دا کو خواندن ل قوتابخانه یین قه زایین کوردی ب زمانێ کوردی به یته خواندن و فه رمان ل مامۆستایان کر کو پرۆگرام پهروهردیه ی ژ زمانێ عه ره بی وه رگیرنه زمانێ کوردی، به لێ پا ئی بریارێ چ ره نگشه دان نه بوون (توفی، ۱۹۹۹، لاپه ر. ۱۴). ره نگه ئه قه ژبه ر وی چه ند ئ بیت کو د وی سه رده میدا ده سته لاتدارین بریتانیا کورد هاندان زمانێ خو بکاربین ل جه یین پهروهردیه ی و ئیداری، پاشی نه و مه نده هوش بوون ده مێ بو وان دیاربووی زمانێ کوردی ئیک ستاندارد نینه. کورد هاندان کو ئیک شیوه زار (زاراف) وه ک ستاندارد بو خو په سه ند بکه ن و وان دیت کو زارافی سوورانی زارافی زۆرینه یا کوردین عیراقی یه و بریاردا کو سوورانی به سه ر کرمانجی بئێخن.

پیکۆلا سیئ ل ساللا ١٩٢٩ ئ بوو ده‌می شه‌ش نوینه‌رین کورد داخواری ژ سه‌رۆک وه‌زیرانی عیراقی و کومسیونا بلندا بریتانیا کری کو قه‌زاییڤ به‌هدینان ژ لیوا یا موسل جۆدابکه‌ن و لیوایه‌کا نوی یا کوردی بدامه‌زینن. نوینه‌رین کورد داخواری هندئ ژی کر کو زمانئ فه‌رمی یئ ئ لیوایا نوی زمانئ کوردی بیتن. ئەف داخواری ل ساللا ١٩٣٠ دوباره هاته داخواریکن، به‌ئ پا هه‌ردو جارن هاته ره‌تکر (بنیره: ئەلیسون، ٢٠٠٧، په‌رین. ١٤١-١٤٢؛ توفی، ١٩٩٩، لاپه‌ر. ١٥). پشتی بۆرینا پتر ژ ده‌ه سالان، ئیک ژ داخواریڤ سه‌ره‌لدانین مه‌لا موسته‌فا بارزانی ل ١٩٤٣-١٩٤٥ ئ ژ حکومه‌تا عیراقی ئەو بوو کو قه‌گوه‌استنا قه‌زاییڤ کوردی یین کرمانجی ئەوین سه‌ر ب موسل قه‌ به‌ینه سه‌ر ویلایه‌تا کوردستانی قه‌ و زمانئ کوردی وه‌ک زمانئ فه‌رمی یئ کوردستانی بیت (بارزانی، ٢٠٠٢؛ جوهیده، ٢٠٠٦، لاپه‌ر. ٢٣٢). هه‌ر چه‌وا بیتن هیچ ئیک ژفان پیکۆلان بۆ زنده‌کرنا زمانئ کوردی سه‌رکه‌فتن بده‌ستقه‌ نه‌ئینا و نه‌ کوردیا به‌هدینانی وه‌ک زمانئ فه‌رمی یئ ده‌قه‌را به‌هدینان هاته بکارئینان، نه‌ژی کوردیا سۆرانی.

ده‌رئه‌نجام، ل سه‌رده‌می بنده‌ستیا بریتانیا دا (١٩٢١-١٩٣٢) و سه‌رده‌می پاشایه‌تی (١٩٣٢-١٩٥٨) دا کوردیا به‌هدینی ژبلی هۆزانا کلاسیک یا کوردی هیچ به‌ره‌مه‌کی که‌لتووری پشکیش نه‌کر. هه‌تاکو ئەف به‌ره‌مه‌ین هۆزانی ژی نه‌ د به‌ره‌لاف بوون و بتنی دناف ژماره‌کا دیارکری یا خه‌لکی به‌ره‌لاف بوو ل ته‌کیا و قوتابخانه و مزگه‌فتان. لدویف ئاماره‌کا ئەمیر حه‌سه‌ن پووری کول هه‌یاما سالین (١٩٢٠-١٩٥٨) بتنی دو په‌رتووک هاتینه به‌لافه‌کر ل به‌هدینان (حه‌سه‌ن پوور، ١٩٩٢، لاپه‌ر. ١٩٣). به‌ئ پا ب به‌روفازی یا به‌هدینان، ل ده‌قه‌رین سۆرانی زمان ل ساللا ١٩١٩ ئ ده‌سته‌ه‌لاتدارین بریتانیا ئیکه‌م چابخانا کوردی دامه‌زراند و پشتگیریا زاراقی سۆرانی کر.

پشتی بورینا ده‌ه ساللا وه‌کی کو جویس بلو نیشا مه‌ دده‌ت کو هۆزان و په‌خشانا سۆرانی پشکفته‌ ژ ئەنجامی په‌یوه‌ندیڤ دگه‌ل روژئاڤا و وه‌رگیرانا ئەده‌بیاتا خۆبی و ده‌رئخستنا وئ ژ ئنیبونئ (بلو، ٢٠١٠، لاپه‌ر. ١٩). سه‌ره‌رابی هندئ کول ده‌سپییکا سالین ١٩٤٠ ئ چه‌ند هۆزانه‌کین هۆزانفانین به‌هدینان د گۆفاریڤ سۆرانی دا هاتبوونه به‌لافه‌کر، به‌ئ پا قه‌گوه‌استنا که‌لتووری کارتیکرن لسه‌ر ئەده‌ب به‌هدینان نه‌بوو و ب گشتی ئەفه‌ قه‌قه‌تیای مایه‌ قه‌ ژ که‌لتووری سۆرانی.

ئیک ژوان هوکاریڤ ئی بابه‌تی دبیت بۆ وئ ئاریشئ بزقریت کو به‌هدینان لهن ده‌ستی لیوا عه‌ره‌بی یا موسل بوو، کو وان به‌هدینان ژ روویڤ کارگیر و په‌روه‌رده‌بی و که‌لتووری ژ ده‌قه‌رین سۆرانی زمان جودا کر بوون. دانپیدان ب وئ چه‌ندئ ده‌یته‌ دا کو ئی فاکته‌ری رۆله‌کی مه‌زن هه‌بۆ دئ ئاریشیدا، لقیه‌ه‌هاتیه‌ گۆتن کو ئەگه‌ری سه‌ره‌کی یئ جودا کرن و پیکنه‌گه‌هشتئ هه‌بوونا جیوازیه‌کا مه‌زن و به‌رچاڤ یا زمانئ (زمانسازی) هه‌یه

دناقبه‌را سۆرانی و به‌هدینانی دا. ئەف جیاوازیی بەرچاڤ رێگرێبون د پڕۆسا په‌یوه‌ندی و تیگه‌هه‌شتن و کاریگه‌ری لسه‌ر رێکارێن ئاسان. کوردزان فیلیپ ج. کرینبروک پشتگیریا ئی بۆچونێ دکه‌ت لده‌مێ ئامه‌ژه ب ده‌رئه‌نجامێن د.ن. ماکینزی (١٩٢٦-٢٠٠١) دکه‌ت، جه‌ختی لوی چهنده‌ی دکه‌تن کو جیاوازیا دناقبه‌را به‌هدینانی و سۆرانی وه‌کی جیاوازیا دناقبه‌را زمانێ ئه‌لمانی و ئینگلیزی یه (کرینبروک، ٢٠٠٥، لاپه‌ر. ٥٥). ژبه‌ر هوکارێن هه‌ستا نه‌ته‌وه‌یی گه‌له‌ک ژ ره‌وشه‌نبیرێن کورد هه‌زرا پولینکرنه‌ به‌هدینانی و سۆرانی وه‌ک دو زمانێن کوردی ره‌تدکه‌ن، و یێن دیتر دانپێدانی ب ئی جیاوازیی دکه‌ن وه‌ک راستیه‌کا زمانێ (ته‌ماشه‌ی نموونا بکه‌ هایگ و یپینجین، ٢٠١٤). ماگین (٢٠١٢) دیژیتین "جیاوازیا دناقبه‌را به‌هدینانی و سۆرانی هنده به‌سه‌ کو پێشکه‌فتنا هۆزانی د ئیک ژواندا کاریگه‌ری ل یێ دیتر ناکه‌ت". پشتگیری لقی گۆتخی ده‌یتنه‌ کرن، وه‌کی بریک چاڤدپیرکرنه‌ رێکخه‌ستنا ده‌می یا رێره‌وا نوێخوازیی یا هۆزانا سۆرانی و به‌هدینانی. که‌واته‌ یا که‌فن یا مودپرنکری بوو ژلای شپوه و ناڤه‌روکی فه، به‌لێ یادێ هند یا ب نه‌زموون نه‌بوو تا راده‌یه‌کی پشته‌ی ده‌مه‌کی هه‌تاکو چه‌ندین گورانکاری دناڤه‌روکی دا هاتنه‌ کرن. عه‌بدوللا گوران (١٩٠٤-١٩٦٢) هۆزانقانه‌کی هۆزانا مودپرن یا سۆرانی بوو، دشی هه‌فبه‌ر بکه‌ی دگه‌ل هه‌ر هۆزانقانه‌کی دیتر ی به‌هدینان دوی سه‌رده‌می دا، وه‌کی هۆزانقانه‌ی شیخ غیاسه‌ددین نه‌خشه‌به‌ندی (١٨٩٠-١٩٤٤) و نه‌حه‌مه‌دی نائبه‌ند (١٨٩١-١٩٦٣) یان نه‌نوه‌ر مای (١٩١٣-١٩٦٣).

**” گه‌له‌ک ب زه‌حمه‌ته‌ ئه‌م بیژین: تشته‌ک ل کوردستانا
عیراقی ب ناڤی "ئه‌ده‌بیاتا کوردی" هه‌یه، چونکی ب
کیمی "دو ئه‌ده‌بیاتین کوردی" یین جودا
ل شی ده‌فه‌ری هه‌نه!“**

د ده‌مه‌کیدا کرمانجین عیراقی فیری سیاسه‌ته‌کا پشتگوه‌هاڤیتی و توند بیوون، و ل ترکیا ریه‌ری سیاسه‌ته‌کا توندوتیژ و دژوار یا ته‌په‌سه‌ندن و نه‌هیلانا زمانێ بیوون. دو ده‌هه‌سالان به‌ری دامه‌زراندنا ده‌وله‌تا ترکیا (١٩٢٣) ی کرمانجی د سه‌رده‌مه‌کی ژپیندا دژیا، بۆ نموونه‌ ده‌رچوونا ئیکه‌م رۆژنما کوردی ل قاهیره‌ ل سال ١٨٩٨ ی ژلای بنه‌مالا به‌درخان فه، به‌لاڤبوونا گۆفارین کوردی بۆ ئیکه‌م جار د دیرۆکیا کورد دال سته‌نبۆل، وه‌ک: کورد تایفین (١٩٠٨)، روه‌زی کورد (١٩١٣)، هه‌تاوی کورد (١٩١٣)، ژین (١٩١٨)- (١٩١٩) هه‌روه‌سا نیشاندا نا چه‌ندین په‌رتووکین کوردی. ئەف چه‌ندی کله‌تووری

بوونه ئەگەر کرمانجی یا کوردی پینگافه‌کا به‌رچاف د په‌خشانێ دا به‌هاقییت (به‌ریخۆبده نموونه‌یان، بلاو، ٢٠١٠) و بۆ هۆزانێ (ته‌مه‌شهی نموونه‌یا بکه، باله‌کی، ٢٠٠٥). ئیکه‌م کۆمه‌لا هۆزانێ یا سه‌رده‌م ژلایێ عه‌بدوولرعه‌حیم ره‌حمی هه‌کاری (١٨٩٠-١٩٥٨) هاته‌ چاپکرن و به‌لافه‌کرن (به‌ریخۆبده، پیریا، ٢٠٠٢)، دگه‌ل مه‌م و زین یا ئەحمه‌دی خانی وه‌ک په‌رتووکه‌ک چابکرێ. پشتی دامه‌زراندنا کۆمارا ترکی ل سالا ١٩٢٣ ئه‌هتا دوماهییا سالیێ پینجییا (١٩٥٠-١٩٥٩)، کورد له‌سه‌ر ده‌مه‌کن زمانکوژی دا دژیا ل بن رژیما که‌مالی کو بکارئینانا زمانێ کوردی هه‌تا د مالاندا یا قه‌ده‌خه‌ بوو و ب تاوان ده‌هاته‌ پیناسه‌کرن (بلو، ٢٠١٠، لاپه‌ر. ١٨؛ هه‌سه‌ن پوور، ٢٠١٢، لاپه‌ر. ٥٦). ده‌رئه‌نجام پشتی دو ده‌هسالیان ژ بکارئینانا کرمانجی ل چابخانان و پشتی به‌لاقبوونا چه‌ندیان په‌رتووک و په‌خشانێ کوردی، زمانێ کوردی ب زۆری هاته‌ قه‌ده‌خه‌کرن ل کومارا ترکیا و په‌رده‌ک دانا سه‌ر گه‌شه‌یا کرمانجی.

ل وه‌لاتێ سووریا به‌روفازی بۆ، لژی رۆلێ ده‌سته‌لاتا بنده‌ستا فره‌نسا، تاراده‌کی نازادی بخۆفه‌دیت و ریک ب کوردی هاته‌ دان کو به‌یته‌ به‌لافه‌کرن، به‌لێ پال خۆاندنگه‌هان (قوتابخانان) نه‌هه‌یته‌ گۆتن و فیکرکن. پشتی کوچکرنا هژماره‌کا زۆرا کوردان ژ ترکیا بۆ دیمه‌شقی ب مه‌ره‌ما مفاوه‌رگرتن ژ وی نازادی، خه‌باتا که‌لتوووری یا فی خه‌لکی ده‌سته‌پیکر و دبیته‌ ده‌رئه‌نجامێ پشقه‌چوونا کرمانجی (بلو، ٢٠١٠؛ هرووری، ٢٠١٠). ده‌یه‌ما ناغه‌راستا ١٩٢٠ ئه‌ تا کو ناغه‌راستا ١٩٤٠ ئه‌ ره‌وشه‌نبیرێ کرمانجی نیزیکی سیه‌ (٣٠) په‌رتووکان ب کرمانجی ب ئەلفابیلیا لاتینی به‌لافه‌کرن (هه‌سه‌ن پوور، ١٩٩٢، لاپه‌ر. ٢١٢). هه‌ردو برایا جه‌لاده‌ت و کامیران به‌درخان گۆفاریێ کوردی هه‌وار (١٩٣٢-١٩٤٣) و پوناھی (١٩٤٢-١٩٤٥) دگه‌ل رۆژنامێن هه‌فتیانه‌ پروژا نوی (١٩٤٣-١٩٤٦) و ستیر (١٩٤٣-١٩٤٥) به‌لافه‌کرن. ئەف چالاکیێن که‌لتوووری بوونه‌ ئەگه‌ری پیکفه‌به‌ستنه‌کێ دناف ژماره‌کا نفیسه‌ران دا، ژوان ژێ هۆزانفان قه‌دری جان (١٩١١-١٩٧٢)، جه‌گه‌رخوین (١٩٠٣-١٩٨٤) و ئوسمان سه‌بیری (١٩٠٥-١٩٩٣). هه‌ده‌ک ژفان که‌سایه‌تیپێن مه‌ باس له‌سه‌ر کری، ب تایبه‌تی قه‌دری جان و کامیران ب شیوه‌یه‌کێ کارتیکه‌ر پشکداری د سه‌رده‌میکرنا (مودیرنکرنا) هۆزانا کرمانجی کر و دامه‌زراندنا بازگانیه‌کا نوی ژ بۆ وی ل سووریا (سه‌حکه‌ نموونا: زه‌نگی، ٢٠٠١).

سه‌ره‌رای هه‌ندی کو هژماره‌کا زۆر ژ کوپپێن گۆفاریێ کرمانجی ل سووریا گه‌هسته‌نه‌ عیراق (زه‌نگی، ١٩٩٨)، به‌لێ کارتیکرنا وان به‌س نه‌بوو کو هۆزانفانێن به‌هه‌دینانی ژ دووره‌په‌رئیسێ ده‌ربئێخن. لدویف به‌لافکرین کرمانجی ل سووریا وه‌سا دیاردبیت کو پشکداریا نفیسه‌ریێ کورد گه‌له‌کا سنووردار بوو. دماوئ ناغه‌یانا سالا ١٩٣٢ تا ١٩٤٣ ئه‌

دا بتئی چوار هۆزانقانی به هیدینانی هۆزان بۆ گۆفارار ههوار (هاوار) نقیساینه، کو سئ ژوان ئەفه بوون: صالح یوسفی (١٩١٨-١٩٨١)، شیخ مه مدوح بريفکی (١٩١١-١٩٧٦)، ئەنوهه مای (١٩١٣-١٩٦٣) دناقدا بوون (به رێخۆبده نموونا، توئی، ١٩٩٩). سه رهرای ناقه رۆکا گشتی یا نوی یا هۆزانین وان، ئەوان شیوازی کلاسیک و شیوکی ئەده بیاتی پاراست. ب شرۆفه کا دیتەر، شیوازی هۆزانا هه فچه رخ (مودیرن، سه رده می) یا هۆزانقانی پیدشه نگ وهکی کامیران به درخانی و قه دری جانی د ئیلهام به خش نه بوون ژبو هۆزانقانی به هیدینانی یین کلاسیک یان کلاسیکا نوی ژ بوو وه رگرتنا شیوازی هۆزانی یین وان. نه ژئی ئەوین به رده وام هۆزانین خو د گۆفارار ههوار دا به لافکرن، نه ژئی ئەوین هۆزانین خو دنفیسان بیی به لافکرنا وان، ژوان حسنی بامه رنی (١٨٦٨-١٩٣٨) و شیخ غیاسه دین نه خشه به ندی (١٨٩٠-١٩٩٤) و ئەحمه دئ نالبه ند (١٨٩٢-١٩٦٣) و شیخ تا هری شوشی (١٩١٧-١٩٦٢).

”داخازیین به هیدینانی ل هه مبه ر بۆیه رین جودا جودا چوونه د گو هه کی دا و ژ گو هئ دی ده رکه فتن“

چه ند ئەگه رهک مه یین هه یین دبنه هوکاری نه بوونا کارلیکا (په یوه ندیا) دناقبه را رهوشه نیهرین کرمانجی یین عیراق و سووریا دا ب تایبه تی دناق هۆزانقانا ندا. سنووری نوی یین جیوگرافی سیاسی دناقبه را واندا ئیک بوو ژ ناسته نگین گرنک کو رینگرهک بوو ژبو په یوه ندیه کا نێزیک دناقبه را واندا. ئەگه رئ هندئ ژئی هه یه کو دبیت ژبه ر میراتی هۆزانا کلاسیکا به هیدینانی و ئەزموونا دومدیرئ یا هۆزانقانا دگه ل هۆزانا کلاسیک ببیته ئەگه ر کو شیوازه کی مودیرن یین هۆزانی دوی سه رده میدا نه هیته وه رگرتن. هوکاری سیئ ئەم دشیین بیژین ئەگه رئ سه ره کی بوو کو پتریا نقیسینین به لافکری یین کرمانجی ل سووریا ب ئەلفابییا لاتینی دهاتنه نقیسان و ئەفه یا ب ناسته نگ بۆ ژ بو هۆزانقانی به هیدینانی یین کلاسیک کو بخوینن، چونکی بتئی وان گونجاندن دگه ل ئەلفابییا عه ره بی هه بوو. دقیت وی چه ندئ ژئی به رچاف وه ربگرین کو پرانی رهوشه نیهرین ل سووریا ژ ترکیا کوچکربوو و ئەوان ئەلفابییا لاتینی هه لپزارت پشتی وه لاتئ ترکیا ئەلفابییا لاتینی بکارئینای. ل کوردستانا عیراق دگه ل سیسته می عه ره بی مانه فه و گه هشتا ئەلفابییا لاتینی بۆ کومه لگه هئ یا ب ساناه ی نه بوو، هه رچه نده هنده ک ژ ئەندامین پارتا هیوا (١٩٣٧-١٩٤٦) ل به هیدینان د رژدبوون لسه ر فیرکرنا خه لکی ب ئەلفابییا لاتینی (سه حکه، هروری، ٢٠١٠، لا ١٧٦).

پشتی راگه هاندا کومارا عیراق ل سالا ١٩٥٨ ئ و لگوره ی ده ستورئ وی یین نوی کورد

بۇ ئىكەمجار وەك ھەقىشكىن عەرەبان ھاتنە دياركرن ل عيراقى و زمانى كوردى بۇ ماوهيهكى ھاتە ھاندان بۇ زمانەك فەرمى (ئەلىسون، ۲۰۰۷؛ بلو، ۲۰۱۰؛ كرىنبروك، ۲۰۰۵). كوردىا سۆرانى ئەزموونەكا نموونە ھەبوو د بۆارنى چاپەمەنى و پەرودەدەيدا، ئىكەم مفادارا ئى ھاندانى سۆرانى بوو، كوردىا بەھدىنانى بۇ ئىكەم جار دەرفەتا رولگىرانى د مىدىا يا كوردىدا بدەستقەئىنا. ل ساللا ۱۹۵۸ ئى ئىكەم گۆفارا بەھدىنانى و عەرەبى ل مىسل بنائى (راستى / ئەلحەقىقە) دەرچوو، ھەرەسا ئىكەم گۆفارا بەھدىنانى ب نائى (رونھى) ل بەغدا ساللا ۱۹۶۰ ئى دەرچوو پىشتى مملانى دگەل دەستەلاتا بەغدا. پەخشىن كوردى بوارەك ئامادەكر بۇ كوردىا بەھدىنانى دگەل سۆرانى، ھندەك ژ سۆرانى زمانان ب مەرەما ئىكرىزى و كومكرنا زمانەكى ستانداردى كوردى ھەلوپىستەكى كىمتەرخەم ھەبوو بەرامبەر ئى پىنگا ئى (حەسەن پوور، ۱۹۹۲، پەر. ۱۵۹-۱۶۲؛ فان برىنسن، ۲۰۰۶، لاپەر. ۲۷). پىشتى بۆرىنا دو سالان ھاندانا فەرمىكرنا زمانى كوردى راوہستىا و گرژى و ئالوزى دناقبەرا فەلقىننى (تەقگەرئىن) نەتەوى يىن كورد و حكومەتا عىراقىدا پەيدابوون. دو سالىن دەسپىكى ژ پەخشىكرن و نقىسىنا بەھدىنانى ل بەغداد وەك بنەمايى بەرزكرن و پىشكەفتنا كوردىا بەھدىنانى ل عىراقى دەپتە دانان.

ل ساللا ۱۹۷۰ ب تەمامى پىشتى كودەتيا رژىما بەعس ل ساللا ۱۹۶۸ ئى، رىكەفتناما ئادارى دناقبەرا حكومەتا عىراقى يا نوى و فەلقىننى نەتەوى يىن كوردىا ھاتە ئىمزاكرن و زمانى كوردى وەك زمانى دوى يى فەرمى يى عىراقى ھاتە ناسكرن (ناساندن) (كرىنبروك، ۲۰۰۵، لاپەر. ۶۰). پىشتى رىكەفتنامى د راستى دا ئەف چەندە بتنى بۇ چوار سالان يا بەردەوام بۇ و كوردىا سۆرانى بۇ زمانى فەرمى د راستى دا، دق ھەيامى دا رىكخستەكا نوى ب كوردىا بەھدىنانى دەپتە دىتن ل عىراقى. دو رويدانى سەرەكى ل بەھدىنان رۆلەكى مەزن ھەبوو دق رىكخستىدا، يا ئىكى: ژلايى بابەتى رىقەبرى (رىقەبەرىكىن) ب سەدەما فشارا فەلقىننى نەتەوى يىن كوردى لسەر عىراقى ل ساللا ۱۹۶۹ ئى گەلەك ژ دەقەرىن بەھدىنان يىن كو بسەر موسل فەبوون ژئ فەقەتىان و ھاتنە سەرب حكومەتا دروستكرى يا نوى يا كوردى (دھۆك) فە. يا دوى: ژلايى گھورىننى كەلتوورىقە بوو كول ساللا ۱۹۷۱ ئى لقەكى ئىكەتيا نقىسەرىن كورد ل دھوكى ھاتە دامەزراندن و ببۇ پالپىشتىەك بۇ نقىسەرىن كرمانجى ل ھەمى قەزاينى بەھدىنانى ب شىوہكى كارىگەر بەژدارىن د پىشقەچوونا ئەدەبىياتا كوردى يا بەھدىنانى بكەن وەك ئەركەكى نەتەوى. ب ئەف شىوہى گەشەيا راستەقىنە يا بەھدىنانى پىشتى سىياسەتاوى يا گھور دەستپىكر، كو دەرگەھەك بۇ گھورىننى رىقەبەرىيى فەكر كو دەرفەتىن كەلتوورى يىن نقىسىن و بەلاقەكرنى ل بەھدىنان پەيدادكەت.

دوباره گهلهك ژ خهلكی سۆران ب دژی نقیسین و به لاقکرنا ب به هیدینانی بوون، چونکی وان وهسا ددیت کو ئەف چه نده دی بیته ئە گهری دابه شکرنا " زمانع ستاندارد یئ کوردی". رهوشه نبیریئ به هیدینان د به رسقا ئی چه نیدیا دیارکر کو ئە گهر وهسا بدانین کو مه شیان دی هه بن کوردیا سۆرانی د نقیسین و به لاقکه کراندا بکارینین دی کارهکی بئ مفا بیتن، چونکی خه لکی به هیدینان ئەو شیان نه بوون کو سۆرانئیی تیبگه هن (تا هر، ۲۰۱۳). باوه ریا وان ئەو بو کو سۆرانیکرنا به هیدینان لژی نا ئی کوردایه تیئ، دی دهرفته تا پیشقه چوون و گه شه یا کرمانجی کو زاراقی پرانیا خه لکی کوردستانا مه زنه ژ ده ستده ن. پشتی بۆرینا ماوه یه کی درژی ژ ململانی دگه ل سۆرانیان، کو پرانیا جه یئ رهوشه نبیری یئ کوردی ل عیراقی داگیرکریوون، ژماره کا سنووردار یا په رتووکان به لاقبوون ل به هیدینان. ئیک ژ زانا و زمانزانی به هیدینانی یئ بناقوده نگ د وی سه رده میدا سادق به هائهددین ئامیدی (۱۹۱۸-۱۹۸۲) کو رۆله کی هه ری گرنگ و سه ره کی هه بوو د زیندیکرنا (ساخکرنا) زمان و ئەده بیاتا کوردیا به هیدینانی. ژبو گه له ک نقیسه ریئ کورد ئەو وهک بابه کی گیانی (روحي) بو ژ بو به هیدینانی. ئەوی نه بتی هه ولا پیشکه فتنا به هیدینانی دایه، به لکو هه ول داینه به رگریئ ژ به هیدینانی بکه تن دژی هه لویستی سۆرانان ب تابه ت ل به غدا (عه بدوله جید، ۲۰۱۴). سادق به هائهددینی چه ندين ده ستنقیسین هۆزانقانیئ کلاسیک یئ کرمانجی ل به هیدینان و پارچه یئ دیت یئ کوردستانئ کومقه کرن و چه ندين په رتووکیئ گرنگ به لاقکرنا سه باره ت به ره مه یئ ئەده بیاتا کرمانجی، وهک: دیوانا په رتویئ هه کاری (۱۹۷۸)، نویهارا سه یدایی خانی (۱۹۷۹)، هۆزانقانیئ کورد (۱۹۸۰)، مه ولیدا مه لایئ باته یی (۱۹۸۲). ژ هه میئ گرنگتر وی گۆتنیئ مه زنان یئ کوردی نقیسان (۱۹۷۳) و ریزمانا کوردی (۱۹۷۶) و ل ۱۹۸۷ ئ چاپه کا به رفره ه یا ریزمانا کرمانجی ب به راورد دگه ل ریزمانا سۆرانی نقیسا، پشتی مرنا وی ئەف چاپه به لاقیبو (ریزمانا کرمانجی: کرمانجیا ژوری و ژیری یا هه فبه رگری) به ریخۆبده نمونه یئ: بادی، ۱۹۹۹؛ سندی، ۱۹۸۳.

”ل دویف به لاقوکیئ کرمانجی ل سووریا وهسا دیاردبیت کو پشکداریا نقیسه ریئ کورد یئ به هیدینان گه له ک یا سنووردار بوو“

دژی قوناغا ژیانئ یا رهوشه نبیری یا کوردی دا ژیلی کومقه کرنا ده ستنقیسین هۆزانقانیئ کلاسیک و کلاسیکا نوی یئ کرمانجی، ئەده بیاتا زاره کی یا لاوه کی یا به هیدینانی ژ ی لایئ چه ندين نقیسه ران فه هاتیه کومقه کرن و به لاقه کرن. لگوره ی په رتووکناما ریدنی

دەربارەى نەقیسەری بەهیدینانی، نێزیکى ٢٠ ژوانا پەرتووک بەلاقەرینه؛ کومشە کرنا ژانرایین ئە دەبیاتا زارەکی یا بەهیدینانی (ریدن، ٢٠٠٦). کومکرین بەهیدینانی یا هۆزانا سەردەم (مودیرن)، کورتە چیرۆک و شانوگەری بوو ئیکەم جار ل عیراق هاتنە بەلاقەر.

سەراره‌ی هەلویستێ نەرازبوونێ یێ سۆرانان بەرامبەر نەقیساری بەهیدینانی، حکومەتا عیراق د چارچووێ پشەتەفانی کرنا یان پشەتەفانی کرنا بەلاقەر کرین هەردو کوردیان دا جیاوازی دناقبەرا واندانە کر. د راستیدا ئێ بیلایه‌نی دەرڤەت دا بەهیدینانی تارا دیه‌کی ب باشی بەلاقەر کر، سەراره‌ی هەبوونا وان ناستەنگین ژلای سۆرانان قە هاتینە دروستکر. ئەف بیلایه‌نی عیراق ژلای سۆرانان قە هوسا دەهاتە شروڤە کرنا وەک پشکەک ژ پیلانگێریا حکومەتا عیراق دا وی چەندی دیاریکەت کو زمانێ کوردی نەبی ئیکگرتی یه، بەلکو بتێ زاراقەک (دیالیکتەک) جودایه. هوسا یا دیاریبوو ئەوان ئەو راستیه‌ی ژبیرکری کو لدویف دەستورێ عیراق بەری نوکە دانپیدان ب وی چەندی هاتیه‌ کرنا کو زمانێ کوردی زمانه‌کی فەرمی یه ل عیراق و پروگرامێ پەروەردیه‌ی ب کوردیا سۆرانی هاتینه‌ نەقیسین. ئەگەر گریمانەکی بکەین وی بانگەشەیا سۆرانان پشکەک ژ راستیان بخۆڤه‌ دگرت، هەبوونا دو شیوه‌زارین کوردی یان زمانێ کوردی د عیراق دا راستیه‌که چ گومانێ تیدا نینه و هەتا نوکە ژ یه‌ی چاڤدێر کرنا ئی بابەتی ب بەرفره‌ی وی چەندی دیاریکەت کو بەهیدینانی پشکەک نەبوویه ژ پیلانگێری یێ.

ژ دەرڤه‌ی وه‌لاتێ عیراق دماوه‌ی هەمان سەردەم پشقی سالا ١٩٩١ ئی بەره‌مێن ئەدەبی و نە ئەدەبی یێ نەقیسەری بەهیدینانی نە راوه‌ستیان و ژلی هندی بەلاقەرین بەهیدینانی ژلای قەلقینن نەته‌وه‌ی یێ کورد و ب تایبەتی پارتی دیموکراتی کوردستان پشکێری ئی ده‌یتە کرنا. پشقی سالا ١٩٩١ ئی زیدەتر ژ ٢٠ نەقیسەری بەهیدینان پەرتووکی خۆ ژ دەرڤه‌ی عیراق بەلاقەر کرنا و پەرتووکناما ریدن لیستا ژماره‌کا نەقیسەران تیدا هەیه، دگەل وی جێ کارێ وان ئی هاتینه‌ بەلاقەر کرنا، ئەوژی ل: لوبنان، سووریا، ئیران، ئەلمانیا، سووید (ریدن، ٢٠٠٦). ئەقە وی چەندی دیاریکەت کو نەقیسین و بەلاقەرین بەهیدینانی پشکەکی نەسەرەکی نەبوو ژ پیلانگێریا رژێما بەعس یا عیراق بدژی زمانێ کوردی. دڤێردا باس دێ ل سەر وی چەندی هێتە کر کو لیکدانا ئی بابەتی وه‌ک پیلانگێری رۆناهی نا ئیخیتە سەر وی راستیا رویدای. دڤیت ئەم د ئەوی مافی کەلتووری و نەته‌وه‌ی یێ وان کەسان تیبگه‌هین یێ کو دڤین ب زمانێ خۆ خۆ بدەنە نیاسین نەک ب زمانه‌کی کو ل سەر وان هاتبیتە سەپاندن.

جێ ناماژێ یه‌ کو بێژین چەند ساله‌ک پشقی ریکه‌فتنما ئاداری دەم قوتابخانه‌یێ هەرێما بەهیدینان وه‌کی ده‌ڤه‌ری دیت یێ کوردستانا عیراق کو بەرنامێ خۆاندن ب

كوردیا سۆرانی راده ستینشانکر، وان گل و گازنده ژ کوردیا سۆرانی کرن و خوآستن زمانئ عه ره بی بهیته شیئ. هه رچه نده نه رتینکر لوی چهنده ناهیتته کرن کو رژیما عیراق سهرۆک خیزان هاندان کو سکالایئ ب دژی کوردیا سۆرانی توماریکهن، به لئ پا خه لکی ژئ پيشوازی لئ پینگاچ کر و سکالنامه دئی بۆاریدا ئیمزاکرن. نه شه ب رامانا وئ چهنده نینه کو خه لکی به هیدینان که رب ژ کوردیا سۆرانی شه دبن یان ژئ بدژی کوردیایه تیئ نه، به لکو خه لکی وه سا ددیت کو کوردیا سۆرانی بۆ وان یا غه ربه و یا ب ئاسته نگه بۆ وان بۆ تیگه هشتئ. دناقبه را دو زمانین بیانی کوردیا سۆرانی و عه ره بی، چونکی وان شاره زایی د زمانئ عه ره بیدا هه بوو بریکا سیسته م پهروه ده بی خو ژ سهرده م دامه زانندا عیراق، وان زمانئ عه ره بی هه لبارت. سۆرانی بۆ قوتابیان گه له ک یا ب ئاسته نگ بوو، به لئ وه ک به رهنگاری بوونه کئ بۆ ژ بۆ ماموستایان ژئ کو زۆربه یا وان بتئ کوردیا به هیدینانی و زمانئ عه ره بی دزانین. ل دو ماهیا ئی ماوهیدا، بتئ ئیک قوتابخانه ل به هیدینان یا به رده وام بوو لسه ر خوآندن ب کوردیا سۆرانی و قوتابخانین دیت زفرینه شه بۆ زمانئ عه ره بی. مه زین کوردیا به هیدینانی ژ بریارا خه لکی درازی نه بوون؛ نه وان په یامه ک رۆن و نه شکه را وه رگرت کو فیرکرن و فیربوون دنقیسیندا نه تی مافه ک نه ته وه بیه، به لکو وه ک نه رکه ک نه ته وه بی ژئ بیین ژ بۆ ریه ریبوونا کاریگه ریا (کار تی کرنا) زمانئ عه ره بی.

”پتریا نقیسینن کرمانجی ل سووریا ب ئه لفابیی لاتینی دهاتنه نقیسان و خواندنا وان بۆ هۆزانفانین کلاسیکین به هیدینان یا بی ئاسته نگ نه بوو“

٢٠٣. چیرۆکا کوردیا به هیدینانی پشتی ١٩٩١ ئی

دگه ل راپه رینا کوردا ل دژی رژیما به عس ل سالا ١٩٩١ و دامه زانندا ناوچه یه کا نه منی ل سهرانسهری زۆربه یا کوردستانا عیراق ژ لایئ هیزین نیوده وله تی شه ل ١٩٩٢، کوردین عیراق ده ست ب حکومرانیا خو کر و خو شی ژ نازادیا وه رگرت. د ده مه کی دا کو ”نازادیه کا نه ناسیار“ (بلو، ٢٠١٠، ل ٢٨) بوو و ”نازادی دگه ل ترسئ“ (ئۆمه ر، ٢٠١٣، ل ٦٣)، ب شیوه یه کئ پیشکه فتی زۆربه یا لایه نین ژ یانا سیاسی و که لتوووری د کوردستانا عیراق دا گه وری، ژ وان ژئ دوخی زمان و نه ده بیات. ژ پروپه هندئ کا چاوا کاریگه ری ل سه ر ژ یانا سیاسی هه بوو، چه ندین پارتین سیاسی و کومه کارنکخراوین جو ره و جوو کو مزیلی ژ یانه کا دیموکراسی نوی بوون د ناوچه ییدا. گه لئ کورد پشکداری د هه لبارتین گشتی دا کر و ده نگ دا بۆ دامه زانندا ئیکه م په رله مانئ کوردی د دیرۆکیا خو دا، کو بۆ

ئەگەر ئێمە زاناندنا حکومهتتا هەر ئێمە کوردستان و دامەزراندنا سازیان ل سەر ئاستین جیواز. دروستکردنا زانکوی ئێمە کوردی یێن نوێ ل باژێر یێن مەزن ئێک بۆ ژوان پێشکەفتن. ب دەرژاھیا ژوانا کەلتووری کوردی، شانبشاننا بە لاقکەر یێن کەسی، پتریا پارتی سیاسی یێن کوردی رۆژنامە و گوڤار بە لاقکردن. حەتا ھندەک ژوان و ئێستگە ھێن رادیویا ناخۆ و بەرنامی تەلەفزیونی دامەزراندن. ژبلی ھندی ژمارەکا بەرچاڤ ژ چاپخانە یێن تاییبەت و حکومی دەرکەفتن. ئەف گورانکاری یە ھەمی بوونە ئەگەر ئێمە دروستبوونا دیمەنە کێ نوێ یێن زمان و ئەدەبی د کوردستانا عیراڤی دا. گورانکاری سیاسی و کەلتووری یێن نوێ سێ پارێزگە ھێن کوردی (دھوک، ھەولێر و سلێمانی) ژ عەرەب بوونێ رزگارکردن، دھەمان دەم دا، ھەتا رادەپە کێ مەزن، د سالی د دێقدا، بە ھەدینان (بە ھەدینانی) ژ ھەژمونا سۆرانان رزگارکرد (بۆ نمونە سەحکە حەسە نپور ٢٠١٢).

ژ رووی ئەف گورانکاریا زمانناسی، پستی قە کێشانا دەستەلاتدار یێن بە عس ل ناوچە یێن کوردان، پروسە ی "پروسەیا کورد کردن" سیستەم پەرورەدە و برێقە برێن دەستپێکردن. ئەف پێنگاڤی ناکوکی دناقبەر سۆرانی و بە ھەدینانی دا دروستکردن، بە ئێ بۆ ئێکە م جار رێک ب ئاقتنکەر یێن دی دا کو بۆ ئێکە م جار، کە زاراڤی خۆ بەسەرکەفتیانا بکاربێن. ل گورە ی دانیشتی ی ھەر زاراڤە کێ د ناوچە کێ دا، سنووری جوگرافی دناقبەر سۆرانی و کرمانجی (بە ھەدینی) "ب شپۆھ کێ ئۆتۆماتیکی" ھاتیە کێشان (وێنە کردن)، ناوچە یا بە ھەدینان یا سەرکەفتی بۆ د بکاربێن کرمانجی دا و ھک پروگرامی خاندن د قوتابخانە سەرھەیا دا. ھەرچە نەدە ھەتا دەستپێکا سالا ٢٠٠٠ نە شیان ئەف ئارمانجی ب تمامی بدەست قە بێن. بەری قی دەمی، ژ ئەگەر ئێمە کێشێن سیاسی و گاریگەر یێن وان، ئەف پروسە ب سانای برێقە نەچوو و د قوناغی جیوازدا بۆری. پستی ئازادکردن ١٩٩١، ناوچە یا بە ھەدینان و ھک پشکێن دی یێن کوردستانا عیراڤی ملکە چێ گھورینا پەرتوو کێن خۆاندن بۆ ژ عەرەبی بۆ کوردیا سۆرانی، و ھک تاکە ھەلبژارتنا بەردەست دوی دەمیدا. پاشی ژ بەر چەندین ئەگەر، ژوان ژێ زەحمەتیا زمانێ کوردی یێن سۆرانی بۆ ماموستا و خۆاندنکارا و ھەروسا ژ ئەگەر ئێمە سکالا و فشارا جەماوەرێ بە ھەدینان، پەرتوو کێن قوتابخانان ل شینا سۆرانی بوونە کرمانجی. د دێقدا، پستی تیکوشانە کێ، سیستەم پەرورەدنی ل قوتابخانە سەرھەتای ب تمامی بوو کرمانجی، ل ٢٠٠٧، ناوچە یا بە ھەدینان ب وردی دەستکرد ب گھورینا پەرتوو کێن قوتابخانە ئامادە ی بۆ کرمانجیا سەری (بە ھەدینی) سەرھەری دژا یە توند یا دەستەلاتدار یێن لایەنی سۆرانی.

د ھەمان دەمدا، پستی ھینگێ پروسە یا بکاربێن کرمانجی ل قوتابخانە ئامادە ی ژنوی دەستپێکردن سالا ٢٠٠٨، کومەلەکا ژ ٥٣ کەس یێن سۆرانی کو خۆ ب "نقیسەر و کەسایەتی یێن ئەدەبی و ئەکادیمی یێن کورد" دانە نیاسین، داخازە ک

ئیمزا کر و به لافکر کو داخاز ژ دهسته لاتدارین بلند یین حکومتا هه ریمما کوردستانی کر کو زاراق سۆرانی وهک تاکه زمانی کوردی پهیره و بکه ن کو شایسته ی بکارئینان بیت د پهروهده و کارگپری دا. ئەو ژی، وهک حه سه ن قازی (٢٠٠٩) نامازه پخ دکهت، ب شیوهکی خه لهت تیگه هین "ستاندهرد" و "فه رمی" و "یه کگرتی" بکارئینان و تیکه لکرن. داخاز کر سازه کا نه ته وهی بۆ فه کۆلین و ئه رشیفکرنا کرمانجی و زاراقین دی یین کوردی دابمه زریین. داخازکه ران بانگه شه یا هندئ دکر کو بکارئینانا سۆرانی و کرمانجی یین دی بیته نه گه ری دابه شبوونا نه ته وهیا کورد. به لئ نه فه بتمامی به روفاژی راستی یه ، ب تایبه تی نه گه ر دیمه نی زماناسی یا کوردستانی پیشچاف به یته وه رگرتن، وهک حه سه ن پور (٢٠١٢ ب) به حس دکهت. پشته قانیکرنا به هدینی / سۆرانی ل کوردستانا عیراق، ب تایبه تی ل سه رده می ته کنه لۆژیا په یوه ندیان دا، ب رامانا پشکداریکرن و پیدانا پشته قانیی بۆ زمانای نیژیکی ٧٥٪ ژ کوردان، ئەوین کو ب کرمانجی دئاخفن ل کوردستانا ترکیا، سووریا و ئیرانی و ههروه سا ل ئه رمینیا ژی. ده رفه تا پشتگپریکرنا کرمانجی دی بیته نه گه ری په یزکرنا پیگه هنی زمانی کوردی یی ل پشکین دی یین کوردستانی دا، بتایبه تی کو ده ستووری نوی یی عیراق ب فه رمی زمانی کوردی وهک ئیک ژ زمانین فه رمی یین عیراق ناساند. هه لویستی قان ٥٣ سۆرانبان نه بتنی ژلایین به هدینیان فه به لکو ژلایین پشکین دی یین کوردستانی و ده رفه ی کوردستانی ژی فه هاته شه رمزارکرن. دهه مان ده م دا، حکومتا هه ریمما کوردستانی چ لایه نه ک یان هه لویسته ک فه رمی به رامبه ر ئه قان ناکوکیا نه بوو، به لکو ریگ دا هه می سیسته می پهروه ده یا به هدینان ببیته کرمانجی.

”سه راره ی هه لویستی نه رازیبوونی یی سۆرانان به رامبه ر نقیسینین به هدینانی، حکومتا عیراقی د چارچووئی پشته قانیکرن یان پشته قانینه کرنا به لاقه کرنین هه ردو کوردیان دا جیاوازی نه دکر“

ئه ف پینگافه و ئەو ده ستپیشخه ریین کو به ری نوکه سازین به هدینان ئه نجام داین، ب راستی هاریکار بوون بۆ به هدینان کو به لزه گه شه یین بکهت و کاریگه ریه کا ئه ریئی لسه ر بۆری که لتوووری یی ناوچی دروستبکهت. ژ رووی چالاکیین ئه ده بی و ره وشه نبیری فه، گورانکاریین نوی د کوردستانا عیراق دا ریگ خۆشکر بۆ دروستکرنا په رکئ دگه ل ناوچه یین دی یین ئاخفتنکه رپن کرمانجی ل ده رفه ی عیراق. بۆ نمونه ژیلی گۆفارا

نیبوون (Nûbûn)، هندهک ژ گوڤارین گرنګین به هیدینان وهک مه تین (Metîn) و په یف (Peyv) ژماره یهک ژ لاپه رین خو ته رخانکر بو به لافکرنا ماده یین که لتووری ب رینفیس لاتیخی. ئەو رینفیس ب گشتی ل کوردستانا ترکیا و سووریا به لاف دبیت. ئەڤه دگه ل چالاکیین دیتر، وهک ریکخستنا چالاکي و فیسته قالین که لتووری دهرڤه ته کا هه ڤیشک ب نفیسهر و شاعرین کرمانجی ل ههر ڤشکه کی کوردستان دا کو سنوورا بېرن و ڤشکارین د پهره سندن کرمانجی دا بکه ن. د ده مه کی دا کو مه به ست ژ ئاڤارنا ڤی ڤری بو به ڤزکرنا ڤینگه هی نوی یین به هیدینان بوو، به لی دبیت وهک په یامه ک بوو سازین سوورانی به پته خاندن کو به هیدینان کویراتیا زمانناسی، جوگرافی، دیرۆک و که لتووری تاییه ت بخو دگه ل کرمانجی ل ترکیا و سووریا هه یه.

دگه ل هندئ ژی دا، سه ره رای وان هه می چالاکیین ئەده بی و ره وشه نبیری، ئەده بیاتا به هیدینان ربه روی ئاسته نگه کا مه زن بوو ژ رووی په یوه ندین که لتووری دگه ل ناخفتنکه رین کرمانجی ل دهرڤه ی عراق و و به روڤازی ژی. پستی نازادبوونی ژ سیاسه تا عه ره بکرنی و ڤشکه ک ژ بالاده ستی یا سوورانی، داموده زگه هیین به هیدینان هه تا نوکه به ربه ستی رینفیس نه یه کگرتی ژینه بریه (لانه بریه)، دگه ل جیرانین کرمانجی ل دهرڤه ی کوردستانا عراق هه تا نوکه. نیزیکی ۹۵٪ ژ به ره مه یین ئەده بی یین به هیدینان ب رینفیس عه ره بی هاتینه نفیسین. ئەڤه ژی بو ناخفتنکه رین کرمانجی یین ترکیا و سووریا کو بتی رینفیس لاتیخی بکاردین زه حمه ته. قوتابیین به هیدینان بقی رینفیس ئاشنا نین، ئانکو به ره مه یین کرمانجی تیدا ناهینه خاندن. هه رچه نده هنده ک ڤینگاڤین گرنګ ژلاین داموده زگه هیین به هیدینان ڤه هاتینه هافیتن. وهک ل سه ری ئامازه ڤیکری، به لی ئەو ڤینگاڤه به س نه بوون بو ڤیکڤه گریدانا به هیدینان ب ڤشکین دی یین کوردستان ڤه.

ئەڤه ژی دشیئت دبنه رت دا ڤه دگرت بو سیاسه ت یان نه سیاسه تا حکومه تا هه رما کوردستان کو هه تا نوکه دودل بوو ژبو ڤیکڤه گریدانا به هیدینان ب کویراتیا کرمانجی ڤه ل دهرڤه ی عراق. دبیت ئیک ژ هوکارین سه ره کی سیاسه ت بیت، چونکی ڤتیا کرمانجین دی لایه نگر یان ل ژیر سه ره یا سیاسی یا ڤارتا کرکارین کوردستان دانه، کو هه ماهه نگی دگه ل حکومه تا هه رما کوردستان نینه. به روڤازی، حکومه تا هه رما کوردستان بریکا سیسته می خو ب پهره ردی، بو نمونه، ب ساناهی په رتووکا خاندن ب رینفیس (بیتین) لاتیخی دی زیده که ت، ب تپه راندنا به ربه ستی ئەلفان ب دهر بازیکه ت و مه وداین دناقبه را هه ردو لایان دا بگرت. چ هوکار ل پشت ڤی هه لویدستی دولایه ن بن، د ئەنجام دا، پستی زیده تر ژ ۳۰ سالان ژ خو بریڤه برن، ئەده بیاتا به هیدینان ب جودا کری مایه ڤه و ل زوربه یا دهرڤه رین خودا به ربه لافه، ڤشتگو هافیتی و نه دیاره ژبو کوردین دیتر یین لناف و دهرڤه ی کوردستانا عراقی .. نه سوورانی نه کرماجین جیران،

گرنگی ب ئه ده‌به‌ی ناده‌ن. دگه‌ل هندئ دا، ئه‌ده‌بیاتا به‌هدینان زنده‌تر ژ دو سه‌ده‌یا به‌ری سۆرانی س‌ه‌ه‌لدایه. ب ر‌امانه‌کا دی، ناقلینانا (بچویک) کو دبیت ل گوره‌ی بارودوخ نوکه ی ئه‌ده‌بیاتا به‌هدینی پیناسه بکه‌ت، نه‌شیت فه‌گه‌رینه‌ته فه بو نه‌بوونا دیرۆکیا راسته‌قینه، به‌لکو ژ نه‌جام گورانکاریین سیاسی یین ده‌قه‌رئ د سه‌رده‌می نویدا.

٤. زالبوونا شعرئ ل سه‌رده‌می ن نه‌ده‌بی ئه‌ده‌بیاتا به‌هدینان

٤. ١. ژ شعرا کلاسیکی بؤ شعرا کلاسیک یا نوی: هیژا ره‌هوریشالان
چیرۆکا ئه‌ده‌بیاتا به‌هدینان هه‌فشیوه‌ی چیرۆکا پتیا ئه‌ده‌بیاتی روژه‌لاتا نافه‌راسته. هه‌میا ژ شعرئ ده‌ست پیکریان ب کئی نه‌و دیرۆک دبیزته مه. د دوسه‌یا کوردا دا، جویس بلو (٢٠١٠، لا. ٣) ئاماژه ب هندئ دکه‌ت کو ده‌ستپیکا ئه‌ده‌بیاتا نفیسینا کوردی نه‌یا رۆنه ژنه‌گه‌رئ ژناقیرنا گه‌له‌ک ژ ده‌ست نفیسان. نه‌و ئه‌فه نه‌زانینی فه‌دگه‌رین بو ملمانین دناف خاکئ کوردستانی دا ب درێژاهیا دیرۆکی، کو بو نه‌گه‌رئ ژناقچوونا مه‌زنا فه‌گۆتنین (چیرۆکین) نفیسی. ب تایه‌تی د دوسه‌یا به‌هدینان دا، فادل عومه‌ر (٢٠٠٥) دبیزت به‌لاقبوونا ئاینی ئیزدی ل به‌هدینان هوکاره‌کی دی بو کو بو نه‌گه‌رئ کیمبوونا نفیسی دئ ناوچ دا. کو ریک دا ده‌ستپیکا وی دده‌ت کو نادیار بیت. نه‌وی رونکر کا چاوا ئیزدی ریک ناده‌ن ده‌قین ئاینی یین نفیسی بیارین، هه‌روه‌سا کاریگه‌ری لسه‌ر ده‌قین کوردی یین نفیسی ژ هه‌بوو (ئومه‌ر، ٢٠٠٥، ل ٢٣). هه‌رچه‌نده بوچوونا بلو یا گونجای بوو و به‌لگه‌یی دیرۆکی پشته‌فانی ل دکهن، به‌ل بوچوونا عومه‌ری هاته‌ر ته‌کر. ئیکه‌م، نه‌فه ژبه‌ر هندئ یه‌کو نه‌و ئاینی کو زنده‌تر ژ هزار ساله‌ زال بوو به‌هدینان و پشکین دی یین کوردستانی دا کو ئیسلام بوو و هیشتا ژ ئیسلامه. دوهم، نه‌و نه‌ریتئ کو ده‌قین ئاینی ئیزدی ژ بیرکری و ب بن نفیسین هیلالی دقان دوماهیان دا وه‌ک کارفه‌دانه‌ک بو هیرشین سه‌ر ئیزدی ده‌می ده‌قین ئاینی بووینه ئارمانج ژبو سوتن. ژبه‌ر ئه‌فه چهنه‌ی گه‌توگیا لسه‌ر به‌لاقبوونا ئاینی ئیزدی ل به‌هدینان و کاریگه‌ریا وی، هندا هیز نینه کو رۆنکرنه‌کی بده‌ت بو نه‌و عومه‌ر دبیزت بوو "پاشیخستن" ا پروسه‌یا نفیسی دوی ناوچه‌بییدا.

ژبلی وی، چ جیوازه‌کا به‌رچاف نینه دنافه‌را نه‌وی نه‌و دیرۆکی بو کوردان پاراستی، چ ل به‌هدینان کو پتیا ئیزدی لویژ دژیان، یان ل بۆتان کو ژماره‌کا کیتر ل دژیان. ئیکه‌م، ل هه‌ردو جهان دا، هه‌می نه‌ده‌بیاتا نفیسی یا کوردیین که‌فن کو ما ژ شیوه‌ی شعرا کلاسیک بوون. دوهم، سه‌ره‌رای دویراتیا جوگرافی و تایه‌تمه‌ندی بارودوخ سیاسی ده‌ر ناوچه‌یه‌کی دا، نه‌و شاعرین نه‌ف ده‌قین کلاسیکی نفیسین هه‌فه‌رخ

بوون دگهل ئیک. بۆ نموونه، میرنیشینا بۆتان مه‌لای جه‌زیری به‌ره‌م ئینا (1567-1640)، ده‌مان سه‌ده‌ی دا، ل میرنیشینا به‌هدینان، شه‌مه‌دین نه‌خلاتی (1588-1674) به‌ره‌م ئینا. هه‌ردو ب شاعرین کلاسیکی یین دیار هاتینه دانان و کاریگه‌ریه‌کا بئ ئینکار لسه‌ر شعرا کرمانجی هه‌بوو. دگهل هندئ دا، کاریگه‌ریا یئ ئیکئ زنده‌تر یا دیاره. ب رمانه‌کا دیتر، ئیکه‌م نه‌ده‌بیاتا نفیسی یا کوردی کو ژلای دیرۆکیئ شه‌هاتیه پاراستن، چ ل بۆتان یان ل به‌هدینان، هه‌فده‌م بوو و ئیزدیاتیئ پروسه‌یا نفیسینا کوردی یا ل به‌هدینان پاشنه‌خست.

ب به‌راورد دگهل گه‌له‌ک پشکین دی یین کوردستان، به‌لگه‌یئ دیرۆکی دیاردکه‌ن کو میراتی به‌هدینان که‌لتوووری یا ده‌وله‌مه‌ند هه‌بوو و نفیسینا شعرا ب زمانئ کوردی ئیک بوو ژ نورمئ نه‌ده‌بی. دده‌م سه‌ره‌دانا وی دا بۆ به‌هدینان ل ناقه‌راسا سه‌ده‌یا 17، گه‌شتیاری عوسمانی نه‌ولیا چه‌له‌بی (1611-1682) د په‌رتووکا (سیاحه‌تنامه) شاده‌کیئ دده‌ت کو خه‌لکئ میرنیشینا به‌هدینان گه‌له‌ک شانازی ب زمانئ خو دبه‌ن. لگوره‌ی وی، باوه‌ریا وان نه‌و بوو کو زمانئ کوردی زمانه‌کئ پیروزه، چونکی پیغه‌مبه‌ر یونس بئ دئاخفت. هه‌روه‌سا د وی باوه‌ریئ دابوون، ژبلی عه‌ره‌بی یئ، کوردی زمانئ به‌حه‌شتی یه. چه‌له‌بی دیژیت کو به‌هدینی زاراقه‌که دناف گه‌له‌ک زاراقین کوردی یین دیتر، و ب روون و جوان و نه‌رم وه‌سف دکه‌ت. ناقیری د دیرژاهیا ئاخختین خو‌دا دیژیت، خه‌لکئ وان شعرا ب زمانئ کوردی دنفیسن و گه‌له‌ک ب شیوی شعری ل خاری دیار نفیسینه: سئ خشته‌کی، چار خشته‌کی، پینج‌خشته‌کی، شه‌ش خشته‌کی، چه‌فت خشته‌کی و هه‌شت خشته‌کی. زنده‌باری زانیاریئ گه‌نگ ده‌رباره‌ی شعرا به‌هدینی، نه‌و وینه‌یه‌کئ زیندی دده‌ته خه‌لکئ ئامیدین، ئاماژه ب چه‌ژنکرا وان بۆ شعری دکه‌ت. نه‌وی یا نفیسی کول روژانین نه‌وروزی دا "خه‌لک هه‌م، زانا و نه‌ زانا، مه‌زن و زاروک، ل سه‌ر جاده‌یان رادوه‌ستن، کومقه‌دبن و شعرا بۆ ئیک و دو دیژن. وینه‌یه‌کئ وه‌سا روون ئی که‌رنه‌قالا بئ وینه‌ نیشانده‌ت کو شعری ل به‌هدینان پیگه‌هه‌کئ به‌رچاڤ هه‌بوو. هه‌روه‌سا نه‌فه‌ ژی دیار دکه‌ت کو نه‌رته‌کئ که‌فنه و ده‌م به‌راورد دکه‌ین دگهل شعرا سو‌رانی، زنده‌تر ژ دو سه‌ده‌یا به‌ری وی ده‌رکه‌فتیه.

نه‌ف په‌یوه‌ندیئ به‌یژ یین دناقه‌هه‌را خه‌لکئ به‌هدینان و شعری کوردی دبیت کیمتر د سه‌رسوره‌ینه‌ر بن. نه‌گه‌ر نه‌م ئاگه‌هداری نه‌وی راستی بین کو نه‌ بتئ زانیان نایی، به‌لکو شازاده‌یین به‌هدینان ژی پشته‌فانیا وان دکر. زنده‌باری کاریگه‌ریا نه‌رینی یا بیرواریئ نایی یین به‌لافکری د پشخستنا زمانئ کوردی وه‌ک "زمانه‌کئ پیروژ" شازاده‌یین به‌هدینان سیاسه‌ته‌ک گه‌رت به‌ر کو هاریکار بوو ژبۆ دروستکرنا ژرخانه‌کا که‌لتوووری یا به‌یژ د ناوچه‌ییدا. دشیاندایه نه‌فه ب ریکا ژماره‌یا مزگه‌فت و قوتابخانا

ته‌کیا و قوتابخانین زاروکان یین کو وان دامه‌زراندین بهیته دیتن. دماوی سهره‌دانا وی دا بو ئامیدین، چه‌له‌بی چه‌ندین دیارده‌یین گریډای ژيانا که‌لتووری خو تومارکریبون. بو نموونه، ناخ هه‌شت خواندنگه‌هان ب هویرکاری دارشتن: قازی، ئه‌میر حاج، زبیری، موراد خانی (موراد خان)، میموری خان، مه‌لیک ئیزدین، سه‌ید خان و سولتان حوسین (قوبه‌هان). بو نموونه جاره‌کی نامازه ب خواندنگه‌ها ئه‌میر حاجی دکه‌ت و دیژیت پهرتوو‌کخانه‌کا مه‌زن هه‌بوو کو ده‌ه هزار پهرتوو‌کین هه‌لبژارتی و ب نرخ تیدا هه‌بوون. هه‌روه‌سا ب شیوه‌کی سهرنجراکیش به‌حسی خواندنگه‌ها قوبه‌هان دکه‌ت و نفیسی بوو کو هندی که‌له‌کی یا مه‌زن بوو و ١٦ قوبه‌یین به‌یز هه‌بوون و ژ ٦٠ ژوورا پیکه‌اتبوو. هه‌روه‌سا گۆت کو هه‌رده‌م ٣٠٠-٤٠٠ خواندکار هه‌بوون کو هه‌می جورین زانست و هونه‌ری، ”ژ زانستی نه‌رستوی بو زانستی سروشتی“ ل ده‌ماهین دیژیت ١١ ساله‌مان ل کوردستای گه‌شت کرینه، به‌ئ وی چ جارا قوتابخانه‌یه‌کا بقی شیوه‌یه‌ی نه‌دیتیه“. ده‌که‌شوه‌ه‌وایه‌کی که‌لتووری یه‌ هوسا دا شعرا کوردی یا به‌هدینی گه‌شه‌کر و بو خو پیکه‌هه‌کی به‌رچاڤ دناڤ نفیسه‌ر و خه‌لکی دا فه‌دیت.

”سۆرانیکرنا به‌هدینان لژیر ناخی کوردایه‌تی، دی ده‌رفه‌تا پیشفه‌چوون و گه‌شه‌کرنا کرمانجیی ل پارچین دی یین کوردستانی ژده‌ستده‌ین“

شعرا کلاسیک یا به‌هدینان دبنه‌ره‌ت دال خواندنگه‌هان سهره‌له‌دایه‌ و تایبه‌تمه‌ندیین هه‌قه‌شک دگه‌ل شعرا کلاسیکا کرمانجیی دبوارین دیتر دا ژ رووین فورم و ناخه‌روکی فه‌هه‌یه‌ل سهرده‌می ده‌سته‌لاتا میزنشینا به‌هدینان، هه‌روه‌ک مه‌ل سهری نامازه‌پیکری کو نژیکی ٥٠٠ ساله‌یا به‌رده‌وام بوو، ل سه‌ده‌یا ١٤ هه‌تا ساله‌١٨٤٢، ژماره‌کا خواندنگه‌هین بناڤوده‌نگ هه‌بوون کو پهرتوو‌کین ب ده‌ستنقیس (رینقیسا ده‌ستی) به‌ره‌مه‌مدینان (مزووری، ی، ٢٠١٤، ل ٧-١٢). هنده‌ک لینی‌رینین خواندنگه‌ها ئامیدین کو چه‌له‌بی نامازه‌پیکرین، ل گوره‌ی فه‌کۆلینین مزووری، ئه‌فه‌ بوون: مای، بریفکی، ربیتکی. مزگه‌فتا مه‌زن یا ده‌وک، گه‌لی رومان، نه‌رتوش، هیتیت (ده‌مان جه‌دا). ئه‌ف خواندنگه‌هه‌هه‌می ب شیوه‌کی سهره‌کی ل سهر بنه‌مای ئاینی هاتبوونه دروستکرن و که‌لتووری ئاینی پیشکیش دکر، پتیرا وان ب عه‌ره‌بی و فارسی، ژبلی شعری کو ب کوردی بوو و هنده‌ک جاران تیکه‌ل دکر دگه‌ل فارسی، عه‌ره‌بی و/یان ترکی. دیارده‌یا تیکه‌لکرنا زنده‌تر ژ زمانه‌کی یان بکارئینانا په‌یقین بیانی دگه‌ل کوردین گه‌له‌کا به‌ره‌لاڤ بوو د شعرا کلاسیکا کوردی دا، کو دی ده‌می دا ب تایبه‌تمه‌ندی

شیانا شعرین کلاسیک دهاته دانان. گۆتارا زال د زۆربه‌یا شعراندا گۆتارا سوفیگه‌ری یا ئاینی بوو.

بو هندی کو دیمه‌نی شعرا کلاسیکا کوردی ل سه‌رده‌می می‌رنشینا به‌هدینان ب رۆنی به‌حس بکه‌ین، دقیرئ دا ب گونجای ده‌یته دانان کو شاعرین کلاسیک ک پی وانی وانی بواران پیکفه کومبکه‌ین کو خواندنگه‌هان په‌یوه‌ندی پیکفه هه‌بوو. دقیرئ بواریدا، چار ناوچه ده‌ستنیشانکرن، یا ئیکێ نامیدین، پایته‌ختی ئه‌ق می‌رنشینی، کو هه‌می نه‌و خواندنگه‌هه‌ تیدانه کو چه‌له‌بی ناماژه‌پیکرین. چه‌تا نوکه تخی ناخی نه‌قان شاعران د دیرۆکی دا هاتینه پاراستن: چه‌مدی (د سه‌ده‌یا ١٦ دا ژبایه)، کو ب که‌قترین شاعرئ به‌هدینان و کوردی ده‌یته دانان، مه‌لا ره‌مه‌زان عباسی (ل ناقه‌راستا سه‌ده‌یا ١٧ دا ژبایه)، محمد ته‌یار پاشا (١٨١٧-؟)، مه‌لا مه‌نسور گرگاشی (ل سه‌ده‌یا ١٨)، چه‌مکو توفی (ل سه‌ده‌یا ١٨)، به‌کر به‌گئ نه‌رزى (١٧٣١-١٨٣٥)، یا دوئ ناوچه‌یا بریفکا یه‌ کو خواندنگه‌ها بریفکا و هیئتیت بخوفه‌ دگرت. ئیک ژ که‌قترین شاعران ل ق ناوچه‌یا و ل به‌هدینان شیخ شه‌مه‌دین نه‌خلاتی (١٥٨٨-١٦٧٤)، دامه‌زرینه‌ری ق خواندنگه‌هی و پشتی نه‌قیری وی هاتی، شاعرئ ب ناقوده‌نگ شیخ نوره‌دین بریفکی (١٧٩٠-١٨٥٠). ناوچه‌یا سیی ئاکری یه، کو شعرین بناقوده‌نگ یین شیخ خالد حوسنی زبیری تیدا پیکشیکشدرن (١٧٥٦-١٨٠٥). سه‌یفی شوشی (ل ناقه‌راسه‌ده‌یی ١٨ و ١٩ ژبایه) عه‌بدولسه‌لام بارزانی (? - ١٨٨٤). ناوچه‌یا چاری ل سه‌ر ده‌می میرنیشینا به‌هدینان مای بوو و شاعر فه‌ق حامدی مای (ل ناقه‌را سه‌ده‌یا ١٨ و ١٩ ژبایه) پیکشیکش کریه.

پشتی ژناقچوونا میرنیشینا به‌هدینان ل سالا ١٨٤٢، ئه‌ق ناوچه‌یی دابرینه‌کا نه‌ده‌بیا ناشکه‌را دیت، نیزیکی ٨٠ سالا فه‌کیشا. دقیرئ سه‌رده‌می دیرئ دا، بتنی ئیک شاعر ل ناوچه‌یا مای ده‌رکه‌فت، ئه‌وژی شیخ ته‌های مای (١٨٤٣-١٩١٩) بوو. پشتی ق دابرینی، هنده‌ک شاعرین کلاسیک یین نوی ل ناقه‌را چاری ئیک یا سه‌ده‌ی ٢٠ هه‌تا ده‌ستپیک سالا ١٩٧٠ ده‌رکه‌فتن. د ده‌مه‌کی دا پتیرا وان مه‌لا و شیخ بوون کو خودان پیکه‌هی ئاینی بوون، گۆتاره‌کا نه‌ته‌وه‌ی کو تونه‌کا (ناوازه‌کا) واقعی ل پال ره‌وانگه‌کا ئاینی د هنده‌ک شعران دا ده‌رکه‌فت. دگه‌ل هندی دا، کاریگه‌ریا زمانئ کلاسیک د شعران دا نه‌مابوو و زمان تا راده‌یه‌کی، ژ زمانئ ناسای یی خه‌لکی نیریک ببوو. دقیرئ ماوه‌ی دا، وه‌کی به‌ری نوکه مه‌ ناماژه‌پیکری، زمانئ کوردی به‌هدینی یی ده‌رفه‌ت نه‌بوو کو ل خواندنگه‌هان به‌یته خواندن یان به‌لافکرن، به‌روفاژی زمانئ کوردی یی سووانی، و لدویقدا، تاکه جورئ زال دیمه‌نی نه‌ده‌با به‌هدینان دا شعرا کلاسیک و نیوکلاسیک هه‌بوو. ئه‌ف شاعرین کلاسیک یین نوی نموونه‌یی وی سه‌رده‌می نه: حوسنی بامه‌رنی

(1869-1938)، شیخ غیاسه‌دین نه‌قشبه‌ندی (1890-1944)، ئەحمەدئ نالبەند (1891-1963)، ئەنوەر مایی (1913-1963)، شیخ مەمدوح بیریکی (1911-1976) و صالح یوسفی (1918-1981)، دەمەکی دا پشتی هینگی سەبری بۆتانی (1927-1998) و بەدرخان سندی (ژدایکبوی سالای 1943) هاتن.

2.4. شعرا هەقچەرخا بەهەدینی: ئیرادەیا گھورینی

پشتی نژیکی نیف سەدەیین د بێدەنگی و ژیان د سیبەرئ دا، نقیسه‌رین بەهەدینان ئیکەم دەرفەتاراستەقینە بەدەستقەئینا بۆ هەندئ زمانئ خو بەدەنگەکی بلند ب شیوہی جوره‌وجورئ ئەدەبی پیشکیش بکەن. ل گورە ی ریکەفتناما ئاداری دنایبەرا کوردان و حکومەتا نافەندی ل سالای 1970. سۆرانی وەک زمانئ کوردی ب شیوہکی فەرمی چەند سالای قوتابخانین بەهەدینان دەتە خاندن، بەلئ رەوشەنبیرین بەهەدینان دەست ب نقیسنای کارین ئەدەبی تئ ب زمانئ خو کر، و گۆتارا خو بەرەمئینا و ناسنامەیا نەتەوہی یا کوردان دەربەری. دەمەکی دا وان دەق بۆ ژمارەیکە ژ بۆارین جیوازین ئەدەبی نقیسی بوون، ژ ئەگەرئ رەو و ریشالین دیرۆکی و سروشتی کومەلگەهین روژەلاتی، ب گشتی شعر وەک جورئ زال مایە. شعرا بەهەدینی دقان دوماهیان دا دەست ب نوپکرنەقەفی کر ب بەراورد دگەل سۆرانئ ل عیراقی یان کرمانجی ل سووریا، ژ بەر چەند هوکارین جوره‌وجور وەک بەری نوکە مە ئامازەپیکری. ژبلی هەندئ، ب دیرژاھیار ریرەوا (رئیا) خو ژ 1970 هەتا نوکە، روخساری وئ هاتیە گوهارتن ل گورە کومەلگەها بەهەدینان.

2.4.1. شعرا نوی یا بەهەدینان 1970-1991

چەند سالان پشتی بەیانناما ئاداری (بەیانناما یازدەئ ئاداری) ل سالای 1970 دنایبەرا حکومەتا عیراق و تەقگەرا (بزوتنەوہتا) نەتەوہیا کوردی دا، کوردین بەهەدینان دەست ب پیشکەفتن کر ل سەر ئاستئ کەلتووری، ب تایبەتی د جیہانا ئەدەبی دا. دراستی دا، ژبو کوردین بەهەدینان ئەدەب تاکە ریک بوو ژبو بکارئینانا زمانئ خو د شیوازی نقیسیئ دا. دامەزراندنا لقن دەوکی یئ ئیکەتیا نقیسه‌رین کورد ل سالای 1971 رۆلەکی گرنگ د پیشخستنا ئی زمانی دا هەبوو. بەری ئەقئ دەمی، وەکی بەری نوکە مە بەحسکری، کوردیا بەهەدینی ژلای دامودەزگەهین سۆران قە هاتە دوپکران (دویرخستن)، و ژلای وان قە وەک زاراقەکی زارەکی کوردی هاتیە نیشاناندان کو دبیت بۆ سترانان هەیتە بکارئینان و پیدقیە وەک پشکەکی ژ فلکورئ سەرەدەری دگەل هەیتە کرن. ئیکەتیا نقیسه‌رین کورد دەستکرب ئەنجامدانا چەندین چالاکیین کەلتووری، هەر وەک ریکخستنا سمینارا لسەر پرسا زمانناسی و ئەدەبی، ریکخستنا چالاکیین خاندنا شعر و

چیرۆکان، و رێقه‌برنا کومبوونین روژانه دناقبه‌را ئەندامین چالاک دا، ئەقێ ژێ وه‌کر کو بیته نافه‌نده‌کا گرنگ ژ بو ناساندنا به‌هدینێ (سه‌حکه: فندی، ۲۰۱۴). ئەف چالاکێ یه هانده‌رین نقسه‌رین به‌هدینان بوون ژبو به‌لافکرنا به‌ره‌مه‌مین ئەده‌بی یین خو و مفا وه‌گرتن ژ بارودوخێ سیاسی نوی پشتی سالا ۱۹۷۰. دگه‌ل هندی، ئەوان خه‌باتکر هه‌تا سازین کهل‌توورین سۆران یین بالاده‌ست ژبو ئەوان به‌ره‌مه‌ک به‌لافکرنا. سه‌روکی به‌رێ یێ ئیکه‌تیا نقیسه‌رین کورد ل ده‌وکی، ئەحمه‌د زه‌رۆ (۲۰۱۳، ل ۱۰)، به‌حس ل هندی دکه‌ت کا چه‌وا به‌ری سالا ۱۹۹۱، نقیسه‌رین کورد ل به‌هدینان ژ رووی به‌لافکرنا ئەده‌بیاتا خو د بارودوخه‌کێ سه‌خت دا بوون. و گو‌ت ژ، لقێ ئیکه‌تیا نقیسه‌ران چه‌ند جارن ب فه‌رمی سکالا ل سه‌ر سۆرانیا کربه‌ یین کو پوستین به‌رپرسیاره‌تیین کهل‌تووری کرینه ژێرده‌ستی خو، ئەفه‌ژی بو ئەغه‌ری ئالوزین/گرژی دناقبه‌را وان و نقیسه‌رین به‌هدینان دا.

ل ناف ئەقێ سه‌قایی هه‌ستیا سه‌روه‌ربوونا سۆرانی و سه‌رده‌ستیا ب عه‌ره‌بکرن، ب تاییه‌تی د سیسته‌م په‌روه‌رده‌ی دا، نه‌وه‌یه‌کێ (جیله‌کێ) نوی ژ شاعری به‌هدینان سه‌ره‌له‌دا. ئەوان دگه‌ل نه‌وه‌یین که‌فن یین کول سالا ۱۹۶۰ ده‌ست ب نقیسه‌ی کر بوون. هه‌می ده‌رفه‌ت ئیستغلال کرن بو بکارئینانا به‌هدینێ. د بارودوخێ ئەده‌بیاتا کیم نه‌ته‌و دا، پاسکال کازانوفا (۲۰۰۴) چه‌خت/ته‌کید دکه‌ت، بکارئینانا زمانی هه‌می ده‌مان هه‌لگرێ په‌یوه‌ندیا سیاسی و نه‌ته‌وه‌ی یه. ئەفه‌ ب ته‌مامی راسته‌ ژبو بارودوخێ ئەده‌بیاتا به‌هدینان، د سالی ۱۹۷۰ و ۱۹۸۰، پرسا ناسنامه‌یا نه‌ته‌وه‌ی، ب تاییه‌تی ب ریکا بکارئینانا زمانی، گه‌له‌کا گرنگ بوو ل به‌هدینان. ب هه‌فرکیه‌ک دژی سیاسه‌تا عه‌ره‌بکرن (ته‌عریبکرن) و هه‌روسا دژی سه‌رده‌ستیا سۆرانیا و په‌راویژکرنا به‌هدینان ده‌اته دانان. ب ریکا بکارئینانا زمانی ب ریا نقیسه‌ی داھینه‌ر، شانیشانا زیندیکرنا ئەده‌بیاتا کرمانجی بریکا کۆمکرن و فه‌کۆلینا ده‌ستنقیس و میراتی کهل‌تووری زاړه‌کی، وه‌ک به‌ری نوکه‌ مه‌ ئاماژه‌ پیکری، ئەقێ ئەده‌بی زمان به‌ژکر و ئەقێ ژێ وه‌کر کو هه‌تا راده‌یه‌کێ یا ناسیار بیت ل ناف خه‌لکێ به‌هدینان دا.

جھئ مه‌نده‌هۆشی یه بلو د پیداجوونا خو دا بو ئەده‌بیاتا نقیسه‌ی یا کوردین ل عیراق دناقبه‌را ۱۹۵۸-۱۹۹۰ دا، (۲۰۱۰، لا ۲۲-۲۴) ئاماژه‌ به‌ چ نقیسه‌رین به‌هدینان ناکه‌ت، و نه‌ ئەو پێشکه‌فتنا کول کوردیا کرمانجی د عیراق دا جھئ خوگرتی. دگه‌ل هندی دا، ژ سالا ۱۹۷۰ و هێرفه‌، ژماره‌یه‌کا که‌سایه‌تین به‌هدینان رۆله‌کێ گرنگ گێرا د دامه‌زراندن و به‌ره‌پیدانا ئەده‌بیاتا نوی یا به‌هدینان. دناف جوړین چیرۆکین کورت دا، کو تا راده‌یه‌کی شیوازه‌کێ نوی بوو ل به‌هدینان. رۆلێ که‌سایه‌تیین وه‌ک نه‌نوه‌ر محمه‌د تاهر، ئیبراهیم سه‌لمان، نزار محمه‌د سه‌عید، جه‌لال مسته‌فا و

محهمه د سه‌لیم سواری یې به‌رچاف بوو. د ژانری شعرى دا، و تاکه جور بو کو ره و ریشالین کویر هه‌بوون د میراتی که‌لتووری کوردی دا، چه‌ند شاعرین نافدارین نوی ده‌رکه‌فتن، وه‌ک عه‌بدولرحمان مزوری، فه‌یسه‌ل مسته‌فا، خه‌لیل دهوکی، و موئه‌یه‌د ته‌یب. ئەوان بو ئیکه‌م جار، شعرا به‌هدینی ب شیوازیکی سه‌رده‌م (مودرین) نقیسی و فورمین نیوکلاسیک و نافه‌روکا وان فه‌گوهاست بو فورمه‌کا سه‌رده‌م (مودرین). ئەفان پینگافان دوماهی ب ماوه‌کی درژیئ نقیسی ب شیوازی شعرا نه‌ریتی ل به‌هدینان ئینا، کو ب به‌راورد دگه‌ل شعرا سو‌رانی، گه‌له‌ک دره‌نگ بوو (ئه‌بدولا، س، ٢٠١٢، ل ١٨٤؛ عومه‌ر، ٢٠٠١، ل ٤٩).

پشتی کاری ئەفان که‌سایه‌تیان، چه‌ندین نافین نوی پشکداری دئی پروسی دا کر و لاساییا/ته‌قلیدا شیوازی نوی کر. سه‌باره‌ت ب ژماره‌یا وان "شاعرین" به‌هدینان کو دناقبه‌را سالین ١٩٧٠ و ١٩٩١ دا به‌ره‌مه‌ین خو د رۆژنامین کوردی دا به‌لافکر، عیماد وه‌یسی خالد (٢٠٠٤، لاپه‌ره ١٨٣-١٩١) نامار کومکر، کو دیاردکه‌ت د ناقبه‌را ١٩٧٠ و ١٩٧٥ دا ١٩ شاعر هه‌بوون، د ده‌مه‌کی دا دناقبه‌را ١٩٧٥ و ١٩٨٠ ئەف ژماره بو ٣٩ بلنبدوو، به‌لئ پاشی، دناقبه‌را ١٩٨٠ و ١٩٩١ ژماره ب شیوه‌کی به‌رفره بلنبدوو ژبو ٣٦٥ شاعران. دگه‌ل هندئ دا، هنده‌ک ژ وان "شاعران" بتئی ئیک شعر به‌لافکر بوو، و گه‌له‌کین دی شعرین خو ب شیوازی گه‌وه‌ر نقیسی بوو، کو ب زه‌حمه‌ت کر کو وه‌ک شاعرین راسته‌قینه به‌ینه دانان. ژلایه‌کی دیفه، دئی خالی دا، ژماره‌یا مه‌زن ناماژه‌یه بو نافوده‌نگ یا شعرئ، و نقیسه‌ران ئاره‌زویا بکارئینانا زمانی وان هه‌یه، ئەگه‌ر پئکی ب وان بده‌ت.

ئه‌گه‌ر د شعرا کلاسیک یا کوردی دا، وه‌ک ئەحمه‌د زاده (٢٠٠٣) ناماژه‌دکه‌ت، ب زه‌حمه‌ته ناسنامه‌یه‌کا دیارکری ب بینیت کو ئەفی شعرئ جودا بکه‌ت ژ شعرا عه‌ره‌بی، فارسی و ترکی، د شعرا کلاسیک یا نوی دا و پاشان د شعرئ دا، ئەفه ره‌وشه‌ نینه. د شعرا به‌هدینی یا کلاسیک یا نوی دا دشیاندایه گۆتارا ئینی و نه‌ته‌وه‌یی به‌یته دیتن. د ده‌مه‌کی دا د شیوئ مودرین دا، دشیاندایه گورانکاریا تیماتیک و فه‌رمی د به‌رژه‌وه‌ندیا ناسنامه‌یا نه‌ته‌وه‌ی کوردی دا به‌یته دیتن. ئیک ژ که‌سایه‌تیان دیار، عه‌بدولرحمان مزوری، ژبلی هندئ کو رۆله‌کی گرنه‌گ و پیشه‌نگ هه‌بوو د دامه‌زراندنا شیوازه‌کی نوی یئ شعرا نقیسی دا دگه‌ل گۆتارا نشتیمانی یا ناشکه‌را، هه‌روه‌سا پشکداری د به‌لافکرنا تیگه‌هین تیوری د شعرا خو‌دا کره‌یه. بو نمونه‌ ژ رووبن کیش و سه‌روایئ فه، مزویری چه‌خت ل سه‌ر شیوازه‌کی نازادئ شعرئ دکه‌ت کول سه‌ر بنه‌مایئ یه‌که‌یئ سه‌روایئ فلکلورئ کوردیه. ئەو و شاعرین دیتر، وه‌ک موئه‌یه‌د ته‌یب، شعر ب بکارئینانا کیشا عه‌ره‌بی (ئه‌روز) یان هه‌ر جوهره‌کی دی ژ شیوازی نه‌ریتی یئ شعرا کلاسیکا یا نوی نقیسی.

ههروهسا زمانێ شعرا خو ژ په یقیان بیانی ب تایبهتی عه ره بی یی دویرخست، بقی ژێ زمانێ خو ب سهر شعرا کوردی یا به هدینان زال بوو. له ومانه وه یی نوی شاعران زمانێ کوردی یی پاقر بکار دئینانا بو نیشانانانا شعرا به هدینیا جیواز و ژبو نیشانانانا جیوازا که لتوورئ کوردی ژ که لتوورئ عه ره بی.

گرنگیا گه ورینا شعرا نوی نه بتی ژ بهر بهای فورمانه ده بیا نوی گرنگه، به لکو ههروهسا دنافه ره کی دا وهک بهای نه ته وهی. ژ رووی بابه تی فه، نه فی شعری پشکداری ل بنیاتانانا د دروستکرنا ناسنامه یا نه ته وهی کر دگه ل دیارنه مانه کا به رچا ف یا گو تارا نایی (سه حکه: محمه د، ۲۰۰۵). زۆ به یا نه وه یی نوی یا شاعرین پشه نگ، به روفاژی پتریا نه وان یی بهری سه رده می کلاسیکین نوی، ل مزگه فته، ته کیا یان خواندنگه هین نایی دهرنه چوون. نه و قوتابیین یان دهرچووین زانکوی بوون، کو هاریکاریا وان کر دا په یوه ندین دگه ل که لتوورئ هه فچه رخ و خاندنا شعرا عه ره بیا مودرین و هه روسا وه رگه رانا عه ره بیا یا نه ده بیاتا روژنا فا. د تیگه یشتن د شعرا هه فچه رخ دا و کاریگه ریا بزاقا نه ته وه یا کورد، نه وه یی نوی هاندان چه ختکر د تایبه ته مندا هنده ک ژ توخمین نه ته وهی کورد وهک نه وین که پیدقیبوون ب نشتیماننه کی دیارکری "کوردستان"، ههروهسا دگه ل نه فسانه و یادگاری یی دیرۆکی هه فیشکین کورد. ههروهسا شاعرین کورد هه ول ددان ب شیوه کی سومبۆلی نه وین نه کورد وهک داگیرکه رین سته مکار یی خاکی کورد نیشان بدن. شاعرین کورد یی فی سه رده می ل وی باوهرین دابوون کو شعری ملیمل دگه ل کارئ بزاقا نه ته وه یا کوردی، ناسنامه یا نه ته وهی کوردی ئینا هه بوونی، ئا فاکر، و به ره مه ئینا.

نازادیا ریشه یا چالاکیین که لتوورئ دماوی راگه هاندنا ئازاری ۱۹۷۰-۱۹۷۴ رپک خو شکر ژبو دروستکرنا بناغه کی موکم بو شعرا به هدینان و بقی شیوهی ژبو نویکرنا به رژه وه ندین کوردا ورده ورده. پشتی ب دوماهه اتنا بزاقا نه ته وه یا کورد ل سالا ۱۹۷۵، حکومه تا عیراق سیاسه ته کا که لتووریا توند به رامبه ر کوردستان گرت بهر، به لی ههروهکی س. عه بدوللا (۲۰۱۲، ل. ۱۶۱) ئامازه ب هندی دکته، نه شیان رینگین ل ریره و پشه فچه چوونا شعرا کوردی بگریته. د ده مه کی دا هنده ک گوفا ر و روژنامین کوردی هاتنه داخستن و به لافکر ئیخسته بن چاقدیره کا توند، بقی ژێ نازادیا راده رینئ به راورد دگه ل یا بهری نوکه سنووردارکر، نفیسه رین کورد په نا دبر بو به رده وام بوون ژ نفیسه نا به ره مه مین نه ده بی، به لی ب شیوازه کی نه روون، بو هندی دا ژ چاقدیرین دهر بازین. سیاسه تا نوی یا حکومه تا عیراق کاریگه ریه کا نه رینی هه بوو ژ رووی نازادین فه؛ دگه ل هندی دا شعرا کوردی دهر فه ته بو دا بینکر بو زنده کرنا پیکه اته یین جوانکاری یی زنده. بو نموونه، زمانێ شعری یی شعرا کوردی زنده تر بو ژ سومبۆله کی،

شاعران بکارئینانا شیوازی راسته‌وخۆ کیم کر، ب تایبه‌تی دماوی گه‌ورینی دا ژ قوناغا کلاسیکا نوی بۆ قوناغا شعرا هه‌فچه‌رخ و نوی.

٤.٢.٢. شعرای نوخووازا به‌هدینی - پستی ١٩٩١ ئ

ژ رووی ئه‌فی شوره‌شا ئه‌ده‌بی فه، تشتی سه‌رنجراکیش ل به‌هدینان ده‌رکه‌فتنا نارسته‌کی نوی بوو د ئه‌ده‌بی دا ب شیوه‌کی مودرن، ب تایبه‌تی د شعری دا. د ده‌مه‌کی دا دیارده‌یا بانگه‌شه‌یا مودرنیت د شعرا سوورانی دا فه‌دگه‌ریت بۆ ده‌ستپیکا سالا ١٩٧٠. ب تخی ل به‌هدینان ل نافه‌راستا ١٩٩٠ ده‌ستپیکر، ده‌می گروپه‌کی شاعران ل ده‌وکی ده‌رکه‌فتین و خو داینه‌ نیاسین ب نافی نوپکر هه‌روهه‌ر، د ده‌مه‌کی دا گروپه‌کی دی ل ئاکری کو خو د دا نیاسین ب "گروپ ئاکری" دویف وان را هاتن، هه‌مان بیروکه سه‌باره‌ت مودرنیت پی په‌سه‌ند کر. ئه‌فان گروپان ب ریکا کاریگه‌ریا وه‌رگیارنا عه‌ره‌بی یا ئه‌ده‌با مودرنیتا روژئافا و مفا وه‌رگرتن ژ مودرنیتا عه‌ره‌بیا خو، شیانا هندی هه‌بوو بنیاتن هزی (فکری) و هونه‌ری یئ شعرا به‌هدینی بگه‌ورن. سه‌ره‌رای هندی هه‌ردو گروپ ژبو نوژه‌نکرنا ئه‌ده‌ب و باشترکرنا کومه‌لگه‌هی کوردی هه‌زه‌کانی دگرن. هه‌ردو ژوان ژلای ئه‌کادیی، ره‌وشه‌نپیران و سازین سیاسی ره‌خنه‌کا توند ئ هاته‌گرتن، هنده‌ک ژ ئه‌کادیمیا ره‌خنه‌ ل بانگه‌شه‌یا نوخووازان گرت وه‌ک جوره‌ک ژ لاسایکرنا ئه‌زمونا عه‌ره‌بیا ئه‌فی سه‌رده‌می. کو دبنه‌ره‌ت دا کوپه‌کا ئه‌ده‌با روژئافا بوو و نه‌ ده‌رئه‌نجامه‌کی سروشتی قوناغا دیرۆکی بوو، وه‌ک وان بانگه‌شه‌ دکر. زنده‌باری هندی، ب نافی پاراستنا سومبلا ئینی و نه‌ته‌وه‌ی و هه‌روه‌سان بۆ به‌رگیڕیکرن ژ میراتی کوردان، ره‌وشه‌نپیرین که‌فنه‌ په‌رست هه‌لوسته‌کی نه‌ ره‌حه‌تکه‌ر به‌رامبه‌ر ره‌وانگه‌یا/ نیرینا مودرنیتیا وان هه‌بوو. ژبه‌ر فان هوکارا و فشارین سیاسی، شاعرین نوخووازان مودرنیت نه‌شیان وه‌ک گروپ کاربکه‌ن، به‌ئ وه‌ک تاک هه‌ر رانه‌وه‌ستیان.

گه‌ورینا سیاسیا سالا ١٩٩١ و ده‌رئه‌نجام ل کوردستانا عیراق ئه‌ندامین نوپکرنا هه‌روه‌ر هاندان بۆ دوباره‌ هزرکرن د ئه‌رکی ئه‌ده‌بی دا ب گشتی، و شعری ب تایبه‌تی. ئه‌وان و دیشدا گروپ ئاکری دوی باوه‌ری دابوون پستی رزگارکرنا شعرا به‌هدینی ناچیییت وه‌ک ئامرازه‌ک د ده‌ستی سیاسه‌تیدا بمینیت، هه‌روه‌ک به‌ری سالا ١٩٩١. ل شوینا هندی، حکومه‌تا هه‌ریم کوردستان و داموده‌زگه‌هین نشتیمانی دقیت ئه‌فی رۆلی بگه‌رن. ئه‌رکی راسته‌قینه‌ یئ شعری، ل گوره‌ی وان، ئه‌و بۆ کو رۆله‌کی ئه‌ده‌بی بگه‌ریت و چه‌ختی بیخه‌ته‌ سه‌ر ئاریشن جوانسازیان، گومان و پرسیاران ده‌رباره‌ی تشتین پیروژ دروستبکه‌ت، ئه‌فه‌زی رامانا هندی دده‌ت کو نابیت شاعر هه‌مان به‌رسفا به‌ری نوکه‌ بده‌ت. جیه‌جیکرنا ئه‌فی تیگه‌هی ب ریکا ده‌ربیرین ئالوز و نه‌ روون دره‌که‌فت. کو جوره‌کی بیانبوونی دنافه‌را شعرا مودرنیت و گوهدارین (جه‌ماوه‌ری) به‌هدینان دا

دروستکر. یین کو بو ئیکه م جار گوهل شعرئ بووین کول گهل بیره‌وه‌ریپن هه‌لبه‌ستان ناکوکی هه‌ین. ب رمانه‌کا دیتر، ژ ئە‌گه‌ری دهربرینن ئالوز یین شعران و هه‌لوئستی نه‌ ره‌حه‌تکه‌ری یئ نقیسه‌ریپن پابه‌ند به‌رامبه‌ر فئ مه‌یلا ئە‌ده‌بی، نافوده‌نگیا شعرئ وه‌ک خو نه‌ما. ناکوکی دناقبه‌را کارین وان یین ئە‌ده‌بی دا وه‌ک نويخواز و ره‌فتارین وان یین جفاکی و سیاسی فالاهیه‌کا مه‌زن دناقبه‌را وان و گوهدارین وان دا دروستکر.

نه‌مانا په‌یوه‌ندی دناقبه‌را گو‌تارا شاعرین سه‌رده‌میانه و هه‌لوئستی راسته‌قینه و هه‌روسا کیشه‌یا گوهداران د وه‌رگرتن و تیگه‌هشتنا شعرا سه‌رده‌میانه دا، بو ئە‌گه‌ری دروستکرنا دیواره‌کی ستیر دناقبه‌را هه‌ردو لایان دا. سه‌ره‌رای هندئ ئە‌قان شاعران هه‌می گاقان بانگه‌شه‌یا هندئ دکر کو گوهدار(جه‌ماوهر) بو وان یئ گرنگ نییه و نه‌وان بو گوهدارین بالایان بو داهاتئ شعرئ دنقیسه‌ین. ئە‌ف هه‌لوئسته جوره‌ک ژ پاشقه‌کیشانی ژ هه‌لوئستی سه‌ره‌تای نیشاندده‌ت. هۆشه‌نگ شیخ محهمه‌د (۲۰۰۵، ل. ۷۵) ئاماژه ب هندئ دکه‌ت کو هه‌رچه‌نده د ده‌ستپیکئ دا داخازا سه‌رده‌میانه‌ی کر، کو ته‌که‌ز(جه‌خت) ل سه‌ر تاکه‌گه‌ریپن دکر، به‌لئ نه‌ شیان به‌ره‌ف پدیشقه‌بچن. هه‌روسا سه‌رده‌ری دگهل ئاریشپن نه‌ته‌وه‌ی دکر، به‌لئ د به‌رده‌وام بوون د بکارئینانا ته‌کنیکین سه‌رده‌میانه دا، کو ب رمانا هندئ بوو کو نه‌شیان نیژیکی گوهداران بین. زنده‌باری ئە‌فئ چه‌ندی، پدیشکه‌فتنن ته‌کنه‌لوجی و زنده‌بوونا دهم بووران‌دین په‌ده‌گ، رمانا هندئ گه‌هاند کو جیهانگیرین بشپوه‌کی به‌یز پشکداری کریه د به‌رفره‌هکرنا بو‌شایی یا دناقبه‌را بینهر و هۆزانین کوردی دا، سه‌ره‌رای نافوده‌نگیا دوماهی د دیرۆکیا ئە‌ده‌ب و سیاسه‌تا کوردی یا درێژ دا لئاف کوردان.

۴.۲.۳. شعره‌گه‌لیری یا به‌هدینی

دقان جوره‌بارودوخین ژ ده‌ستدانا جه‌ماوهرئ هه‌لبه‌ستا کوردی دا، کو یا هه‌فده‌م بوو دگهل دهمئ پۆست-مودیرنیزم و جیهانگیرین، ب شیوه‌یه‌کی هیدی هیدی ئارسته‌یه‌کا ئە‌ده‌بی یا نوی ل ده‌ف هنده‌ک هه‌لبه‌ستفانین کوردین خودان سه‌ربۆره‌کا ئە‌ده‌بی یا نه‌ده‌وله‌م‌نه‌ند سه‌ره‌لدا دناف نافه‌ندی گه‌لی دا. ل ژیر نا‌فئ شعر بو جفاکی، نارمانجا وان ئە‌و بوو جوره‌کی نوی یئ هه‌لبه‌ستا کرمانجی دروست بکه‌ن. هژماره‌کا زورا خه‌لکی ب تاییه‌تی قوتابین قوتابخانین نافه‌ندی و یین زانکویان، لدویف هه‌لبه‌ستین وان دچوون. ئە‌ف هه‌لبه‌ستفانین نوی د به‌ره‌م‌ین خو دا سه‌رنجا وان لسه‌ر دو بابه‌تین سه‌ره‌کی بوو: نه‌ته‌وه‌یا کورد و ئە‌قیی. لسه‌ر شیوه‌ی گروپین سه‌رده‌مانه، دهربرینن راسته‌وخو و ساده‌بکاردئین دگهل هه‌ستین دلینی، و پتریا جاران دگهل ژه‌نینا موزیکئ. وه‌کی سترانیژان، ئە‌قان هه‌لبه‌ستفانان CD درستکر و هه‌لبه‌ستین خو ل ستودیویان تۆمارکر، هه‌تا کو پارچه‌فیدوی ژی بو هه‌لبه‌ستین خو به‌ره‌مه‌ئینان. ل به‌هدینان،

نافۆده‌نگیپن فآن هه‌لبه‌ستفانان هه‌ر وه‌کو سترانیپژین نافدار یا بلند بوو. د ده‌مه‌کی دا کو ره‌خه‌پن توند ژلاین ته‌خه‌یا ره‌وشه‌نبیرییا کوردی، هه‌روه‌سا ئیکه‌تیا نفیسه‌ریپن کورد ل ده‌وکئ وه‌ردگرتن، سه‌ره‌رای نه‌ رازیبوونا وان لسه‌ر ئه‌ندامبوونا وان، ئه‌و وه‌کی دیارده‌کئ لپه‌اتن ل به‌هدینان، ئانکو ئیکه‌تیا نفیسه‌ران نه‌چار بوو رازیبن لسه‌ر وان. زیده‌باری هندئ، ژبه‌ر نافۆده‌نگی و رۆلئ وان د دروستکرنا هشیاریا نه‌ته‌وه‌یا کورد دا، ئه‌وان پشته‌فانی ژلاین دام و ده‌زگه‌هین سیاسی ل به‌هدینان وه‌ردگرتن.

5. ئه‌نجام

چیرۆکا ئه‌ده‌بیا کوردیا به‌هدینی، هه‌ر وه‌کی د ئی نفیسیئ دا هاتیه‌ دیارکرن، دیرۆکه‌کئ ئاشکرا دکه‌ت کو ژ خۆراگری و پشتگوم هافیتن و گونجاندا که‌لتووی دروستبوویه. ژ ره‌پن وی یین هه‌لبه‌ستا کلاسیکی ل مپرنشینا به‌هدینان تاکو خه‌باتا وی داکو دانپیدان پی به‌پته‌ کرن د چه‌رخ سهرده‌مانه‌ دا، ئه‌ف ئه‌ده‌به‌ به‌رده‌وام تووشی هه‌فبرکپن زمانی و سیاسی بوویه، و ئه‌ف هه‌فبرکه‌، کو گه‌له‌ک جاران هاتینه‌ سه‌پاندن ژلاین هیژین دهره‌کی و دابه‌شبوونپن نافخۆبی دا، کو بۆیه ئه‌گه‌رئ هندئ ئه‌ده‌بئ به‌هدینان پی نه‌دیار و دورپچکری بیت، کو زمانئ کوردپن سۆزانی و هه‌روه‌سا پارچه‌ پارچه‌ بوونا کومه‌لایه‌تی و سیاسی یا به‌رفره‌ ل کوردستانئ ب سه‌ردا هاتیه‌. زیده‌باری ئه‌ف پشتگومه‌فیتنئ، ئه‌ده‌بیا تا به‌هدینی شیانه‌ک به‌رچاف ژ خۆلبه‌رگرتن و پێشکه‌فتنئ نیشاندايه‌. دهرکه‌تنا هه‌لبه‌ستا سهرده‌مانه‌، دگه‌ل بلندبوونا هه‌لبه‌ستا گه‌لپری د ده‌هپن بۆریدا، روناهیئ دئخیته‌ لسه‌ر فه‌ژاندنه‌کا که‌لتووری کو ئه‌و گوهورینپن به‌رفره‌هین کومه‌لگه‌ها کوردی پشتی سالا 1991 دیتین به‌رچاف دکه‌ت. ئه‌ف فه‌ژاندنه‌ شیانپن مه‌زن به‌رچاف دکه‌ت ژ لایه‌کی فه‌، بو پاراستنا ناسناما زمانی و که‌لتووری یا به‌هدینان، و ژ لایه‌کئ دیفه‌، بو دانان شیوه‌ییئ وی یین ئه‌ده‌بی ژبو به‌رسفدانان راستیپن سهرده‌مانه‌. سه‌ره‌رای هندئ، کو گه‌شتا ئه‌ده‌بی یا به‌هدینان هه‌تا نوکه‌ تمام نه‌بوویه. به‌رده‌وامی د بکارئینان رینقیسا عه‌ره‌بی دا، دگه‌ل نه‌بوونا په‌یوه‌ندیپن ب رامن دگه‌ل ده‌فه‌رپن دی یین ب زمانئ کرمانجی دئاخفن، گه‌هشتن و کارگپریا وی سنووردارکریه‌. بو دهر‌بازبوونئ ژ ئه‌فان جوهره‌ رینگریان پیدفی ب چاکسازیا که‌لتووری و زمانی بتنئ ناکه‌ت، به‌لکو پیدقیه‌ دانپیدان ب زمانئ کوردی پی به‌هدینی به‌پته‌ کرن وه‌ک پیکه‌هاته‌یه‌ک بو ناسناما کوردی یا زیندی. د ئی چه‌ندئ دا، پاشه‌روژا ئه‌ده‌بیا تا به‌هدینان لسه‌ر به‌پزکرنا بنه‌مایئ وی یین که‌لتووری و به‌پزکرنا به‌شداریه‌کا مه‌زنتر د بواری به‌رفره‌هی ئه‌ده‌بیا تا کوردی دا دمینیت. بریکه‌ چاره‌سه‌رکرنا ئه‌فان رینگریان، ئه‌ده‌بیا تا به‌هدینان دشیت ژ دیرۆکا خۆ یا فه‌شارتی دهرکه‌فیت و خۆ وه‌ک دهر‌برینه‌کا زیندی و دینامیکی یا که‌لتووری کوردی دوپات بکه‌ت.

گهوهري زمانه واني

عەرب شەمۆ هەیفاش گەش یا هونەر و ئەدەبی

نەسێن: پ.م. د. سەعید محەمەد بەرزنجی

گەلهکن ئەو کەسێن د سەردەمێن جیاوازدا خزمەتا زمان و فەرەهنگا کوردی کری، ئێک ژ وان کەسان خودان مەعریفەبە، ئەوژی نەفیسەری مەزنی کورد عەرببێ شەمویە.

عەرب شەمۆ و بەرەمێن وی د کیم وینەنە چ ژ ئالی هونەر و ئەدەبی فەبیت یان ژ ئالی چالاکێ و خەباتی فەبیت.

ب گشتی دونیا یا ژنافدا د نەفیسانێن عەرب شەمۆیدا، دونیا یا مروی کورده ب هەمی سیمما و بەهاین رۆحی و تاییبەتمەندیین وان، زندهباری پیکۆل و خەباتکرنی بو داها تویەکی باشتر و ئافەدانتر.

ب درێژا هیا میژوویا نەتەوی کورد، هەر کارەساتەکا گرنگا سیاسی و میژووی، هەر رویدانەکا کۆمەلایەتی یا بەرچاڤ، هەر چیرۆکەکا تەحل و شرینا دلدارێ و هەر خوشی و خەمەکا مەزن ل هەر ئافەندەکا کوردستانێ رویدایە، خوش ئاواز دانەرین کوردین

نه ناسیارو نه خوینده‌هان لسه‌ر کیشا برگه‌یی یا مه‌یه ب زمانه‌کئ ساده، به‌ئ کورت و پاک و ره‌سه‌ن و ره‌وا نفیسه‌ینه، ئاهه‌نگه‌کا تایبه‌تا خوش بو دانینه کوگوتیئ به‌یت. کاره‌ساتا دمدم و موکریان کو ئیکن ژ تراجیدیترین رویدانیئ میژووی یئ کوردستانی، هه‌ستی نه‌ته‌وایه‌تیئ زانیئ کورد کره‌یه بابه‌ته‌کئ گهرم.

خانئ نه‌مر، شاعرئ مه‌زنئ کورد نه‌وه‌هستی ئاگرینی ب نیف سه‌ده‌بئ پشتی کاره‌ساتئ ل ده‌ستپیکا مه‌م و زیئ دا ده‌ریه.

نفیسه‌ری مه‌زن و زانیئ بناقوده‌نگئ کورد عه‌ره‌ب شه‌مۆ، چیرۆکه‌کا درئژ ب ناغئ قه‌لای دمدم ب شیوازه‌کئ نوی و باوی رۆژئ نفیسه‌یه، نفیسه‌ینه چیرۆکه‌کا میژووی ژ میژه جه‌ئ خود نه‌ده‌بیاتی گه‌لئ دیدا کره‌یه. به‌ئ نه‌فه‌ ئیکه‌م چیرۆکا درئژه‌ کو ب زمانئ کوردی دوی بواریدا هاتبینه نفیسه‌ان.

په‌رتوک ژ ب رنقیسه‌ا رووسی چاپکره‌یه، ماموستا شکور مسته‌فا نه‌ف چیرۆکه‌ وه‌رگه‌پرایه بو سه‌ر شیوی کوردیا خواری. ماموستا شکور مسته‌فا دیژیت:

(من ده‌ستکاری د ناغه‌رۆکا چیرۆکیدا نه‌کره‌یه به‌لکو شیوه‌بئ ژ سه‌ره‌فه‌ من گوهریه) ماموستا عه‌ره‌ب شه‌مۆ ب خه‌یالا بلندا هونه‌رمه‌ندینیا خو چیرۆکه‌کا شرین و پر کاره‌سات و هه‌ست خولقاندیه و خزمه‌ته‌کا مه‌زن بو نه‌ده‌بئ نه‌ته‌وه‌بئ خو کره‌یه. نه‌ف چیرۆکه‌ هه‌می یا ب تامه و تژیه ژ هه‌ستی پیروزی مروقایه‌تی، نیشتیمانپه‌روه‌ری و نه‌ته‌وه‌بی و خوشتقیاتی.

چیرۆکا قه‌لای دمدم نمونا نه‌ده‌به‌کئ راسته‌قینه‌بئ ره‌خنه‌گرتنه‌بی یه د نه‌ده‌بئ کوردیدا، نه‌گه‌ر بئ وینه‌ نه‌بیت یا کیم وینه‌یه.

د ناغ دیژین ئی چیرۆکیدا په‌رده لسه‌ر که‌تواری ژانا کورده‌واری هاتیه لادان و رنک و جه‌ئ نه‌ته‌وایه‌تیا نه‌ته‌وه‌بئ کورد ژ لاین باش و خراب نیشاندایه، بو وان بیانین کو کوردان باش نا نیاسن گه‌له‌ک یا ب مفایه.

رۆمانه‌ک دشیاندایه بو نه‌ته‌وه و ملله‌ته‌کی ببیته نه‌فسانه بو هه‌تا هه‌تاین، د بیره‌تانین خودا بمینیت به‌ره‌باب دویف به‌ره‌بابی، به‌ئ دبیت نه‌فسانه‌یه‌کا میژووی دشیاندا نه‌بیت ببیته رۆمانه‌کا باش ونه‌مرا نه‌ته‌وه‌ی یان ملله‌ته‌کئ عه‌ره‌ب شه‌مو یان شامیلۆف، بتئ کورده‌که پیکۆل کره‌یه رویدانا داگیرکرن و ژناقبرنا (قه‌لای دمدم) یا کوردان ب ده‌ستی (شاه‌عه‌باسئ سه‌فه‌وی) بکه‌ته رۆمانه‌کا میژووی یا گرنگ و نه‌مر، به‌ئ کا چه‌ندا سه‌ره‌که‌فتی بویه، نه‌فه‌ جه‌ئ گفتوگویه‌کا زنده‌تره.

به‌ری هه‌ر تشته‌کی گرنگیا ئی رۆمانئ د هندئ دایه کو ئیکه‌مین پیکۆلا کوردایه بو نفیسه‌انا رۆمانئ، ئانکو کوردا به‌ری ئی پیکۆلئ تشته‌ک نه‌بو بناغئ رۆمان، یان بشیوه‌یه‌کئ

دی، بناوێی فه‌گێرانندن.

فه‌گێرانندن ل ده‌ف کوردا ژ ئێ رۆمانا شامیلوۆف ده‌ستپێکریه، به‌ری نوکه شاعرین کورد پێکۆل کرینه ب ریکا شاعرین خو وئ میژووین فه‌گێرن کو وان زانیه و هنده‌ک جاران د ناڤ دئ رویدانان ژیدا ژیاینه.

ئه‌ف داستانه چیرۆکا فه‌لای دمدم فه‌دگێریت و ئه‌وئ روهن دکه‌ت کا چاوا کوردان به‌رامبه‌ر داگیرکنا کوردستانێ شه‌ر کریه و چاوا نیشتمانی خو د پاراست. دوژمنین کوردان ل ساڵا (١٦٣٩ ز) په‌یمانکه‌ک گێندا و کوردستان دناڤه‌را خودا دابه‌ش کر، به‌ئ وئ بنده‌ستکر و دابه‌شکرین هاریکاریا وان نه‌کر و چ ژ ده‌ستین وان نه‌هات، ژبه‌ره‌ندی نه‌ته‌وه‌یا کورد بو رزگاریا نیشتمان و نه‌ته‌وه‌یا خو ده‌ستا نا داھیلیت هه‌تا نازادین مسوگه‌ر نه‌که‌ت.

ژياننامه:

کورتیه‌ک سه‌باره‌ت ژيانا عه‌ره‌ب (شه‌مو)ی.

ناوێی تمامێ وی عه‌ره‌ب شه‌مه‌سه‌ددین شامیلوۆفه، خێزانا وی ژ شێخین ئێزدینه، ل ٢٣ ی کانوونا دووی یا ساڵا ١٨٩٧ ل گوندی (سوسیز) ئه‌و گوندی دکه‌فته ناوچا (قارس) سه‌ر ب کوردستانا تورکیا فه‌یه.

ل ساڵا ١٩١٧ ده‌مێ شووره‌شا ئوکتوبه‌رده‌ستپێکری، گه‌هسته سوپای سوور.

ل ساڵا ١٩١٨ گه‌هسته یارتا به‌لشه‌فیک.

پشتی فه‌گه‌رانندا ناشتی و ئاسایشی بو نیشتمانی، عه‌ره‌ب شه‌مو ل موسکویا پایته‌خت چویه په‌یمانگه‌ها لازاریف بو زمانین رۆژه‌لاتی، ل ساڵا ١٩٢٤ ب پله‌یه‌کا بلند ده‌رچوو. ل ساڵا ١٩٣٠ کو دشیاندايه به‌یته دانان ب ده‌ستپێکا سه‌ره‌لدانا رۆمانا کوردی، کو وئ سالی عه‌ره‌ب شه‌مو ئیکه‌م رۆمانا خو بناوێ (شوانه کورده‌که) به‌لاڤکریو.

ل ساڵا ١٩٣٠ دشیاندايه به‌یته دانان ب ده‌ستپێکا سه‌ره‌لدانا رۆمانا کوردی، کو وئ سالی عه‌ره‌ب شه‌مو ئیکه‌م رۆمان ب ناوێ (شوانه کورده‌که) به‌لاڤکر.

ل ساڵا ١٩٣٦ عه‌ره‌ب شومو دووه‌م رۆمانا خو ب ناوێ رۆمانا کازییوه به‌لاڤکر، ژ پوین هزر وهونه‌ری ئیستاتیکی رۆمانی فه، تژیتر و پێشکه‌فتی تریوو، ل ساڵا ١٩٥٩ به‌لاڤکریه.

ل ساڵا ١٩٦٦ (فه‌لای دمدم) نقیسا و به‌لاڤکر.

ل ٢١ ی ئایارا ١٩٧٨ وه‌غه‌را داوین کر.

فہرہنگا زمانہ وانی

ساخكرنا زمانى

Language Revitalization

عزیز رہنماد عہدلعزیز

زمان بتئى كەرہستہ یەك نینە ژبۆ پە یوہندیكرن، لئ ژبۆ كەلتۆرى و ناسنامە یە و دیرۆكێ كاردكەت. نەرىت و بەها و بیروباوەرێن كۆمەلگەهێ بەرجەستە دكەت، دبیته پرەك بۆ پیکشە گریڤانا بەرەبابان، لئ گەلەك زمانان ل سەرانسەرى جیہانێ مەترسیا ژناڤچوونێ یا ل سەر و ھندەك ژى یێن رویبروی ژناڤچوونێ بووین. لگور نامارێن یۆنسكۆ، نێزىكى ٤٠٪ ژ زمانێن جیہانێ مەترسیا نەمانێ یال سەر. ساخكرنا زمانان پیکهاتیه ژ پرۆسەیا بەروفاژیکرنا گوهورینا زمانى و گرنگیپیدا نا زمانێن مەترسیداره.

دڤێ كورته نقيسینیدا، گرنگیا ڤه ژاندنا زمانى، شپواژین وئ و ئەو تەحە ددیپین كو دئ رویبروی بیت دئ هینە ڤه كۆلینكرن و دئ سەرنجێ ئیخینە سەر دوپچوونا كەیسى سەرکەفتى یێ جۆراوچۆر مل ب ملئ تەکنەلۆژیا دڤێ هەولیدا.

ئەگەر مە بقیت پیناسە یەكێ بدەیی، دئ بیژین: ساخكرنا زمانى پیکهاتیه ژ پرۆسەیا راگرتن و بەروفاژیکرنا داكەفتنا زمانەكی ب زیدەكرنا ژمارەیا ناخفتنكەران (بكارئینەرین وى زمانى) و بكارئینانا زمانى، ئەڤه ژى پتریا جاران ب ریکا دەستپیشخەریپین پەرودەدی و جفاكئ و سیاسینە، ب ئارمانجا پاراستنا میراتئ كەلتۆرى دەپتە داينكرن. ب رمانەكا دیتر؛ ساخكرنا زمانى ئامازەیه بۆ هەولین كو ئارمانجا وان ڤه گەراندا ڤه گواستنا دناڤ بەرەبابین زمانەكیدا یە، كو بشیت وەك كەرەستەكێ پە یوہندیكرن دژيانا رۆژانەدا و ل سەرجه مئ بەرەبابین جیاوازدا كاریكەت، ب تاییه تی دناڤ كۆمەلگەهێ ب خۆ دا.

هەر ژبەر ھندئ، ئەم دشیین بیژین: ساخكرنا زمانى وەك ڤه ڤه ژ لاین كۆمەلگەهان ڤه بۆ وەگرتن و پاراستن و پيشئیخستنا زمانئ بابواییران، وەك توخمەكێ سەرەكی یێ ناسنامەیا كەلتۆرى، پتریا جاران دگەل چالاکیاندا دبیت كو زانیارى و بەها و پراكتیکین نەرىتی بەپز دكەن.

ساخكرنا زمانى يا گرنگه چونكى زمان پترن ژ هندى كو بتنى كه رسته يه ك بيت بۆ په يوه نديكرنى، ئەو كۆگه هين پيزانين و ناسنامه و جهمانينيا كه لتورانە. دەمى زمانەك ژ دەست دجيت، پترى جاران ئاماژەيه بۆ ژ دەستدانا ديتن و ميراتى هەرەباش. ل خوارى هۆكارين سەرەكى دى ئىخينه بەرچاڤ كا بۆجى ساخكرنا زمانى يا گرنگه:

ئېك: پاراستنا ناسنامه يا كه لتورى

زمان ب كويرى ين گرندايه ب ناسنامه يا كه لتورى شه. وهك نيشاندهرەك بۆ هندى كۆمه لگه هەك كيه، خزمەتى دكەت. ساخكرنا زمانەكى په يوه نديين ب دابوونەريت و رپورەسم و بەهايان بهيزدكەت كو تايبه تمەنديا كه لتوريا گرۆپه كى دياردكەن، بۆ نمونە: بۆ كۆمه لگه هين رەسەن، قەژاندنا زمانى شانازين ب ميراتى گەشەين پيىدەت و بەرهنگارى كاريگه رين سته مكاريا ديرۆكى يان كۆلۇنياليزم دبيت.

دو: هەمه جوريا زمانقاني و شيانين مروڤى (شيانين داھينانئ)

هەمى زمان نوينه راتيا سيستمەكئ زۆر باشى هزركرن و دەريرين دكەن. پيىكۆلين قەژاندنى، جۇراوجۇريا مەعريفە و داھينانين مروڤى دپاريزن، رپكا جياواز يا تيگه هشتى و كارليكرن دگەل جهمان پيشكيش دكەن. يونسكو دوپاتى ل هندى دكەت كو هەمه جوريا زمانقاني هندى هەمه جوريا بايۇلوجي يا گرنگه د پاراستنا ئيكوسىستمەكئ جهمانى ين ساخلەمدا.

”نيزىكى ۴۰% ژ زمانين جيهانئ مەترسيا نەمانئ يال سەر“

سئ: چاره سەركرنا نەدادپەرورەين بەرامبەر ديرۆك يان پترى جاران ژ دەستدانا زمانى رويدەت ژ ئەنجامئ كۆلۇنياليزم يان سياسەتا جودابوونئ. قەژاندن كاردكەت وهك پيىنگاڤەك بۆ قەگەراندنا كەرامەت و دادپەرورەين بۆ وان كۆمه لگه هين كو ژبەر قان كاران كاريگەرى لسەرە.

چار: بهيزكرنا كۆمه لگه هين هاتينه پشتگوھ هافيتن

ساخكرنا زمانەكى هەستى بهيزكرن و خۇراگرين پيشكيشى كۆمه لگه هان دكەت. رپكى پيىدەت دەنگى خۆ د چوارچوڤى سياسى و جفاكى و پەرورەدەبيدا بيبين. بۆ نمونە: ل نيوزلەندا، قەژاندنا زمانى مائورى نوينه راتى و بەشداريكرنا مائورى د گۇتارا نشتيمانيدا بهيزتر كرىه.

پېنچ: مفاين پەروەردەیی و مەعریفی

تاکیڭ دو زمانان یان فرە زمان پتیرا جاران نەرمیا مەعریفی، شیانین چارەسەرکرننا ئاریشەیان و ئەدایا ئەکادیمی یا بلندتر نیشاددەن. ساخکرننا زمانان ھاریکارە بۆ قان مفايان ب تايبەت بۆ بەرەباین نوی.

شەش: دیتنا جیھانی

ھەمەجۆریا زمانقانی کەلتۆری جیھانی زەنگین دکەت و دئیکودوگەھشتی پەروەردەدکەت. ساخکرننا زمانان ھاریکارە بۆ بەرھنکاربوونا یەکسانبوون و پالپشتی ل وی هزری دکەت کو ھەمی زمان و کەلتۆران ھایین نافەکی ھەنە. زمان پیکماتەھەکی گرنگی ناسناما کەلتۆریە. ھا و بیروباوەر و دابوونەریتین کۆمەلگەھەکی بخۆفەدگریت. دەمی زمانەک دمریت، زەنگینیا زانست و میراتی کەلتۆری دگەل خۆ دەت. بۆ نموونە: ژدەستدانا زمانی چیرۆکی، نە بتنی کاریگەری لسەر پەیوھندیکرنن ھەیە بەلکی ئەو پراکتیکا کەلتۆری و جیھانیی ژی تیکدەت کو د ناف زمانیدا د چەسپاندینە. نەتەوھیان چیرۆکین دیرۆکوی یین زەنگین ھەنە کو گرئداینە ب زمانی وانفە، کو چیرۆک و ستران و رۆرەسمین نەرتی بخۆفەدگریت کو بەشەکی نە فەقەتیاینە ژ ناسناما وان. دەمی ئەو توخمین زمانی ژدەست دچن، پەیوھندیین وانژی ب میراتی کەلتۆری ژ دەست دچن.

”زمان ب کویری یی گرئدایە ب ناسنامەیا کەلتۆریفە“

ژبلی وی ژی، ھەمەجۆریا زمانقانی ئەزمونا مروۆی زەنگینتر لیدکەت؛ ھەر زمانەک دیتن و ریکا خۆیا باش بۆ تیگەھشتی د جیھانیدا پیشکیشدکەت. زمان ھزرکرنن ل قالی دەت و کاریگەری لسەر چاوانیا ھەستکرننا تاکان بۆ کەتواری ھەیە. ل دویف کۆمەلە زمانقانی ئەمریکا، نۆزیکي ۷۰۰۰ زمانان ل سەرانسەری جیھانی دەینە بکارئینان (بۆ ناخفتی)، بەل پتیرا وان د مەترسییدانە. پیکۆلین فەژاندنا زمانین مەترسیدار پشکدارن د جۆراوجۆریا بایۆلۆجیا جیھانی و زەنگینیا کەلتۆری. پاراستنا جۆراوجۆریا زمانقانی وەکی پاراستنا جۆراوجۆریا بایۆلۆجیە. ھەردو بۆ خۆراگری و گونجاندا کۆمەلگەھا مروۆی گەلەک د گرننگ.

ھەروەسا بەرنامین پەروەردەیی رۆلەکی چارەنقیس دگێرن؛ مودیل پەروەردەیی دو زمانی، کو خواندەقان ب ھەردو زمانین زکماکی و گشتی فیردین، کاریگەری ھەیە. سەرکەفتنا

فەژاندنا زمانی ل قوتابخانه یان ئەوئ نیشاددەت کا چاوا سیاسەتین پەرورەدە دەشی بکارئینانا زمانی د ناڤ نەوہی گانجان دا پەرورەدەبکەن.

تەکنەلۆژیایا سەرەدەم، ریکەکانوی بۆ ساخکرنا زمانی دا بین دکەت. پلاتفۆرمین دیجیتالی و سۆشیال میدیا و بەرنامەیین موبایلین فیروون و بکارئینانا زمانی ب ساناهی دکەن. ئەف پلاتفۆرمە فیروونا زمانی دکەتە تەشتەکی سەرنجراکیش و بدەستکەفتی ب تایبەت بۆ بەرەین نوی. ژبلی وئزی سۆشیال میدیا ریکە ب ناخفتنکەر و فیروویان د دەت کو پەیوہندی دگەل ئیکدا ھەبیت و ژندەران ھەڤشک بکەن و زمانین خۆ ل چوارچووڤەیین ھەڤچەرخدا بەرەڤ پێشڤە بێن. دەستپێشخەرین وەک خۆلین زمانی یین ئۆنلین و ھەلمەتین سۆشیال میدیا ب کاریکەریا خۆ سەلماندیە د بلندکرنا ھوشیاری و پەرورەدەکرنا پشکداریکرنا کۆمەلگەھێ. بەلگەنامەسازی لایەنەکی دین ساخکرنا زمانییە. دروستکرنا فەرھەنگ و ریزمان و تۆمارین دەنگی دشین ھاریکارین د پاراستنا زمانیدا. کارین پڕۆژین زمانین ژناڤچووی ئەوئ دیاردکەن؛ کا چاوا بەلگەنامەسازی دشیت ھاریکاریت د پاراستن و ساخکرنا زماناندا.

”ساخکرنا زمانەکی ھەستێ بەیژکرنا و خۆراگریی پێشکیشی کۆمەلگەھان دکەت“

سەرەرای گرنکیا وان پیکۆلان، فەژاندنا زمانی رویرووی ئاستەنگین بەرچاڤ دییت. ھەلۆیستی نەریتی ب جفاکی بەرامبەر زمانین کیمینە دشیت ریگری ل دەستپێشخەرین فەژاندن بکەت. ژبەرکو پتیا ناخفتنکەران رویرووی خاپاندن دین و وان زمان گشتی ب باشترە. گۆھورینا فان ھەلۆیستان ب ریکە ھەلمەتین ھوشیارین و نوینەراتیا نەریتی د میدیاییدا گەلەک یا گرنگە، بۆ نموونە: پێشڤەبەرنا بکارئینانا زمانەکی کیم د کەلتۆری گرنگدا، وەک فلم و موسیقە، دشیت ھاریکار بیت د ئاسایکرنا بکارئینانا زمانیدا.

ریخۆشکەرین سیاسی دشین کاریکەریەکا بەرچاڤ ھەب ل سەر ساخکرنا زمانی. ل ھندەک ناوچەیاندا دییت سیاسەتین حکومەت ب شۆپوہیەکی چالاک زمانین کیمینە کپ بکەن. دوپاتکرنا ژماڤن زمانی و گۆھورین د سیاسەتیدا گەلەک یا گرنگە بۆ دروستکرنا ژینگەھەکا ب ریکوپیک بۆ فەژاندن. ل وان وەلاتین کو کپکرنا زمانی رویددەت، پتیا جاران چالاکفان و سەرکردەیین کۆمەلگەھێ ژ ھەولین خۆ بۆ وەرگرتن و پێشئیخستنا زمانین خۆ رویرووی ئاستەنگین بەرچاڤ دین.

ل دووماھی، ساخکرنا زمانی پڕۆسەپەکا گرنگە بۆ پاراستنا میراتی کەلتۆری، بلندکرنا جۆراو جۆری و زمانقانی و پاراستنا پێزانین نەریتی. ل دەمەکیدا کو تەحەددین وان

د بهرده وامن، شه کۆلینین که یسئ سهرکه فتی نیشاددهن کو به شداریکرنا کۆمه لگه هئ، پهروه ده و بکارئینانا ته کنه لوژیایئ دشین بینه نه گهرئ پیکۆلین گرنگین شه ژاندنئ.

” ل هنده ک ناوچه یاندا دبیت سیاسه تین حکومه تی ب شیوه یه کی چالاک زمانین کیمینه کپ بکه ن “

دگهل پینگا فین بۆ به رهف پیژفه، گه له ک یا گرنکه پالپشتی و وه به رهینانی ژفان ده ستپیشخه ریان بکه ین بۆ هندئ کو پشتراست بین ژوئ یه کی، کو هه مه جوریا زمانفانیا جهانی به رده وام ببیت ب گه شه کرنئ. ب به ها دانانا نافه کی یا هه می زمانان و پیگیربون ب پاراستنا وان، دشین جهانه کا گشتگیرتر و زهنگینتر ژ روین که لتوری پهروه رده بکه ین.

تەۋەرى ژمارەى داھاتوۋ ۋەرگىپران و زمان

گۆفارى زمانەۋانى لە ژمارەى داھاتوۋدا، تەۋەرىكى گىرنگ و ھەنوۋكەى دەكاتەۋە كە برىتىيە لە «ۋەرگىپران و زمان»، لەم سۆنگەيەشەۋە پىشۋازى لە توئىنەۋە و نوسىنى پىسپۇپرانى زمان و توئىزەران دەكات، ئىمە بە جەختكردنهۋەمان لەسەر پابەندبوون بە بنەماى كارى ئەكادىيى، ھەول دەدەين ۋەلامى چەند پرسىارنىكى گىرنگ بدەينەۋە:

- پەرەسەندنى پرۆسەى ۋەرگىپران لە كوردستان چۆن كارىگەرى لەسەر بەھىزھىشتتەۋەى زمانى كوردى ھەبوۋە بەتايىبەتى لەرۋوى پەرۋەرە و راگەياندن و فەرمىيوۋنى زمانەۋە؟
- ناستەنگ و دەرغەتەكان لە ۋەرگىپرانى شىۋەزارەكانى زمانى كوردى بۇ زمانە جىھانىيەكانى ۋەك نىنگىلىزى، عەرەبى، توركى، و فارسى چىن و ئەم پرۆسەيە چۆن كارىگەرى لەسەر پاراستنى زمانى كوردى ھەيە؟
- ھەرىمى كوردستان چۆن دەتوانىت سىياسەتى زمانى دابىرئىت كە پالېشتى پرۆسەى ۋەرگىپران بكات، بەتايىبەتى بۇ پاراستنى شىۋەزارەكان و بەھىزكردنى دۆخى فرەزمانى؟
- رۆل تەكنەلۇجىا و زىرەكى دەستكرد لە دارشتنى نايندەى ۋەرگىپران لە ھەرىمى كوردستاندا چۆنە و چە كارىگەرىيەكى لەسەر بەھىزكردنى زمان و ئالوگۆپى كۆلتوورى دەبىت؟
- پرۆسەى ۋەرگىپران لە ھەرىمى كوردستان چۆن دەكرىت بىتتە ھۆى بەھىزكردنى ناسنامەى فەرھەنگى و كۆلتوورى كوردستان؟

داۋاكارىن لە توئىزەران و لىكۆلەرانى بەرىز كە توئىنەۋە و نوسىنەكانىان لەسەر ئەو تەۋەرانەى ئامازەيان پىكراۋە تا رىكەۋتى ۲۰۲۵/۳/۱ بنىرن بۇ گۆفارى زمانەۋانى.

گۆقارنى زمانهوانى

سياست و رېنمايى نووسين

گۆقارنىكى وهرزى، ئەكادىمىي و زمانهوانىيە، كە (دەزگاي زمانهوانىي كوردى - زانكۆي جىهان) دەرىدەكات و لە كاتى پېويستدا پاشكۆي دەيىت. پەيامى سەرەكى كاركردنه لە پىناو دارشتنى سياستى زمانى بۆ ھەريى كوردستان.

رېنمايى نووسين و وەرگىران

۱. رېنمايى نووسين

۱. نووسين بە تاپىكراوى و بە فايلى Word وەر دەگىرئىت.
۲. پەيكەرى نووسين و توئىئىنە وەكان لەم بەشانە پىكدىت: پىشەكى، ناوەرۆك، ئەنجام، پىشنىار و راسپاردە (ئەگەر ھەبوو)، لىستى پەراوئىز و سەرچاوەكان.
۳. پىشەكى توئىئىنە وە لە نيوان ۱۰۰ بۆ ۱۵۰ وشەدا يىت.
۴. كۆي توئىئىنە وە لە نيوان ۳۰۰ بۆ ۵۰۰ وشەدا يىت.
۵. جىپىشتنى (۲. سم) بۆشايى بۆ ھەر چوارلاي لاپەرە.
۶. بۆشايى نيوان دىپرەكان (۱، ۱۵ سم) يىت.
۷. قەبارەي فۆنتى ناوئىشانى سەرەكى توئىئىنە وە ۱۶-ى بۆلد يىت و ناوئىشانە لاوەكىيەكان ۱۴-ى بۆلد يىت.
۸. قەبارەي فۆنتى ناوەرۆكى توئىئىنە وە ۱۴ يىت.
۹. سەرجمە توئىئىنە وە، وەرگىرپان، رانان و چاپىكەوتنەكان بە زمانى كوردى بۆلاو دەكرىنە وە.

۱۰. پېويستە توئىئەر فۆنتى يۇنىكۆد (Calibri) بەكار ھېئىت.

۱۱. وئىنە و چارتەكان بە شىوھى (JPG) و ھاوپىچى فايلى نووسراو بە جىيا بنىردىن.

۱۲. توئىئىنە كە وە لە ھىچ شوئىئىكى بۆلاونە كرابىتە وە و پاش بۆلاوكردنه وەش مافى بۆ

گۆفاری زمانه‌وانی پارێزراوه.

١٣. له ئه‌گه‌ری ره‌چاونه‌کردنی پێنمايه‌کان یان پێویستی چاککردن، توێژینه‌که‌وه‌ بۆ توێژهر ده‌نیردرێته‌وه.

١٤. پادداشتی توێژینه‌وه‌ له به‌شی کارگێری گۆفاره‌که‌ وهرده‌گیریت و پێویسته‌ توێژهر یان پاسپێردراویکی به‌ نووسراو ئاماده‌ی وهرگرتنی بێت.

٢. شیوازی نووسینی په‌راویزو سه‌رچاوه‌:

- په‌راویز و سه‌رچاوه‌ پێکه‌وه‌ له‌ کۆتایی توێژینه‌وه‌ که‌دا ده‌بێت و به‌ شیوازی (Insert footnote) له‌ پرۆگرامی (Word) دا ده‌بێت.

- ژماره‌ی هه‌ر په‌راویزێک له‌ کۆتایی رسته‌ یان په‌ره‌گراف له‌ ناو که‌وانه‌ (...)) دا دابنریت و له‌ لیستی سه‌رچاوه‌کاندا به‌ هه‌مانشیوه‌ی ریزه‌بندی ناو توێژینه‌وه‌ که‌ دابنریته‌وه‌.

- په‌راویزی خواره‌وه‌ی لاپه‌ره‌ په‌سه‌ند نییه‌ و به‌ کارناهیتریت.

- له‌ لیستی سه‌رچاوه‌کان، بۆ هه‌ر جووره‌ سه‌رچاوه‌یه‌ک به‌مشپوه‌ بنووسریت و به‌ هه‌مان زمانی سه‌رچاوه‌که‌ش ئاماژه‌کانی وه‌ک (هه‌مان سه‌رچاوه‌ و سه‌رچاوه‌ی پێشوو

بۆ کوردی، هه‌مان و هه‌مانجا بۆ فارسی، مصدرالسابق و المصدر نفسه بۆ عه‌ره‌بی، Ibid بۆ ئینگلیزی) دابنریت:

کتیب

- ناوی خێزانی نووسه‌ر، نووسه‌ر (سالی چاپ)، ناوینیشانی کتیب، وه‌رگێپر و پێداچوونه‌وه‌ (ئه‌گه‌ر هه‌بوو)، شوینی چاپ: ده‌زگای بلاوکردنه‌وه‌ گه‌ر نه‌بوو چاپخانه، ل (لاپه‌ره).

نمونه: م.س. لازیف و ئه‌وانیتر (٢٠١٠)، میژووی کوردستان، وه‌رگێپران هۆشیار عبدالله سه‌نگاوی، هه‌ولێر: رۆژه‌لات، ل (لاپه‌ره).

تیبینی: به‌وپییه‌ی که‌ له‌ عێراق و هه‌ریکی کوردستان به‌ گشتی ناوی خێزانی بوونی نییه‌، له‌م کاته‌دا ناوی سیانی نووسه‌ر ده‌نووسریت.

نمونه: توانا ره‌شید که‌ریم (٢٠١٢)، سلیمانی له‌ نیوان سالانی ١٩٤٥-١٩٥٨، لیکۆلینه‌وه‌یه‌ک له‌ بارودۆخی سیاسی و رۆشنبیری، سلیمانی: ئه‌ندیشه‌، ل (لاپه‌ره).

گۆفار و توێژینه‌وه‌

- ناوی خێزانی نووسه‌ر، نووسه‌ر (سالی چاپ)، "ناوینیشانی توێژینه‌وه‌ که‌"، ناوی گۆفار، ژماره‌ی خول (به‌رگ)، ژماره‌ی گۆفار، ل (لاپه‌ره).

نمونه: حضرتی، حسن و دیگران (١٣٩٥)، "جنگ ایران و عراق در گفتمان سیاسی

نه‌ه‌ه‌ت آزاد اسلامی"، فصلنامه ژرفا پژوه، سال چهارم، شماره ١٠، ل (لایه‌په‌ه).

پۆژنامه

-ناوی خێزانی نووسەر، نووسەر (پۆژ و مانگ و سائی دهرچوون)، "ناونیشانی بابته‌ته‌که"، ناوی رۆژنامه، ژماره‌ی رۆژنامه، لایه‌په‌ه.

تیببئی: ئە‌گەر بابته‌ته‌که نووسه‌ری نه‌بوو، به‌مشپوهیه: ناوی رۆژنامه (پۆژ و مانگ و سائی دهرچوون)، "ناونیشانی بابته‌ته‌که"، ژماره‌ی رۆژنامه، ل (لایه‌په‌ه).

نمونه: که‌نعان مه‌کیه (٦-٣/٧/٢٠٢٠)، "هاولاتیبوون و بیرۆکه‌ی عیراق"، وه‌رگێرانی: کورده‌وان محمه‌د سه‌عید، رۆژنامه‌ی کوردستانی نوێ، سائی بیست و نۆیه‌م، ژماره ٨١٠٣، ل٨.

مآله‌په‌ر

-ناوی خێزانی نووسەر، نووسه‌ر (پۆژ و مانگ و سائی دهرچوون)، "ناونیشانی بابته‌ته‌که"، لینکی مآله‌په‌ره‌که.

نمونه: Adler, Katya (٢/٣/٢٠٢٠), "Brexit: What to expect from UK-EU trade", <https://www.bbc.com/news/world-europe>, (accessed: ١١/٣/٢٠٢٠).

نمونه: ئومید ره‌فیع فتاح (٦/٣/٢٠٢٠)، "مه‌ترسیه‌کانی رۆژئاوا له‌ رێکه‌وتنه‌که‌ی پۆتین - ئە‌ردۆگان"، <https://www.centerfs.org/matrsekani-rozhawa-la-rekawtnakay-potin-ardoghan/>, (به‌رده‌سته: ١٤/٣/٢٠٢٠).

نمونه: السافل، فراس (٣/٣/٢٠٢٠)، "حقیقه‌ اللاجین أمام أبواب أوروبا"، <https://blogs.aljazeera.net/blogs/٣/٣/٢٠٢٠/متاح‌علی:٣/٦/٢٠٢٠>.

نمونه: محمد قراسوی، محمد (٢٨/١١/١٣٩٦)، "محور مقاومت اسلامی، ابعاد و مؤلفه‌-ها"، <http://alwaght.com/fa/News/١٢٤٣٨٩/>, (قابل دسترسی: ٣٠/١١/١٣٩٦).

تیببئی ١: به‌وپیه‌ی که‌ لینکی مآله‌په‌ر له‌وانه‌یه‌ دوا‌ی ماوه‌یه‌ك له‌به‌رده‌ست نه‌مینی‌ت و به‌سردرێته‌وه، پێویسته‌ له‌ کۆتایی لینکی سه‌رچاوه‌که، رێکه‌وته‌ی ته‌واوته‌ی سه‌ردانیکردنی توێژهر بۆ مآله‌په‌ره‌که‌ بنووسرێت.

تیببئی ٢: ئە‌گەر بابته‌ته‌که نووسه‌ری نه‌بوو، به‌مشپوهیه: ناوی مآله‌په‌ر (پۆژ و مانگ و سائی بلا‌بوونه‌وه)، "ناونیشانی بابته‌ته‌که"، لینکی مآله‌په‌ر.

تیببئی ٣: ئە‌گەر بابته‌تی مآله‌په‌رێك، رێکه‌وته‌ی پێوه‌نه‌بوو، له‌م کاته‌دا ته‌نیا رێکه‌وته‌ی سه‌ردانکردنه‌ ده‌نووسرێت.

چاوپیکه وتن

-چاوپیکه وتنی (ناوی ئاماده کاری دیدار) له گه‌ڵ ئەو که سه‌ی دیداره‌که‌ی له گه‌ڵ کراوه، ریککه‌وتی دیدار، شویتی دیدار.

نمونه: چاوپیکه وتنی یاسین ته‌ها له گه‌ڵ هشام الهاشمی (٢٠٢٠/٢/٢٥)، سلیمانی. فیدیۆ

-ناونیشانی مآله‌پەر (رۆژ و مانگ و سآلی دانانی فیدیۆ)، "ناونیشانی فیدیۆ"، لینکی مآله‌پەر.

نمونه: یوتیوب (٢٠٢٠/٢/٢٦)، "الاتجاه المعاكس - هل ينفجر الوضع بين تركيا وروسيا في شمال سوريا؟"، <https://www.youtube.com/watch?v=MxGYεGLuεnw>، (متاح علی: ٢٠٢٠/٣/٣).

٣. رتنمایی وه‌رگپران:

-وه‌رگپران ته‌نیا به زمانی کوردی وه‌رده‌گیریت.

-پییوسته له په‌ره‌گرافیکدا پرۆفایلی (٥٠) وشه‌یی نووسه‌ری بابه‌ته‌که یان ئەو سه‌نته‌ر و گۆفاره‌ی که توێژینه‌وه‌ی لیوه‌رگپراوه ئاماده بکریت.

-وه‌رگپرانی بابه‌ت، پییوسته به هه‌مان شیوازی بابه‌ته وه‌رگپردراوه‌که بی‌ت له شیوازی په‌راویز و سه‌رچاوه‌دا.

زانکۆی جیهان-سلیمانی
دەزگای زمانهوانیی کوردی

وهرزنامهی زمانهوانی

گۆناریکی وهرزی زمانهوانییه
دەزگای زمانهوانیی کوردی زانکۆی جیهان وهرزانه دهریبهکات.

ژماره (٦) سالی دووهم، پاییزی ٢٠٢٤

